

genootschap

voor

CXVII 1980 1 - 2

geschiedenis

handelingen

INHOUD

BIJDRAGEN

- C. Vleeschouwers, *Chronologische problemen aangaande de bisschoppen van Doornik (1146-1218): episcopaatsjaren en jaartijl.* 5- 55
- W. von Groote, *De «milités ex Oostkerke» en hun gelijken in Vlaanderen in de 12de en 13de eeuw (deel I : 1127/28).* 57- 75
- M. Cafmeyer, *De Gemene Weidestraat op het Sijseelse vanaf de vroege middeleeuwen.* 77-103
- R. Degryse, *Brugge en de pilotage van de Spaanse vloot in het Zwin in de XVIde eeuw (deel I).* 105-178

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Vandewalle en W. Le Loup, *Ongekend werk van Jan Garemijn in het Confrerieboek van de H. Dorothea.* 179-187
- B. Janssens de Bisthoven, *Een toepassing van het strandrecht in 1761.* 189-190

VLAAMSE BIOGRAFICA

- M. Vandermaesen, *Nikolaas Van den Steen, proost van O.-L.-Vrouw te Brugge en raadsheer van de graven van Vlaanderen (ca. 1270 - 9 januari 1339).* 191-201

BOEKBESPREKINGEN

- A. Vandewalle, *Beknopte inventaris van het Stadsarchief van Brugge. Deel I: Oud Archief (M. Ryckaert).* 203-205
- H. Thoen, *De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd. Bijdrage tot de studie van de landelijke bewoningsgeschiedenis (M. Ryckaert).* 205-209
- N. Huyghebaert e.a., *Monasticon Belge t.III. Flandre Occidentale, vol. IV (P. Declerck).* 209-210
- N. Huyghebaert, *Une Translation de Reliques à Gand en 944 (P. Declerck).* 210-211
- N. Maddens, *De bedén in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V (1515-1550) (P. Declerck).* 212
- E. Van Impe, *Marie-Christine van Oostenrijk, Gouvernante-Generaal van de Zuidelijke Nederlanden 1781-1789 ; 1790-1792 (B. Janssens de Bisthoven).* 213-214

KRONIEK

215-226

HANDELINGEN

genootschap voor

CXVII 1980 1 - 2

geschiedenis handelingen

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

VOOR DE STUDIE

VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN

VAN VLAANDEREN

CXVII - 1980

1 - 2

BRUGGE 1980

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GEZICHT OP DE BEWAKING

DE SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

DE BRUGGE

VEREENIGING VAN BRUGGERS

— Annuaire de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - LIV (1904).

— Annuaire de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - LIV (1904).

— Annuaire de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - LIV (1904).

— Annuaire de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - LIV (1904).

— Annuaire de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - LIV (1904).

**CHRONOLOGISCHE PROBLEMEN
AANGAANDE DE BISSCHOPPEN VAN DOORNIK
(1146 - 1218) :
EPISCOPAATSJAREN EN JAARSTIJL**

CYRIEL VLEESCHOUWERS

Het opzet van deze bijdrage is de prosopografische steekkaart van enkele bisschoppen van het in 1146 van Noyon afgesplitste bisdom Doornik met nauwkeuriger gegevens, waar mogelijk, in te vullen dan in Strubbe en Voet's handboek van chronologie¹. De resultaten van ons onderzoek plaatsen wij in volgende tabel in de rechterkolom naast die van Strubbe en Voet.

Bisschoppen van Doornik

	Strubbe-Voet, blz. 247	Bijgewerkte gegevens
Anselm	gewijd 10 maart 1146 overlijdt 24 augustus 1149	gewijd 10 maart 1146 overlijdt 24 augustus 1148
Gerard	inbezitting 1149, na 24 augustus overlijdt 14 juli 1166	verkozen 1148, na 24 augustus gewijd 1149, vóór 29 mei overlijdt 14 juli 1166

1. E. STRUBBE-L. VOET, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*. Antwerpen, Amsterdam, 1960, blz. 247.

Bisschoppen van Doornik

	Strubbe-Voet, blz. 247	Bijgewerkte gegevens
Walter I	verkozen 1166, na 14 juli pauselijk bevestigd 16 maart 1168 gewijd 1168, na 16 maart overlijdt 19 augustus 1172	verkozen 1166, na 14 juli gewijd 1167, vóór 30 april pauselijk bevestigd 16 maart 1168 overlijdt 19 augustus 1172
Everard	gewijd 1173 overlijdt 28 september 1191	gewijd 1173, na 22 januari - vóór 12 maart overlijdt 28 september 1190
[Petrus]	verkozen 1191, na 28 september	verkozen 1190, na 28 september
Stefaan	verkozen 1192, vóór 25 maart gewijd 12 april 1192 overlijdt 11 september 1203	verkozen 1192, februari gewijd 1192, na 23 mei - vóór 1 juni (vermoedel. op 24 of 31 mei) overlijdt 11 september 1203
Goswijn	gewijd 1204 overlijdt 29 oktober 1218	gewijd 1204, na 1 maart - vóór 5 mei overlijdt 29 oktober 1218

Bovendien liet het dossier der dateringen volgens het aantal wijdingsjaren van bisschop Everard (1173-1190) ons toe vast te stellen dat zijn kanselarij gewoonlijk de Boodschapstijl volgde. Zijn opvolger, bisschop Stefaan (1192-1203), volgde hoofdzakelijk de Kerststijl terwijl na Stefaan bisschop Goswijn (1204-1218) de Paasstijl volgde.

Anselm

De pogingen van de Doornikse kanunniken om een eigen bisschop te verwerven richtten zich eerder zelden, zowel vóór als onmiddellijk na 1146, op een medekanunnik : na de dood van bisschop Baldric († 2.11.1112) kozen uitgerekend de kanunniken van Noyon Lambrecht, aartsdiaken van Doornik, tot bisschop van Noyon-Doornik. De kanunniken van Doornik echter kozen Herbert, aartsdiaken van Terwaan. Volgens de *continuatio* op Herimans verhaal over de zogeheten heroprichting der Sint-Maartensabdij te Doornik en volgens de *Historiae Tornacenses* werden zowel de aartsbisschop van Reims als de Romeinse curie-kardinalen omgekocht door de Noyon-clan, zodat Herbert zich terugtrok als kandidaat en weerkeerde naar Terwaan.

Na Lambrechts overlijden († 6.7.1123), viel de keuze in Noyon op Simon van Vermandois, schoonbroer van Karel de Goede, graaf van Vlaanderen, en verwant met Filips, koning van Frankrijk. Doornik durfde niet tegen zulke kandidaat ingaan². Na enige jaren echter, in 1142, toen bisschop Simon tijdelijk geschorst werd door paus Innocentius II, waagde Doornik opnieuw zijn kans om een eigen bisschop te bekomen en schoof Absalon, de abt van de Sint-Amandsabdij, naar voren als eigen kandidaat. Simon echter slaagde erin, in het voor grote geldsommen gevoelige Romeinse curie-milieu, zijn bisschoppelijk mandaat over Noyon én Doornik veilig te stellen³. Een volgende poging van Doornik om autonoom te worden bestond erin Letbert de Blonde, kanunnik van O.-L.-Vrouw-Doornik, naar Rome te zenden met een brief van Bernard, abt van Clairvaux⁴. De pas benoemde paus, Eugenius III⁵, was immers zelf een oud-Cisterciënsermonnik uit Clairvaux. Op aanwijzing van de paus zelf koos in Rome de Doornikse delegatie Anselm, abt van Sint-Vincent te Laon⁶. Deze werd, ondanks persoonlijk tegenstribbelen, op 10 maart 1146 te Rome door paus Eugenius III gewijd tot eerste bisschop van het sedert 626 niet meer autonome bisdom Doornik.

2. G. WAITZ(ed.), *Liber de restauratione S.Martini Tornacensis continuatio*, - M.G.H., SS., XIV, Hannover, 1883, blz. 321 ; 325 ; G. WAITZ (ed.), *Historiae Tornacenses partim ex Herimanni libris excerptae*, - *ibidem*, blz. 342-343.

3. G. WAITZ(ed.), *Historiae Tornacenses*, blz. 344.

4. N.-N. HUYGHEBAERT, *Les abbés de Saint-Bertin et la restauration du diocèse de Tournai* in *Bulletin Trimestriel de la Société Académique des Antiquaires de la Morinie*, XX, 1966, blz. 417-426 ; C. VLEESCHOUWERS, *Letbert de Blonde (1146 - † 29 april 1179). Werkelijke cumul van ambten of mythische concentratie binnen het kathedraal kapittel van Doornik ?* in *Huldealbum J. Buntinx* (ter perse).

5. M.-A. DIMIER, *Eugène III (Bienheureux), pape (1145-1153)* in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XV, 1963, kol. 1350.

6. F. HENNEBERT, *Anselme* in *Biographie Nationale*, I, Brussel, 1866, kol. 325-326 ; A. DUBRULLE, *Anselme* in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, III, 1924, kol. 460 ; F. LEURIDANT, *Anselme* in *Dictionnaire de biographie française*, II, Parijs, 1936, kol. 1424.

Anselm was reeds sedert tenminste 1131⁷ abt van de Benedictijnerabdij van Sint-Vincent te Laon. Volgens Herimans verhaal werd hij te Rome kort vóór 10 maart 1146 door paus Eugenius III aangewezen als kandidaat-bisschop van Doornik en als zodanig gekozen door de Doornikse afvaardiging die onder leiding stond van Letbert de Blonde⁸. De periode waarin Anselm als gekozen, maar nog niet gewijd bisschop van Doornik, kan hebben opgetreden en oorkonden kan hebben uitgevaardigd, was zeer kort: Anselm bevond zich te Rome als abt van Sint-Vincent te Laon en niet als vooraf aangewezen kandidaat-bisschop van Doornik. Door het verbeteren vasthouden van Letbert de Blonde aan het bekomen van een *de facto* gewijde bisschop van Doornik, en niet aan een pauselijke toezegging van een te Reims te wijden eigen kandidaat, is te Rome zelf door paus Eugenius III Anselm aangeduid en, daarop aansluitend, door de Doornikse gemandateerden gekozen. Indien Anselm als elect van Doornik zou hebben geoorkund, dan dient deze oorkonde gedateerd te worden kort vóór 10 maart 1146 en gelocaliseerd te Rome.

In feite is geen zulke oorkonde van Anselm als elect van Doornik bekend. De reden waarom dit zo nadrukkelijk door ons gesteld wordt is dat in een gepubliceerde oorkondenuitgave voor de abdij van Sint-Calixtus te Cysoing, namelijk de uitgave in 1883 door Ignace de Coussemaker, zulk een zogenaamde *Anselm-electus*-oorkonde is afgedrukt⁹. Het gaat om een niet-gelocaliseerde ongedateerde oorkonde¹⁰, waar echter een aanzienlijke

7. Volgens de *Historiae Tornacenses* (WAITZ (e.d.), *M.G.H.*, SS., XIV, blz. 345, n. 1) was Anselm bijna 17 jaar abt van Sint-Vincent te Laon in maart 1146, m.a.w. vanaf 1129/30. Akten of vermeldingen van hem als abt zijn bewaard van 1131 tot 1145 (R. POUPARDIN, *Cartulaire de Saint-Vincent de Laon* (Arch. Vatican., Misc. Arm.X.145), *Analyse et pièces inédites in Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île-de-France*, XXIX, Parijs, 1902, blz. 208 (1131), blz. 206-207 (16.4.1131), blz. 209-211 (2.3.1133), blz. 206 (15.8.1139); Laon, Arch. départ. Aisne, H 871 (1135), H 172 (1138), H 185 (1145)).

8. G. WAITZ (ed.), *Liber de restauratione*, blz. 326; G. WAITZ (ed.), *Historiae Tornacenses*, blz. 345.

9. I. DE COUSSEMAKER, *Cartulaire de l'abbaye de Cysoing et de ses dépendances (867-XVIIe s.)*. Rijsel, 1883, blz. 19-20, nr. XV.

10. Wijzen wij er terloops op dat de Coussemaker uit de kwaliteit van *electus* geen besluiten heeft getrokken, en enerzijds de data (1146-1149) voorstelt en anderzijds deze oorkonde afdruckt na een andere eveneens ongedateerde en niet-gelocaliseerde oorkonde van Anselm als *episcopus*.

groep Doornikse kanunniken (deken, proost, cantor, kanselier en drie kanunniken) samen met de abten van Sint-Maartens-Doornik en Saint-Nicolas-des-Prés en twee kanunniken, vermoedelijk uit de abdij zelf van Cysoing, als getuige optreedt. Die hele groep van elf leden der uit het bisdom Doornik afkomstige clerus zou zich dus naar Rome hebben begeven en er een oorkonde van Anselm als elect onderschreven hebben. De omringing van Anselm te Rome door elf Doornikse figuren zou Heriman niet onbekend gebleven zijn, zeker niet aangezien Walter, de abt van Herimans eigen Sint-Maartensabdij, bij de onderschrijvers van deze zogeheten *electus*-oorkonde stond.

Hoe kwam de Coussemaker er dan toe een oorkonde van Anselm als *electus* uit te geven? Het origineel¹¹ toont in de *intitulatio ep(is)c(opus)*. Als eerste onderschrijver is Anselm zelf vermeld: *Signum domni Anselmi Tornacensis ep(iscop)i*. In beide *episcopus*-grammata is de *p* als opgaande in plaats van als dalende letter geschreven, m.a.w. de buik van de *p* bevindt zich bovenin de schacht in plaats van op de lijn, bovenaan de staart. In het cartularium¹² door twee notarii in 1517 samengesteld, werd de oorspronkelijke *intitulatio episcopus* weliswaar correct ingeschreven maar een der beide notarii oordeelde toch beter dat woord te doorstrepen en interlineair te vervangen door *electus*. Bij Anselm als eerste onderschrijver lieten zij *episcopi* staan. De Coussemaker heeft dan, zonder op te merken dat in het origineel de *l* géén buik heeft¹³, de cartularium-correctie van de *intitulatio* nog uitgebreid tot de *subscriptio*.

Hiermede is het schijnprobleem van de *electus*-oorkonde van bisschop Anselm opgelost. Er blijft dan het probleem van het einde van zijn episcopaat.

Inderdaad, Strubbe en Voet¹⁴ noteren 24 augustus 1149 als sterfdatum van Anselm. Aan 24 augustus als sterfdag kleeft geen

11. Rijsel, ADN., 38 H 26/93.

12. Rijksarchief Bergen, Cartulaires, 12, f° 29 r°.

13. I. De Coussemaker heeft hoogstwaarschijnlijk geen inzage gehad van het origineel.

14. E. STRUBBE-L. VOET, *De chronologie*, blz. 247.

probleem¹⁵. Maar Strubbe en Voet hebben er geen rekening mee gehouden dat Anselms opvolger, Gerard, reeds op 29 mei 1149¹⁶ als bisschop van Doornik¹⁷ aanwezig was bij de wijding der abdijkerk van Sint-Pieters van Hasnon. Het probleem stelt zich hier als volgt : was Anselm afgetreden als bisschop, ergens vóór 29 mei 1149, en overleed hij inderdaad op 24 augustus 1149, maar niet als bisschop van Doornik ? De formulering van zijn obit in het obituarium van het kathedraal O.-L.-Vrouwkapittel van Doornik voegt geen *quondam* toe vóór *Tornacensis episcopus* noch enige andere verklarende biografische nota aangaande de latere functies van bisschop Anselm. Was Anselm dan vroeger overleden, bvb. in 1148 ? Volgens de *Gallia Christiana*¹⁸ stierf Anselm weliswaar in 1149, maar niet op 24 augustus. Onzes inziens moet de sterfdag van 24 augustus vanuit het obituarium van O.-L.-Vrouw-Doornik wél behouden blijven maar verdient 1148 als sterfjaar de voorkeur.

Wat brengen de diplomatische en de verhalende bronnen bij tot de oplossing van dit probleem ? Drie gedateerde en vijf ongeda-

15. Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 88 r° ; U. BERLIERE (ed.), *Nécrologe de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai*. - *Documents inédits pour servir à l'histoire Ecclés. de la Belgique*, I, Maredsous, 1894, blz. 208-209 ; J. VOS, *L'abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés près de Tournai (Nécrologe)* in *Mémoires de la Société Historique et Littéraire de Tournai*, XI, 1879, blz. 389-390.

16. L.C. BETHMANN (ed.), *Auctarium Hasnoniense op Sigeberti Gemblacensis chronographia - M.G.H., SS.*, VI, Hannover, 1844, blz. 442 ; J. DEWEZ, *Histoire de l'abbaye de St. Pierre d'Hasnon*. Rijsel, 1890, blz. 118 en 567-568 ; *Gallia Christiana*, III, Parijs, 1725, kol. 399 en *Instrumenta ecclesiae Atrebatensis (ibidem)*, kol. 86, nr. XI).

17. Verbeter E. BROUETTE, *Abbaye de Villers, à Tilly in Monasticon Belge*, IV, 2, Luik, 1968, blz. 366, die Gerard tot diocesaan prelaat van de Hasnon-abdij maakt in plaats van die eer aan de bisschop van Atrecht te laten. De opluistering der plechtigheid door de aartsbisschop van Reims samen met de bisschoppen van Soissons, Kamerijk, Terwaan en Doornik, wijst erop dat de *sedisvacatio* in het bisdom Atrecht na Alvisus' overlijden (25.9.1147) nog voortduurde en dat Godescalcus nog niet was aangewezen.

18. *Gallia Christiana*, III, kol. 212 D - E : «non vero die 24. mensis Augusti ut scribit Cousin in hist. Tornac. licet ea die fiat ejus anniversarium in ecclesia B.M.».

teerde¹⁹ oorkonden van Anselm alsook een gedateerde vermelding in verhalende bronnen vormen het dossier. De drie gedateerde oorkonden stammen uit Doornik, 1146, epact 17 (bijgevolg van na 1 september 1146)²⁰, uit Doornik, 15 juli 1147²¹ en uit Doornik, 1147, indictie 11²². Op basis van deze gedateerde oorkonden alléén zou kunnen besloten worden dat Anselms overlijden in ieder geval na 1 september (dus zeker van na 24 augustus) 1147 moet gesitueerd worden. Dit laat de mogelijkheden open van 24 augustus in 1148 en, volgens de literatuur, in 1149. Herhalen wij dat op 29 mei 1149 Anselms opvolger, Gerard, reeds optrad als bisschop van Doornik. Indien men vasthoudt aan 24 augustus 1149 als sterfdatum van Anselm, dan impliceert dit dat tenminste van 29 mei 1149 tot 24 augustus 1149 twee bisschoppen de Doornikse bisschopszetel deelden. Daar op 29 mei 1149 Gerard reeds optrad als bisschop van Doornik, en daar geen bewijs gevonden werd van het voortduren van Anselms pontificaat na 1148, noch van het aftreden van Anselm vóór zijn

19. Ongedateerde oorkonden van bisschop Anselm zijn bewaard ten gunste van het collegiaal Sint-Pieterskapittel te Rijsel (E. HAUTCEUR, *Cartulaire de l'église collégiale de St.-Pierre de Lille*. Rijsel, Parijs, I, 1894, blz. 35-36, nr. XXVI), ten gunste van de Sint-Calixtusabdij van Cysoing (Rijsel, ADN., 38 H 26/93 ; I. DE COUSSEMAKER, *Cartulaire de Cysoing*, blz. 19-20, nr. XV) als ook ten gunste van de abdij van Phalempin («Histoire chronologique et abrégée de l'abbaye de Phalempin depuis l'année MXXXIX», P.J. nr. 6 : Cartularium voorheen in privaat bezit van L. Dancoisne, later van P. Denis du Péage). Twee andere ongedateerde oorkonden werden respectievelijk gericht aan Everdeius, abt van de Gentse Sint-Baafsabdij om de wijding door Anselm van de leprozenkapel in Sint-Maartens-Ekkergerm bij Gent te herinneren en rechten te regelen in dat verband (Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum (1146-1149) ; C.P. SERRURE, *Cartulaire de St. Bavon à Gand (655-1255)*. S.I., s.d. [Gent, 1836-40], blz. 38-39, nr. XXXIII (*vers 1147*)) en aan Anselm, abt van de Sint-Calixtusabdij te Cysoing (Rijsel, ADN., 38 H 26/92 ; Rijksarchief Bergen, Cartulaires, 12, f° 29 r°-v° ; I. DE COUSSEMAKER, *Cartulaire de Cysoing*, blz. 18-19, nr. XIV).

20. A. D'HERBOMEZ, *Chartes de l'abbaye de St.-Martin de Tournai*. Brussel, 1898, I, blz. 67, nr. LXII.

21. Rijksarchief Gent, Abdij Drongen, Cartularium 6, f° 26 v° ; Cartularium 7, f° 67 v°-68 r°.

22. Atrecht, Archives du Pas-de-Calais, 9 J (Cartularium van de Sint-Vaastabdij, genaamd «Gauiman de l'évêché»), f° 172 v°-173 r° ; Atrecht, Bibliothèque Municipale, hs. 1266, f° 29 v°.

dood, noch van het samen bisschop zijn van Anselm en Gerard, opteren wij voor 1148 als sterfjaar waarin op 24 augustus Anselm overleed als bisschop van Doornik. In dit jaar 1148 situeerden trouwens de betrouwbare *Annales Elnonenses*²³ Anselms overlijden. Ook de *continuatio* op Herimans *Liber de restauratione*²⁴ situeert Gerards opvolging in 1149, maar laat Anselms overlijden plaatshebben tussen 1147 en 1149. De vermelding van Anselm in de *Annales Sancti Bavonis Gandensis* en *Annales Gandenses*²⁵ bij de wijding van de krypte der Gentse Sint-Baafsabdij in 1148 moet dus van vóór 24 augustus 1148 worden gedateerd.

Gerard²⁶

Hoger werd reeds gewezen op het vroegst bekende optreden van bisschop Gerard op 29 mei 1149 bij de wijding der abdijkerk van Sint-Pieters van Hasnon²⁷. Waarom deze oud-monnik van Clairvaux en oud-abt van Villers pas in mei 1149 als bisschop van Doornik kon optreden, vindt zijn uitleg in de weerstand van de *clerici Noviomenses* om het vóór maart 1146 met Noyon verbondene bisdom Doornik te laten schieten. Als een rode draad kan bij de eerste sedisvacaties in Doornik (tussen Anselm en Gerard (1148-1149) en tussen Gerard en Walter I (1166-1168)) de vaste wil gevolgd worden van de Noyon-clan om te strijden voor de

23. PH. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*. Brussel, 1937, blz. 168.

24. G. WAITZ (ed.), *Liber de restauratione*, blz. 326, rr. 48-49: «Domno Anselmo defuncto atque in ecclesia sancte Marie ante maius altare sepulto, Gerardus abbas Vilariensis ei successit anno dominice incarnationis 1149».

25. N.-N. HUYGHEBAERT, *Dedicaciones Tornacenses (616-1395)* in *Horae Tornacenses*, Doornik, 1971, blz. 19.

26. In de *intitulatio* van zijn oorkonden heet hij Gerardus, Geraudus, Geraldus, Geroldus, Giraldus, Giraudus; deze laatste vorm is gebruikt in de legende van zijn bisschopszegel.

27. Cfr. *supra* noot 16. Het lijkt waarschijnlijk dat Gerard op 26 mei 1149 ook aanwezig was bij de wijding der abdijkerk van O.-L.-Vrouw van Vaucelles door de aartsbisschop van Reims (L.C. BETHMANN (ed.), *Continuatio Valcellensis op Sigeberti Gemblacensis Chronographia*. - *M.G.H.*, SS., VI, Hannover, 1844, blz. 460; C. CALLEWAERT, *La Continuatio Valcellensis de la Chronique de Sigebert de Gembloux. Fragments et notes in Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LV, 1905, blz. 388).

hereniging der bisdommen Noyon en Doornik. Reeds vóór de wijding te Rome in 1146 van Anselm door Eugenius III tot bisschop van Doornik, had het kathedraal kapittel van Noyon vanaf de sedisvacaties na bisschoppen Baldric († 1112) en Lambrecht († 1123) de autonomistische pogingen van Doornik moeten weerstaan²⁸. Tenslotte had de laatste bisschop van de verenigde bisdommen Noyon-Doornik, Simon van Vermandois, zich op verzoek van Bernard van Clairvaux neergelegd bij de aanspraken van Doornik op een eigen bisschop²⁹, maar bisschop Simon kon toch niet nalaten³⁰ even later te Rome de Doornikse bemoeiingen de grond in te boren. Toen Eugenius III dan eindelijk op 10 maart 1146 Anselm wijdde tot eerste bisschop van het weerom autonome bisdom Doornik, liet deze paus niet na, op 15 maart daaropvolgend, de clerus en gelovigen van Doornik te ontslaan van de trouw aan de bisschop van Noyon³¹. De koning van Frankrijk, de graaf van Vlaanderen, de bisschoppen van Atrecht en Terwaan, maar ook Simon van Vermandois zelf werden allen door de paus aangeschreven³² en aangespoord om de splitsing der bisdommen te eerbiedigen. Op 24 juli 1146³³ sprak paus Eugenius III de definitieve splitsing uit der beide bisdommen.

Simon van Vermandois had zich uiteindelijk neergelegd bij de Doornikse autonomie. In 1147 vertrok hij naar Palestina, waar hij *in partibus Syrie* op 10 februari 1148 overleed³⁴. Tijdens zijn afwezigheid groeide allicht de macht van het Noviomese kathedraal kapittel en blijkbaar wakkerde ook de zucht naar hereniging der beide bisdommen opnieuw aan bij de *clerici Noviomenses*. Toen in 1148, rond maart of april, te Noyon vernomen werd dat hun bisschop was overleden en, enkele maanden

28. M.-A. DIMIER, *Saint Bernard et le rétablissement de l'évêché de Tournai* in *Horae Tornacenses*, Doornik, 1971, blz. 48-53.

29. M.-A. DIMIER, *Saint Bernard*, blz. 55 ; E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*. Brussel, 1945, III, blz. 28.

30. M.-A. DIMIER, *Saint Bernard*, blz. 56-57.

31. M.-A. DIMIER, *Saint Bernard*, blz. 57.

32. M.-A. DIMIER, *Saint Bernard*, blz. 57-58.

33. M.-A. DIMIER, *Saint Bernard*, blz. 58 noot 48.

34. Rijksarchief Doornik, *Obituaires*, 52, f° 61v°.

later, dat te Doornik op 24 augustus Anselm was overleden, zagen deze *clerici* de kans rijp om een nieuwe anti-autonomie-actie op touw te zetten. Misschien had, toen Anselm op 24 augustus 1148 overleed, de electie door de Noviomese kanunniken van Boudewijn II van Boulogne³⁵ tot hun bisschop reeds plaatsgehad. Maar zodra zij het nieuws van Anselms dood vernamen, kwam de Noyon-clan te Doornik, in het kathedraal kapittel, betuigen dat de paus in 1146 verkeerd had gehandeld door de autonomie toe te staan aan het bisdom Doornik. De Noviomesen verweten de kanunniken van Doornik dat zij hadden nagelaten het kapittel van Noyon te ontbieden voor een gezamenlijke electie-zitting van de nieuwe bisschop, wel te verstaan opnieuw van Noyon-Doornik.

De kanunniken van Noyon schortten te Doornik de electie op van Gerard tot bisschop van Doornik door naar Rome te appelleren. Het Romeinse kardinalen-college bevatte echter ook een fractie die de Doornikse autonomie gunstig gezind was. Twee leden van deze fractie zijn bekend gebleven : Otto of Odo, kardinaal-diaken van Sint-Joris met het Gulden Vlies³⁶ en Jacinctus, kardinaal-diaken van O.-L.-Vrouw in Cosmedin³⁷, de latere paus Celestinus III³⁸. Deze beide kardinalen van de pro-Doornik-fractie in Rome brachten in een ongedateerde brief aan hun goede vriend Desiderius, proost van het collegiaal Sint-Pieterskapittel te Rijsel, tevens aartsdiaken en kanunnik van Doornik³⁹, onrechtstreeks het Doornikse kapittel op de hoogte van de miskleun te Rome van de Noyon-clan en het succes van het Doornikse standpunt⁴⁰. De paus, Eugenius III, dezelfde die Anselm gewijd

35. M. LECOMPTE. *Baudouin II de Boulogne (1148-†4.5.1167)* in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. VI. 1932, kol. 1420-1421.

36. Deze is betuigd van 8 maart 1132 tot 1 december 1161 (onder Alexander III). Manfred, kardinaal diaken, volgt hem op vanaf 21 februari 1163.

37. Betuigd van 27 december 1144 tot 17 februari 1191, opgevolgd door Nicolaus vanaf 20 mei 1191.

38. R. MOLS, *Célestin III* in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XII, 1953, kol. 62-77.

39. Later, vanaf 1169, bisschop van Terwaan († 2 september 1194).

40. M.-J.-J. BRIAL, *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, Parijs, XV, 1878², blz. 448 : door de uitgever gedateerd als «1147 vel 1148».

had te Rome, had na herhaald beraad met het in opinie verdeeld kardinalen-college beslist het appèl naar de Romeinse audiëntie vanwege de *clerici Noviomenses* tegen de onafhankelijke bisschopskeuze te Doornik af te wijzen. Deze afwijzing gebeurde weliswaar niet uit een jubelend en eensgezind enthousiasme voor de Doornikse standpunten: de Noyon-clan had namelijk zijn eigen kansen verbod door tegen een pauselijke beslissing van Eugenius III niet bij de paus zelf in appèl te gaan met bovendien een voorafgaandelijke voordracht van hun bezwaren in vorm van suppliek aan de H. Stoel. Eugenius III aanvaardde niet dat hij, samen met de Curie, in het ongelukkig parket geplaatst werd om een eigen beslissing te moeten casseren. Noyon wilde te veel en kreeg niets. De beide kardinalen gewagen in hun brief reeds van de Doornikse elect: dit moet Gerard, abt van Villers, zijn. Hoewel Otto en Jacinctus voldoende duidelijk de Doornikse kaart gespeeld hadden en openlijk als bondgenoten van Doornik bekend stonden bij de Noviomenses, schreven zij het heuglijke nieuws, dat de paus Doornik zijn eigen electie-recht waarborgde, niet aan de Doornikse elect zelf: de beide kardinalen wilden elke aanleiding vermijden om de Noyon-clan gelegenheid te geven op een of andere grond de pauselijke beslissing aan te vechten⁴¹.

Bij bisschop Gerard is het, vanuit zijn oorkonden, niet doenbaar om iets zinnigs te deduceren over de door zijn kanselarij gevolgde jaartijl of over zijn wijdingsdatum. Weliswaar vonden wij 53 van deze bisschop uitgaande oorkonden, waarvan 40 gedateerde⁴² en 13 ongedateerde⁴³. Bovendien plaatste Gerard zijn

41. Toen op 31 december 1156 vanuit Lateranen (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 3v°; J. RAMACKERS (ed.), *Papsturkunden in den Niederlanden. II. Urkunden*. Berlijn, 1934, blz. 209-211, nr. 83) Adrianus IV het bisdom Doornik en zijn bezittingen bevestigde onder bisschop Gerard, prijken beide kardinalen weerom bij de onderschrijvers. Deze goede diensten der kardinalen aan O.-L.-Vrouw-Doornik resulteerden niet in een herdenking in het obituarium van O.-L.-Vrouw-Doornik.

42. 19 juli [1149] (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 246); *Doornik, 1149* (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 74-75, nr. LXIX); *Doornik, 1149* (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 73-74, nr. LXVIII);

Chronol. probl. aangaande de bisschoppen van Doornik

1149 (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 72-73, nr. LXVII) ; 1149 (Rijksarchief Doornik, Cartulaires, 68, f° 22 v°- 23 r° ; Cartulaires, 71, f° 1 r° ; Cartulaires, 73, f° 1 r° ; Cartulaires, 70, f° 85 v° - 86 r° ; POUTRAIN, *Histoire de la ville et cité de Tournai*. Den Haag, 1750, II, *Recueil*, blz. 17-19 (foutief 1156 gedateerd) ; *Gallia Christiana*, III, *Instrumenta ecclesie Tornacensis*, kol. 45-46, nr. V (foutief 1150 gedateerd) ; 1150 (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum (op rug van oorkonde uit 1140) ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 228 A en 241) ; 1150 (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 243 ; Rijksarchief Gent, Gedeponoerd Fonds Bisdom en Sint-Baafs, B 2956, f° 81 v°) ; 1151 (Rijsel, ADN., 10 H 53/910 ; 10 H 53/911) ; 1151 (A. LE GLAY, *Notice sur les archives de l'abbaye de Bourbourg*, blz. 37) ; *Sint-Amandsabdij*, 1152 (Rijsel, ADN., 12 H 1, f° 99 v° -102 r°) ; 1152 (J. VOS, *L'abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés. II. Cartulaire in Mémoires de la Société Historique et Littéraire de Tournai*, XII, 1873, blz. 32-33, nr. XV) ; *Doornik*, 1152 (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 78-79, nr. LXXIV) ; 1153 (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 19 v° - 20 r°) ; 1154 (J. FERRANT, *Esquisse historique sur le culte et les reliques de Saint Bertulphe de Renty en l'église d'Harlebeke in Annales de la Société d'Emulation*, 5e reeks, XLVIII, Brugge, 1898, blz. 87-88) ; *Brugge, Sint-Salvators*, 1154 (Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6644 ; Oudenburgabdij, Cartularium 1 A, f° 25 r° - v°) ; *Doornik*, 1156 («Histoire chron. et abrégée de l'abbaye de Phalempin» : cartularium L. Dancoisne, P. Denis du Péage, P.J., nr. 8) ; 1157 (F. VIN-CHANT, *Annales de la province et comté de Hainaut*. Bergen, 1853, VI, blz. 16) ; *Doornik*, 1157 («Hist. chron. et abrégée de l'abbaye de Phalempin» : cart. Dancoisne/Denis du Péage, P.J., nr. 9) ; *Doornik*, 1157 (Reims, Bibliothèque Municipale, Ms. 1602 (= cartulaire de Saint Thierry de Reims), f° 212 r°) ; *Doornik*, 1157 (Reims, Bibliothèque Municipale, Ms. 1602, f° 219 r°) ; *Doornik*, 30 juni 1159 (Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum ; C. SER-RURE, *Cartulaire de Saint Bavon*, blz. 45 nr. 40) ; 1159 (Rijsel, ADN., 10 H 8/83 ; A. D'HERBOMEZ, *Histoire des châtelains de Tournai et de la maison de Mortagne in Mém. Soc. Hist. et Litt. de Tournai*, XXV, 1895, blz. 6-7, nr. V) ; 1159 (Rijsel, ADN., 10 H 323, blz. 68) ; 1159 (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 18 r° - v°) ; *Doornik*, 1159 (Kapittelarchief Doornik, Cartularium A.1 f° 53 r° (onder foutieve datum 1359)) ; *Doornik*, 1 mei 1160 (Rijksarchief Gent, Abdij Drongen, Cartularium 6, f° 26 v° - 27 r° ; Cartularium 7, f° 68 r°) ; 1160 (Rijksarchief Bergen, Cartulaires, 12, f° 132 r° - v°) ; 1161 (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 266) ; *Doornik*, 1161 (Brugge, Bisschoppelijk Paleis, Sint-Donaas, oorkonde nr. 15 ; Sint-Donaas, Cartularium A 127, f° 30 r°) ; 1163 (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 100, nr. XCVII) ; *Brugge*, 1163 (Brugge, Bisschoppelijk Paleis, Sint-Donaas, oorkonde nr. 16) ; 1163 (Rijksarchief Brugge, blauw nummer 7342) ; *Doornik*, 1163 (CH. DUVIVIER, *Actes et documents anciens intéressant la Belgique*. Brussel, 1898, blz. 329-330) ; *Doornik*, 1163 (Rijksarchief Kortrijk, Kerkarchief Harelbeke, nr. 1542, f° 117 v° ; J. FERRANT, *Esquisse historique de Saint Bertulphe*, blz. 88) ; *Doornik*, 1164 (Rijsel, ADN., 38 H 2/12) ; *Doornik*, 1165 (Rijksarchief Kortrijk, Kerkarchief Harelbeke, nr. 1542, f° 117 v° ; J. FERRANT, *Esquisse historique de Saint Bertulphe*, blz. 88-89) ; 1165 (F. D'HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin à Poperinghe et de ses dépendances à Bas-Warneton et à Couckelaere*. Brugge, 1870, blz. 18-19, nr. XVIII) ; *Doornik*, 1165 (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 101-102, nr. XCIX) ; *Doornik*, 1165 (Rijksarchief Brugge,

signum onder één gedateerde⁴⁴ en één ongedateerde⁴⁵ oorkonde, uitgaande van het O.-L.-Vrouwkapittel van Doornik en zegelde hij mede één ongedateerde oorkonde, bestemd voor de Cisterciënserabdij van Loos⁴⁶. Maar op deze betrekkelijk rijke oogst aan oorkonden zijn er slechts drie die een episcopaatsjaar⁴⁷ en vier die een welbepaalde dag aanduiden⁴⁸. De meerderheid van Gerards oorkonden volstaat met de opgave van het jaar, al dan niet vergezeld van de plaats. De chronologische traditie van de

blauw nummer 6652 ; Oudenburgabdij, Cartularium 1 A, f° 25 v°) ; Doornik, 1166 (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 104-105, nr. CI) ; Doornik, 1166 (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 18 v° - 19 r°).

43. (1) Rijsel, ADN., 10 H 180/2871 ; 10 H 323, blz. 67-68 ; (2) Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum ; C. SERRURE, *Cartulaire de Saint Bavon*, blz. 42, nr. XXXVII ; (3) Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; Gedeponoerd Fonds Bisdom en Sint-Baafs, B 2955, f° XCIV r° ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 247 ; (4) Rijsel, ADN., 38 H 26/94 ; (5) Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum (ca. 1161 geklasseerd) ; (6) Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 19 r° - v° ; (7) Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6646 ; Oudenburgabdij, Cartularium 1 A, f° 6 v° - 7 r° ; (8) Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6648 ; Oudenburgabdij, Cartularium 1 A, f° 24 v° ; (9) Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 20 v° ; (10) Rijsel, ADN., 12 H 1, f° 25 v° ; (11) Rijsel, ADN., 12 H 2, f° 70 r° - v° ; (12) Rijsel, ADN., 12 H 2, f° 76 v° - 77 r° ; (13) Rijsel, ADN., 12 H 2, f° 70 v° - 71 r°.

44. Rijsel, ADN., 27 H 16/207 : Doornik, O.-L.-Vrouwkathedraal, 1156.

45. Doornik, Kapittelarchief, Cartularium C.3, f° 24 v° - 25 r°.

46. Rijsel, ADN., 27 H 16/206.

47. 1149, indicie 12, 1e jaar van het pontificaat (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 72-73, nr. LXVII : de indicie 12 is die vóór 1 september 1149) ; 19 juli [1149], 1e jaar van het pontificaat (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 246) ; 1160, [12e] jaar van het episcopaat (Rijksarchief Bergen, Cartulaires, 12, f° 72 ; I. DE COUSSEMAKER, *Cysoing*, blz. 26-27, nr. XXI ; DE REIFFENBERG, *Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg*, IV, blz. 422-423 (met dubbele leesfout : 1155 in de oorkonde-uitgave, 1157 in het regest)).

48. 19 juli [1149], 1e jaar van het pontificaat (voor referentie zie noot 47) ; Doornik, 30 juni 1159 (Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum ; C. SERRURE, *Cartulaire de Saint Bavon*, blz. 45, nr. XL) ; Doornik, 1 mei 1160 (Rijksarchief Gent, Abdij Dronen, Cartularium 6, f° 26 v° - 27 r° ; Cartularium 7, f° 68 r° ; J.-J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, Brussel, 1837, I, blz. 712, nr. XV) ; Doornik, 22 april 1166 (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 104-105, nr. CI).

kanselarij van de pas autonome bisschoppen van Doornik neigt tot grote soberheid.

Zekere tradities⁴⁹ laten bisschop Gerard overlijden in de Augustijnerabdij van Mont-Saint-Eloi⁵⁰. Dit gegeven hoeft niet ontkend te worden. Daar Gerard op 22 april 1166 nog te Doornik een oorkonde uitreikte, en anderzijds zijn overlijden op 14 juli 1166⁵¹ vaststaat, moet de duur van dit verblijf in deze abdij niet overdreven worden : hooguit drie maanden⁵². Met de abdij van Mont-Saint-Eloi waren er nauwe banden vanuit Doornik : in Doornik zelf was de Augustijnerabdij van Saint-Nicolas-des-Prés gesticht door Ogier, een monnik uit Mont-Saint-Eloi⁵³. Bovendien had in 1141 Robrecht, tot dan aartsdiaken van Doornik (1114-1141), zich teruggetrokken in deze zelfde abdij van Mont-

49. G. GAZET, *L'histoire ecclésiastique du Pays-Bas*, Atrecht, 1614, blz. 225 ; Een kroniek der bisschoppen van Doornik van na 1645 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Hs. 790 A, f° 98 r° - v°) : «On trouve aux cartulaires de l'abbaye de Mont Saint Eloy que cest évesque est mort en la dite abbaye s'i estant retiré par un désir de vivre sous l'observance de la vie régulière» ; *Gallia Christiana*, III, kol. 213 C : «Geraldus ... denique in abbatiam Montis Eligiani secedens, ibidem sancte obdormivit in Domino anno 1166 ex chartulario ejusdem loci & Gazeto in hist. Eccles. Belgii». - O. BARUBÉ, *L'Abbaye du Mont-Saint-Eloi des origines au XIVe siècle*. Poitiers, 1977, blz. 166, gewaagt enkel van de intrede omstreeks 1099 van Gerard, bisschop van Terwaan (1084-1099), in Mont-Saint-Eloi. Als bron geeft zij de *Histoire manuscrite de l'abbaye* op, omstreeks 1624-1625 door André Levailant neergeschreven (Atrecht, Archives Dép. Pas-de-Calais, ms. 62, p. 14). Was er verwarring in de Doornikse kroniek, bij Gazet en bij de *Gallia Christiana* tussen de twee gelijknamige bisschoppen van Doornik en Terwaan ?

50. Frankrijk, dep. Pas-de-Calais, arr. (en in middeleeuws bisdom) Atrecht, ktn. Vimy. - De mededeling bij E.-H.-J. REUSENS, *Gérard ou Giralde (le bienheureux ou vénérable)* in *Biographie Nationale*, VII, 1880-1883, kol. 630-631, dat «Gérard mourut dans l'abbaye de Saint-Eloi, en 1166» sticht verwarring aangezien de abdij van Saint-Eloi in Noyon ligt en een Benedictijnerabdij is.

51. Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 82 v° ; Kapittelarchief Doornik, Cartularium B.2, f° 22 r°.

52. Op 1 mei 1166 (J.-L. 11272 (7528)) drong vanuit Lateranen Alexander III bij de aartsbisschop van Reims aan om bij bisschop Gerard een priester Robrecht aan te bevelen : kennelijk was op dat ogenblik de H. Stoel niet op de hoogte gesteld van Gerards terminale retraite in Mont-Saint-Eloi ofwel had Gerard zich dan nog steeds niet in deze abdij teruggetrokken.

53. G. WAITZ (ed.), *Liber de restauratione*, blz. 322, rr. 44-45.

Saint-Eloi⁵⁴, waar hij op 18 april⁵⁵ 1160⁵⁶ zou overlijden.

Walter⁵⁷

De deken⁵⁸ van het O.-L.-Vrouwkapittel van Doornik, Walter, die na Gerard gekozen werd tot bisschop van Doornik, had wel enige moeite om zich te doen erkennen als bisschop, althans in Rome. De commentaar door de uitgever der *Annales Blaudinienses*⁵⁹, als zou de verkiezing van bisschop Walter pas in 1168 zijn bekrachtigd, is o.i. verkeerd weergegeven bij Strubbe-Voet⁶⁰, waar voor bisschop Walterus I de wijding pas *na 16 maart 1168* gesitueerd wordt. Immers op 11 maart 1168⁶¹ nam Alexander III plechtig met het kardinalen-college het tegenover

54. Den Haag, Algemeen Rijksarchief, 1e afdeling, Collectie Gérard, 2 Bis (uitgebreide 13de-eeuwse klapper op een cartularium van minimum 341 ff. van Mont-Saint-Eloi), f° 9 v° : Robrecht, aartsdiaken van Doornik «qui Deo serviturus ecclesie nostre se reddit», zorgt ervoor dat Simon van Vermandois, laatste bisschop van Noyon-Doornik, het *altare* van Emmerin (Frankrijk, dep. Nord, arr. Rijsel, ktn. Haubourdin) aan Mont-Saint-Eloi schenkt. - O. BARUBÉ, *L'Abbaye du Mont-Saint-Eloi*, blz. 129, noot 42.

55. Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 71 v°.

56. 16 april 1160 volgens E. WARLOP, *De Vlaamse adel voor 1300*. Handzame, 1968, II, ii, blz. 487, nr. 185/5 en volgens E. HAUTCŒUR, *Documents liturgiques et nécrologiques de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*. Rijsel, Parijs, 1895, blz. 150 en aldaar noot 2.

57. Daar A. DIMIER, *Notes sur Godefroy (ou Geoffroy) de Péronne in Cîteaux in de Nederlanden*, VII, 1956, blz. 286-290 heeft afgerekend met de verkiezing tot bisschop van Doornik in 1166 of 1171 van de prior van Clairvaux, Godfried van Péronne, wordt deze laatste hier enkel omwille van een zekere volledigheid aangehaald.

58. Zie C. VLEESCHOUWERS, *De dekens van het kathedraal kapittel van Doornik (1146-1179 ; 1225-1252)* in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation»*, volgende aflevering.

59. PH. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre*, blz. 45 noot 4 : «L'élection de son successeur Gauthier n'était pas confirmée jusqu'en 1168 ; voir la bulle du pape Alexandre III du 16 mars 1168 dans J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden*, n° 101, pp. 256-257».

60. E. STRUBBE-L. VOET, *De chronologie*, blz. 247.

61. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 8 r° ; Cartularium D.4, f° 3 r° - v° ; J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden. II. Urkunden*, blz. 255-256, nr. 120.

Noyon zelfstandige bisdom Doornik onder bisschop Walter in pauselijke bescherming. Op 16 maart daaropvolgend⁶² keurde de paus uitdrukkelijk *promotionem tuam, frater episcopo, et consecrationem tuam* goed. De paus stak zijn verbolgenheid over de volbrachte keuze *én wijding* die tegen zijn zin in gebeurden niet weg, maar op schriftelijk verzoek van Lodewijk VII, koning van Frankrijk, en van Hendrik I, aartsbisschop van Reims, stemde hij toch in met de wijding van Walter die niet de pauselijke kandidaat was.

Reeds op 30 april 1167⁶³ was aartsbisschop Hendrik I van Reims door Alexander III schriftelijk bevolen om aan «*quem...episcopum Tornacensem consecraverit*», Walter dus, het ces van pontificaal ambt op te leggen. De paus had appèl en *prohibitio* ingesteld maar toch was de wijding doorgegaan. De gehele toon van de pauselijke brief duidt *ogenschijnlijk* op het ongelooft van de paus in het feit der wijding van de door de kanunniken van O.-L.-Vrouw-Doornik gekozen kandidaat-bisschop van Doornik, Walter. Maar de ondertoon is onmiskenbaar een hevig verwijt aan de aartsbisschop: de informanten in Frankrijk van de paus hebben zeker niet volstaan met enkel het *gerucht* der wijding naar Rome over te brieven. De paus is vooral geërgerd omdat de aartsbisschop van Reims zelfstandig is opgetreden. De paus was zinnens na de dood van Gerard op 24 juli 1166 een ruime tijds-spanne in te lassen gedurende welke de Franse koning, Lodewijk, en de aartsbisschop van Reims verplicht zouden worden het kathedraal kapittel van Noyon te aanhoren in diens argumentatie dat het Doorniks kapittel opnieuw de bisschop van Noyon als hun bisschop zou erkennen.

Het is duidelijk dat Alexander III kort vóór 30 april 1167 nog onder zware druk was komen te staan vanwege de Noyon-clan. De behoefte in Noyon om Doornik weer te annexeren werd begrijpelijkerwijze erg scherpgesteld toen in Noyon in april-mei

62. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 6 v° - 7 r°.

63. J.-L., nr. 11347; CH.-J. VOISIN, *Chartes, diplômes et documents imprimés, concernant la ville, l'évêché, le chapitre et l'ancien diocèse de Tournai, de 1101 à 1190 inclusivement, avec indication des ouvrages dans lesquels ils se trouvent* in *Bulletin de la Soc. Hist. et Litt. de Tournai*, XIII, 1869, blz. 280-281.

1167⁶⁴ een overgang plaatsvond van bisschop Boudewijn II naar Boudewijn III. De Doornikse autonomie tegenover Noyon, bevestigd door Adriaan IV op 31 december 1156, dreigde weer opzij te worden geschoven. Een der beide Doornik patronerende kardinalen, nl. Otto van Sint-Joris met het Gulden Vlies, was eind 1161 of in 1162 overleden. De andere Doornik gunstig gezinde kardinaal, Jacinctus van O.-L.-Vrouw in Cosmedin, was, niet zo verbazend, mede-ondertekenaar van de pauselijke bevestigingsbul van 11 maart 1168 voor bisschop Walter⁶⁵.

Bij bisschop Walters wijding, kort vóór 30 april 1167, had de aartsbisschop van Reims de Doornikse kaart gespeeld, tegen de zin in van de paus. Mogelijkerwijze was het overwicht dat de H. Stoel trachtte te laten gelden in deze aangelegenheden de Franse primaat teveel geworden. Alleszins vond de aartsbisschop steun bij de koning van Frankrijk en kon aldus bekomen dat de paus na bijna een jaar wrokken toch toegaf en Walter bevestigde als gekozen en gewijde bisschop van Doornik. De pauselijke brief van 16 maart 1168 aan het Doorniks kapittel en aan de Doornikse bisschop verbloemde echter nauwelijks de apostolische woede : Alexander III hield er duidelijk niet van voor volongen feiten geplaatst te worden.

Als besluit uit deze episode van pauselijke interventie kan gelden dat Walter al gekozen én gewijd bisschop van Doornik was vóór 30 april 1167 en dat de paus pas op 11 maart 1168 toegaf en deze verkiezing en wijding op 16 maart 1168 bevestigde.

Wij vonden zes verwijzingen terug naar wijdings- of episcopaatsjaren van bisschop Walter I.

- 1) *Actum Tornaci anno Incarnati Verbi M^oC^oLXVII^o, consecrationis nostre primo* : Doornik, 1167⁶⁶ ;

64. M. LECOMTE, *Baudouin II de Boulogne in Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, VI, 1932, kol. 1420-1421 ; M. LECOMTE, *Baudouin III, ibidem*, kol. 1421. Lecomte merkt de tegenspraak niet op tussen het sterven van bisschop Boudewijn II op 4 mei 1167 en het reeds optreden van bisschop Boudewijn III op 27 april 1167 na de dood van Boudewijn II op 4 mei 1167 (sic).

65. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 6 v° - 7 r° ; J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden. II. Urkunden*, blz. 255-256, nr. 120.

66. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 20 r° - v^o.

- 2) *Actum Tornaci anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXVIII^o, consecrationis nostre primo* : Doornik, 1168⁶⁷ ;
- 3) *Actum in synodo Tornacensi anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXIX^o, ordinationis nostre tercio, III° Nonas Maii* : Doornik (synode), 5 mei 1169⁶⁸ ;
- 4) *Actum Tornaci anno M^oC^oLXX^o, anno nostre consecrationis V^o* : Doornik, 1170⁶⁹ ;
- 5) *Actum Tornaci anno ab Incarnatione Domini M^oC^oLXXI^o, ordinationis nostre V^o* : Doornik, 1171⁷⁰ ;
- 6) *Actum anno Domini millesimo centesimo sexagesimo septimo, episcopatus autem domni G(alteri) Tornacensis episcopi primo* : 1167⁷¹.

Oorkonde 6 is een getuigenis aangaande de episcopaatsjaren van bisschop Walter, dat in een niet-bisschoppelijke oorkonde staat. Dit getuigenis spreekt oorkonden 1 en 3 niet tegen. Maar het eigenlijk pakket vermeldingen van episcopaatsjaren dat stamt uit de bisschoppelijke oorkonden bestaat bijgevolg slechts uit vijf oorkonden.

Deze vijf oorkonden vertonen volgende eigenaardigheden voor wie pogen wil de wijdingsdag van bisschop Walter nader te omschrijven binnen de periode «vóór 30 april 1167», zopas gededeuceerd uit onze interpretatie van de pauselijke brief aan de aartsbisschop van Reims. Vooreerst is er een tweevoudige terminologie : oorkonden 3 en 5 tellen in jaren vanaf de *ordinatio*, terwijl oorkonden 1, 2 en 4 vanaf de *consecratio* tellen. Vervolgens blijkt dat precies deze *consecratio*-oorkonden (1, 2 en 4) het eerste *consecratio*-jaar laten vallen in wat de toenmalige jaarre-

67. *Ibidem*, f° 22 v° - 23 r°.

68. *Ibidem*, f° 21 v° - 22 r°.

69. Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum ; Rijksarchief Kortrijk, Kerkarchief Harelbeke, nr. 1542, f° 232 v°.

70. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 22 r° - v^o.

71. Kapittelarchief Doornik, Grandes archives ou archives anciennes, section XVII, Abbaye de Saint-Médard, 12, f° 47 r° : de oorkonder is Robrecht, abt van Saint-Nicolas-des-Prés te Doornik, maar de bisschop keurt goed, wordt bij de onderschrijvers vermeld en laat met zijn zegel bezegelen.

kening de jaren 1166 (omgerekend uit oorkonde 4), 1167 (oorkonde 1) en 1168 (oorkonde 2) noemde. Tenslotte is de enige op de dag gedateerde oorkonde die van 5 mei 1169 (oorkonde 3), zodat 5 mei 1167 zeker in het eerste *ordinatio*-jaar valt.

Als tussenbesluit kan reeds gelden : Walter werd vóór 30 april 1167 gewijd en 5 mei 1167 valt nog in het eerste *ordinatio*-jaar.

Wordt met deze vijf oorkonden een poging gewaagd om de jaarstijl en/of de wijdingsdag van Walter te achterhalen, dan valt oorkonde 4 op als een moeilijkheid, tenminste als men tot het resultaat wil komen dat al de vijf oorkonden in *dezelfde* jaarstijl gesteld zijn.

Daar blijktens oorkonden 1 en 2 zowel 1167 als 1168 in het eerste *consecratio*-jaar vallen van bisschop Walter, lijkt de kans dat deze bisschop Paasstijl volgde uiterst gering, tenzij aangenomen wordt dat de *consecratio* van Walter plaats had op of na 9 april 1167 (= Pasen 1167 ; oorkonde 1), uiteraard na 31 maart 1167, gezien Pasen 1168 (oorkonde 2), op 31 maart vallend, nog altijd in het eerste *consecratio*-jaar besloten ligt. Steeds in Paasstijl gerekend zou de uitleg voor de anomalie dat blijktens oorkonden 4 en 5 het eerste *consecratio*-jaar in 1166 zowel als in 1167 valt erin liggen dat oorkonde 4 kort vóór Pasen 1171 (28 maart) is gegeven, nog binnen het Paasjaar 1170, maar dat oorkonde 5 gegeven is vóór 30 april 1171 in het Paasjaar 1171.

Er blijft bij Paasstijl echter een tegenspraak tussen oorkonde 1, waar de wijding op of na 9 april 1167 moest plaatshebben, en oorkonde 4 die de wijding kort vóór 28 maart 1167 veronderstelt.

In **Boodschapstijl** kloppen de vijf oorkonden evenmin onderling. Nemen wij enerzijds aan dat Walter op 9 april (= Pasen) 1167 is gewijd :

- oorkonde 1 : 9 april 1167-24 maart 1168 in het 1e jaar ;
- oorkonde 2 : 25 maart 1168-8 april 1168 in het 1e jaar ;
- oorkonde 3 : 5 mei 1169 in het 3e jaar = 5 mei 1167 in het 1e jaar ;
- oorkonde 4 : 25 maart 1170-24 maart 1171 in het 5e jaar *klopt niet* want het 1e jaar reikt hier slechts tot 24 maart 1167 en is in tegenspraak met de veronderstelde wijding op Paaszondag 9 april 1167 ;

oorkonde 5 : 9 april 1171-24 maart 1172 in het 5e jaar = 9 april 1167-24 maart 1168 in het 1e jaar.

Nemen wij anderzijds aan dat Walter op 19 maart (= *Letare*) 1167, dus nog in het Boodschapjaar 1166, is gewijd :

oorkonde 1 : 25 maart 1167-18 maart 1168 in het 1e jaar ;

oorkonde 2 : 25 maart 1168-24 maart 1169 in het 1e jaar *klopt niet*, want het 1e jaar reikt in ons voorbeeld slechts tot 18 maart 1168 ;

oorkonde 3 : 5 mei 1169 in het 3e jaar = 5 mei 1167 in het 1e jaar ;

oorkonde 4 : 19 maart 1170-24 maart 1170 in het 5e jaar = 19 maart 1167-24 maart 1167 in het 1e jaar ;

oorkonde 5 : 25 maart 1171-18 maart 1172 in het 5e jaar = 25 maart 1167-18 maart 1168 in het 1e jaar.

In Kerststijl tenslotte klopt oorkonde 4 niet omdat het 5e jaar der *consecratio* pas op 19 maart of 9 april 1171 (de twee zoëven aangehaalde voorbeelden van mogelijke wijdingsdag in 1167) zou beginnen en het Kerstjaar 1170 afloopt op 24 december 1170.

Indien oorkonde 4 (voor de Gentse Sint-Baafsabdij en voor het Sint-Salvatorskapittel van Harelbeke bestemd) in Paasstijl zou zijn gesteld, dan komt van onze twee hogergeciteerde voorbeelden 9 april maar eenmaal voor in het Paasjaar 1170 (5 april 1170-27 maart 1171), zodat in het eerste *consecratio*-jaar foutief 9 april 1166 valt. Daarentegen komt 19 maart ook slechts eenmaal voor in het Paasjaar 1170, namelijk op 19 maart 1171 (n.s.), wat dus correct naar 19 maart 1167 als vallend in het eerste *consecratio*-jaar verwijst.

Samenvattend kunnen wij stellen dat vermoedelijk óf een fout zal ingeslopen zijn (bvb. in oorkonde 4), óf verschillende jaarstijlen in omloop waren. Kerststijl in oorkonden 1, 2, 3 en 5 met Paasstijl in oorkonde 4 zou, mits de wijding op 19 maart 1167 te stellen, kunnen kloppen. Dan zou oorkonde 4 wel moeten gedaateerd worden van 19-27 maart 1171 (n.s.). Viel de wijding op 26 maart (*Judica*) 1167, dan valt oorkonde 4 op 26 of 27 maart 1171 (n.s.) te dateren.

De kanselier van bisschop Walter is nog steeds (sedert 1146 in functie) Letbert de Blonde. Deze werd door bisschop Walter

duidelijk wat meer dan onder bisschoppen Anselm en Gerard aangepord om pontificaatsjaren te vermelden in de bisschoppelijke oorkonden. Toch slaagde Letbert erin eenmaal (oorkonde 4) zich blijkbaar te vergissen binnen dit betrekkelijk kort episcopaat.

Bisschop Walter woonde zeker de *dedicatio* bij van de eigen O.-L.-Vrouwkathedraal van Doornik op 9 mei 1171⁷². Bisschop Walter overleed op 19 augustus⁷³ 1172⁷⁴.

Everard

Everard was zoon van Walter, voogd van Doornik⁷⁵ en van Ida⁷⁶. Hij was kanunnik van O.-L.-Vrouw-Doornik van in 1138⁷⁷ en aartsdiaken van Doornik van in 1140⁷⁸. In 1170 trad hij op als aartsdiaken van Doornik, zowel voor het Doornikse als het Kamerijkse deel der stad Doornik⁷⁹.

Bij deze bisschop stelt zich het probleem van de in zijn kansela-

72. N.-N. HUYGHEBAERT, *Dedicaciones Tornacenses (616-1395)*, blz. 20-21; de bisschoppen die Hendrik, aartsbisschop van Reims, bij de wijding bijstaan worden in de *Sigeberti continuatio Tornacensis*, L.C. BETHMANN (ed.), *M.G.H.*, SS., VI, Hannover, 1844, blz. 444 niet gespecificeerd.

73. Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 87 v°; zie ook Kapittelarchief Doornik, Cartularium B.2, f° 22 r°.

74. PH. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre*, blz. 47 noot 4 (= 1172); E.-H.-J. REUSENS, *Gautier ou Walter, évêque de Tournai* in *Biographie Nationale*, VII, 1880-1883, kol. 507-508 hield als sterfdatum 19 augustus 1173 aan.

75. Overleed op een 18de december (Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 104 v°).

76. Overleed op een 10de november (Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 99 r°).

77. Rijksarchief Gent, Abdij Drogen, Cartularium 6, f° 25 v°; Cartularium 7, f° 65 v° - 66 r°. Tevens kanunnik in 1140: *ibidem*, Cartularium 6, f° 25 v° - 26 r°; Cartularium 7, f° 66 r° - 67 r°.

78. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 229.

79. J. VOS, *L'Abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés. II. Cartulaire*, blz. 68-69, nr. 34; L. HUGUET (ed.), *Œuvres posthumes de Mgr. le vicaire-général Voisin* in *Mémoires de la Soc. Hist. et Litt. de Tournai*, XVI, 1877, blz. 79 noot 16.

rij gevolgde jaarstijl. Wij zochten 53⁸⁰ oorkonden van bisschop Everard op. Daarvan zijn er 40 gedateerd. Van deze 40 gedateerde zijn er 21 op de preciese dag gedateerd. 24 oorkonden (waaronder 16 op de dag gedateerde) vermelden het episcopaatsjaar. Bij de 14 ongedateerde kan één ongedateerde oorkonde gevoegd worden waar Everard enkel medezegelde⁸¹.

80. Van deze 53 oorkonden volgt *infra* van 24 episcopaatsjaren vermeldende oorkonden de bronnenvermelding (cfr. noten 107 tot 131). De vindplaatsen van de overige 29 oorkonden zijn: *Doornik 1173* (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 119-120, nr CXVI); *Doornik, 1173* (Rijsel, ADN., 27 H 16/214; 27 H 61, f° 61 r°); *Doornik, 1173* (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 23 v° - 24 r°); *Doornik, 1175* (Rijksarchief Brugge, blauw nummer 7344); *Doornik, 23 maart 1176* (n.s.) (Kapittelarchief Doornik, Saint-Nicolas-des-Prés, oorkonden; Saint-Nicolas-des-Prés, 12 (Liber Ruber), f° 79 r° - v°); *Doornik, 1177* (Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum; C. SERRURE, *Cartulaire de Saint Bavon*, blz. 61, nr. LXII); *1177* (Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, oorkonden Ter Doest, 218); *Doornik, 1178* (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 28 r° - v°); *Doornik, 13 oktober 1179* (Rijsel, ADN., 24 H 17/225); *13 juni 1180* (A. GUESNON, *Un cartulaire de l'abbaye de Saint-Vaast d'Arras, codex du XIIe siècle* in *Bulletin Historique et Philologique du comité des Travaux Historiques et Scientifiques*, 1896 (Parijs, 1897), blz. 300, nr. LXXIII); *Doornik, 1183* (Düsseldorf, Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv, Abtei Werden, Repertorien und Handschriften, nr. 10, f° 34 v° - 35 r°); *Gent, Sint-Pietersabdij, 4 oktober 1183* (Rijksarchief Gent, Gedeponerd Fonds Bisdom en Sint-Baafs, B 2955, f° 96 v° - 97 r°; A. MIRAEUS-J. FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, blz. 672-673); *Doornik, 1184* (A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 142-144, nr. CXXXVII (foutief 1183 in oorkondenuitgave; correcte datum in regest)); *1184* (Rijsel, ADN., 27 H 16/229; 27 H 61, f° 61 v°); *Doornik, 31 augustus 1184* (Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6659; Oudenburgabdij, Cartularium I A, f° 32 r° - v°); *Oudenburg, 1185* (Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6660; Oudenburgabdij, Cartularium I A, f° 32 v° - 33 v°); *1185* (Rijsel, ADN., 27 H 16/230; 27 H 61, f° 60 v°); *Doornik, 12 februari 1190* (n.s.) (Rijksarchief Brugge, Découvertes 250, I, f° 4 v° - 5 r°); *s.d.* (Rijsel, ADN., 3 G 539, f° CXLVII r° - v°, nr. 80); *s.d.* (Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6647; Oudenburgabdij, Cartularium I A, f° 24 r° - v°); *s.d.* (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 325bis); *s.d.* (Rijsel, ADN., 10 H 210/3422; 10 H 323, blz. 173); *s.d.* (Parijs, Bibliothèque Nationale, Collection Moreau, 79, f° 118 r° - v°); *s.d.* (Rijsel, ADN., 38 H 26/98); *s.d.* (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 338); *s.d.* (Rijsel, ADN., 38 H 26/96); *s.d.* (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 321); *s.d.* (Rijsel, ADN., 3 H 57/735); *s.d.* (Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, oorkonden Ter Doest, 236); *s.d.* (Rijsel, ADN., 27 H 16/215; 27 H 61, f° 61 r° - v°).

81. Rijsel, ADN., 1 G 625/3114.

Reeds enkele auteurs hebben zich uitgesproken over de jaartijl der oorkonden van Everard. C. Callewaert⁸² betreurde in 1905 de onvolledigheid van zijn opzoekingen naar het jaartijl-gebruik in de bisschoppelijke kanselarijen van Terwaan en Doornik maar besloot dat in 1150 het kathedraalkapittel van O.-L.-Vrouw-Doornik⁸³, in 1166 bisschop Gerard⁸⁴ en in 1175 bisschop Everard⁸⁵ de Kerststijl gebruikten. Callewaerts besluit in verband met bisschop Everard luidde⁸⁶: «L'étude comparative d'une bonne douzaine de chartes, dans lesquelles Évrard a indiqué l'année de son épiscopat, nous semble confirmer l'emploi de l'ancien style de la Nativité ou de la Circoncision. Mais le point de départ du calcul des années d'Évrard n'est pas établi avec assez de sûreté pour qu'on puisse arriver — actuellement — à une conclusion certaine». Callewaert wil vooral betogen dat de Paasstijl later, pas tegen het einde der 12de eeuw, in Vlaanderen werd ingevoerd en hier en daar de Kerststijl verving.

H. Nelis had in het exemplaar van het Algemeen Rijksarchief van het Brugse tijdschrift bij Callewaerts verklaring (blz. 140) dat in 1166 het Paasjaar geen 22e april inhield, terwijl dat precies de datering is in 1166 van bisschop Gerards oorkonde, na drie uitroptekens ingeschreven: «Et le Vendredi-Saint?»⁸⁷. In 1906 publiceerde hij⁸⁸ dan ook enkele voorbeelden die de bekende bewering van Gilles li Muisis bevestigden, dat in Doornik het op Goede Vrijdag was dat het jaartal vernieuwd werd. Maar Nelis kon ook aantonen dat het soms pas op Paaszaterdag was dat die

82. C. CALLEWAERT, *Les origines du style pascal en Flandre* in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LV, 1905, blz. 135.

83. C. CALLEWAERT, *Les origines*, blz. 139; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 242.

84. C. CALLEWAERT, *Les origines*, blz. 139-140; A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 104-105, nr. CI.

85. C. CALLEWAERT, *Les origines*, blz. 140; J. VOS, *L'abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés. II. Cartulaire*, blz. 74-75, nr. 37.

86. C. CALLEWAERT, *Les origines*, blz. 140.

87. In 1166 viel Pasen immers op 24 april.

88. H. NELIS, *Le commencement de l'année au Vendredi-Saint à Tournai au XIVE siècle* in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, LVI, 1906, blz. 5-13.

bewuste vernieuwing plaatshad. Hoewel Nelis' voorbeelden alle uit de veertiende eeuw stamden, stond hem toch zeker, gezien zijn hoger aangehaalde lectuurnota *in margine*, een repliek op Callewaert voor ogen, en meer in het bijzonder in verband met bisschop Gerard. Nelis ging niet in op het indictie-argument, maar wél *onrechtstreeks* op het uitsluiten door Callewaert van het bestaan van een 22e april in het Paasjaar 1166. Callewaert rekende immers het Paasjaar 1166 van Paaszaterdag tot Paaszaterdag : «23 avril 1166 - 8 avril 1167». Callewaert⁸⁹ aanvaardde Nelis' aanvullende opmerkingen voor de veertiende eeuw, maar herhaalde in 1909 dat 22 april 1166 ontbrak in het Paasjaar 1166⁹⁰. Hier wimpelde de kanunnik tevens⁹¹ het gebruik van de Boodschapstijl af. Verder omschreef hij het gebruik in de bisschoppelijke kanselarij van Doornik om de indictie op 1 januari te wijzigen⁹² of ook op 1 september⁹³ en het epact-cijfer op 1 september⁹⁴.

R. Kerckx sprak zich in 1911 uit ten gunste van het gebruik van de Boodschapstijl⁹⁵ in de grafelijke Henegouwse kanselarij te Bergen.

In 1914 pleitte een posthume studie⁹⁶ van L.-L. de Borrelli de

89. C. CALLEWAERT, *Note complémentaire sur le commencement de l'année à Bruges* in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LVI, 1906, blz. 14-15.

90. C. CALLEWAERT, *Nouvelles recherches sur la chronologie médiévale en Flandre* in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LIX, 1909, blz. 60.

91. C. CALLEWAERT, *Nouvelles recherches*, blz. 61 en 182.

92. C. CALLEWAERT, *Nouvelles recherches*, blz. 175.

93. Het voorbeeld is uit de kanselarij van Doornik-Noyon !

94. C. CALLEWAERT, *Nouvelles recherches*, blz. 181 : hier betreffen de voorbeelden wél de bisschoppelijke kanselarij van Doornik en het O.-L.-Vrouwkapittel van Doornik.

95. R. KERCKX, *Sur l'emploi du style de l'Annonciation dans la Chronique de Gislebert de Mons et dans la Chancellerie Montoise à la fin du XIIe siècle* in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXI, 1911, blz. 105-125.

96. L.-L. DE BORRELLI DE SERRES, *La date du décès d'Elisabeth comtesse de Flandre. Le commencement de l'année dans les Pays-Bas au moyen âge*, Parijs, 1914, blz. 57-58.

Serres⁹⁷ opnieuw (na Callewaert) voor het gebruik in de 11e en 12e eeuw in Doornik van de Kerststijl, omstreeks 1200 opgevolgd door de Paasstijl.

In 1925⁹⁸ kwam P. Rolland nog eens terug op de bevinding door kanunnik Callewaert dat de bisschoppen van Doornik vóór de 13e eeuw noch Paas- noch Boodschapstijl gebruikten. De oorkonde van 22 april 1166 van bisschop Gerard werd daarbij door Rolland bijzonder relevant geacht.

In 1965⁹⁹ verklaarde W. Prevenier voor *Vlaanderen* de Boodschapstijl als onwaarschijnlijk binnen de overgang van Kerst- naar Paasstijl, met een breekpunt omstreeks 1205. Wat *Doornik* in de 12e eeuw betreft, rangschikte deze auteur¹⁰⁰, verwijzend naar Borrelli de Serres, deze stad bij de Kerststijlreek. In 1967¹⁰¹ was Prevenier iets minder ontkenkend tegenover de Boodschapstijl, althans wat het Frankrijk der 12e eeuw betrof. Steeds in 1967¹⁰² herhaalde Prevenier dat de bisschoppen van Doornik de Kerststijl volgden tot in 1196 en vanaf 1197 soms de Paasstijl, soms de Kerststijl. Voor de oorkonde van 22 april 1166 van bisschop Gerard merkt deze auteur terecht op dat de Boodschapstijl hier niet uitgesloten is¹⁰³. De door Kerckx voor-

97. E. FRANCESCHINI, *Borrelli de Serres (Louis-Léon de) (1836-1913)* in *Dictionnaire de Biographie française*, VI, 1954, kol. 1118.

98. P. ROLLAND, *Notes de chronologie tournaisienne* in *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, I, 1925, blz. 59, noot 5.

99. W. PREVENIER, *Un problème de chronologie : la transition du style de Noël au style de Pâques dans la chancellerie des comtes de Flandre (1191-1205)* in *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, 43, 1965, blz. 567-570.

100. W. PREVENIER, *Un problème de chronologie*, blz. 570, noot 10.

101. W. PREVENIER, *La chancellerie des comtes de Flandre dans le cadre européen à la fin du XIIe siècle* in *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, CXXV, 1967, blz. 74, noot 2: «Il est cependant très difficile d'éliminer la possibilité du style de l'Annonciation».

102. W. PREVENIER, *Du style de Noël au style de Pâques dans la chancellerie des comtes de Hainaut et dans le «Chronicon Hanoniense» de Gislebert de Mons (1171-1205)* in *Miscellanea Mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*, Groningen, 1967, blz. 249, noot 31.

103. Voor de andere 1166-oorkonde, geciteerd door P. ROLLAND, *Notes de chronologie tournaisienne*, blz. 62, noot 1, is de Boodschapstijl wel uitgesloten, daar die 26e en 31e januari dan pas in 1167 vallen, maar niet meer respectievelijk op woensdag en maandag maar wel op donderdag en dinsdag. Deze oorkonde gaat uit van de burggraaf van Doornik en niet van de bisschop van Doornik.

gestelde Boodschapstijl, die in de Kroniek van Henegouwen door Giselbert van Bergen gehanteerd zou zijn, verving Prevenier door de Paasstijl : het kamp der Boodschapstijl-aanhangers werd voor onze gewesten steeds meer uitgedund.

Ondertussen, in 1966¹⁰⁴, was in verband met een concrete oorkonde van Everard, bisschop van Doornik, van 30 (en niet 29 !) maart 1174 (o.s.)¹⁰⁵ de mogelijkheid geopperd dat de Doornikse kanselarij de Paasstijl volgde, zodat het stuk van 30 maart 1175 (n.s.) zou dateren¹⁰⁶.

Hoger vermeldden wij dat wij 24 het episcopaatsjaar van bisschop Everard aangevende oorkonden-tradities terugvonden, waar Callewaert op «une bonne douzaine» steunde. Delen wij alvast mede dat ons besluit inhoudt dat o.i. Everard de *Boodschapstijl* liet hanteren door zijn kanselarij.

De 24 een episcopaatsjaar vermeldende oorkonden zijn :

- 1) *Actum anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXIII^o, ordinationis nostre secundo* : 1174 (maart 25 - 1175, maart 11)¹⁰⁷ ;
- 2) *Actum Tornaci anno Incarnati Verbi M^oC^oLXXIII^o, ordinationis nostre III°, III° Kal.Aprilis* : Doornik, 30 maart 1175 (n.s.)¹⁰⁸ ;
- 3) *Actum Tornaci anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXVII^o, consecrationis nostre V^o, XIII° Kal.Januarii* : Doornik, 20 december 1177¹⁰⁹ ;

104. R. DE GANCK & N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Ter Doest, à Lis-sewege in Monasticon Belge*, III, 2, Luik, 1966, blz. 326 en 326, noot 10.

105. Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, Oorkonden Ter Doest, 215 : dank zij de welwillendheid van president kanunnik P. Declerck konden wij deze oorkonde in het Rijksarchief te Brugge onder de Wood-lamp leggen. De datum is «anno Incarnati Verbi M^oC^oLXX^oIII^o ordinationis nostre III°, III° Klas.Aprilis».

106. Verder wordt hierop nog ingegaan ; daar in 1174 Pasen op 24 maart viel en in 1175 op 13 april, viel in Paasstijl «30 maart 1174» zowel op 30 maart 1174 als op 30 maart 1175.

107. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 23 r° - v^o.

108. Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, Oorkonden Ter Doest, 215.

109. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 330.

- 4) *Actum Gandavi, in monasterio Sancti Bavonis, anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXVII^o, consecrationis nostre sexto, quarto idus Marcii* : Gent, Sint-Baafsabdij, 12 maart 1178 (n.s.)¹¹⁰ ;
- 5) *Actum Tornaci anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXVIII^o, ordinationis nostre VI°* : Doornik, 1178 (maart 25 - 1179, maart 11)¹¹¹ ;
- 6) *Actum Gandavi, in monasterio Beati Petri, anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXIX^o, consecrationis nostre septimo, VII° Kal.Junii* : Gent, Sint-Pietersabdij, 26 mei 1179¹¹² ;
- 7) *Actum Tornaci anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXIX^o, consecrationis nostre VII°, XIII° Kal.Augusti* : Doornik, 20 juli 1179¹¹³ ;
- 8) *Actum anno Incarnationis Dominice millesimo centesimo septuagesimo nono, consecrationis nostre septimo et Philippi regis Francie primo, dominante illustri comite Flandrie ac Viromandie Philippo* : 1179 (november 1 - 1180, maart 11)¹¹⁴ ;
- 9) *Actum Ellone in monasterio Sancti Amandi anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXVIII^o, consecrationis nostre VII°* : Sint-Amandsabdij in Elnone, 1179 (maart 25 - 1180, maart 11)¹¹⁵ ;
- 10) *Actum Gandavi anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXX^o, octavo consecrationis nostre anno, pridie Kal. Aprilis* : Gent, 31 maart 1180¹¹⁶ ;

110. Rijksarchief Gent, Sint-Baafsabdij, oorkonden op datum.

111. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 27 v° - 28 r°.

112. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 331.

113. Kapittelarchief Doornik, Saint-Nicolas-des-Prés, oorkonden ; *ibidem*, 12 (Liber Ruber), f° 130 r°.

114. Rijsel, ADN., 38 H 71/336.

115. Rijsel, ADN., 12 H 1, f° 33 v°, nr. LII (55).

116. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 334.

- 11) *Actum Tornaci anno Domini M^oC^oLXXXI^o, consecrationis nostre octavo* : Doornik, 1181 (maart 25 - 1182, maart 11)¹¹⁷ ;
- 12) *Actum Tornaci anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXXII^o, consecrationis nostre X^o, Kal.Maii XVII°* : Doornik, 15 april 1182¹¹⁸ ;
- 13) *Data per manum Johannis cantoris anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo octogesimo secundo, consecrationis autem nostre tercio decimo* : 1182 (maart 25 - 1183, maart 11)¹¹⁹ ;
- 14) *Actum Tornaci anno Domini M^oC^oLXXXII^o, ordinationis nostre X^o, XV° Kal. Septembris* : Doornik, 18 augustus 1182¹²⁰ ;
- 15) *Actum Gandavi apud Sanctum Petrum anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXXIII^o, IV° Nonas Octobris, concurrente V^o, indictione Ia, epacta XXVa, consecrationis nostre XI°* : Gent, Sint-Pietersabdij, 4 oktober 1183¹²¹ ;
- 16) *Actum apud Wasemes, anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXXV^o, consecrationis nostre XIII°, III° Kal.Aprilis* : Wazemmes¹²², 29 maart 1185¹²³ ;
- 17) *Anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXXV^o, consecrationis nostre XIII°, actum Brugis, III° Idus Septembris* : Brugge, 10 september 1185¹²⁴ ;

117. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 29 v° - 30 r°.

118. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 30 r° - v^o.

119. Rijksarchief Bergen, Cartularium 12, f° 30 r° - v^o ; Rijsel, Bibliothèque Municipale, hs. Godefroy 137 (catalog. 113), p. 229, draagt dezelfde informatie.

120. A. D'HERBOMEZ, *Chartes de Saint-Martin*, I, blz. 134-135, nr. CXXXIII.

121. Rijksarchief Gent, Bisdom en Sint-Baafs, B 2955, f° 96 v° - 97 r°.

122. Frankrijk, dep. Nord, gem. Rijsel.

123. E. HAUTCEUR, *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*. Rijsel, Parijs, I, 1894, blz. 47-48, nr. XL.

124. Brugge, Begijnhof, oorkonden ; C. CALLEWAERT (ed.), *Les plus anciens documents des archives du Béguinage de Bruges* in *Annales de la Société d'Emulation de la Flandre*, LIV, 1904 (Brugge, 1905), blz. 260-262.

- 18) *Actum Tornaci anno Incarnationis Dominice M^oC^oLXXXVI^o, consecrationis nostre quarto decimo* : Doornik, 1186 (maart 25 - 1187, maart 11)¹²⁵ ;
- 19) *Actum Tornaci II Idus Augusti anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXXVI^o, consecrationis nostre XIII°, concurrente II, epacta XXVIII* : Doornik, 12 augustus 1186¹²⁶ ;
- 20) *Actum apud Helchin X^o Kal. Augusti anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXXVIII^o, consecrationis nostre XVI°, epacta XXa, concurrente V^o* : Helkijn, 23 juli 1188¹²⁷ ;
- 21) *Datum Helchin XI° Kal. Februarii anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXX^o octavo, consecrationis nostre anno XVI°* : Helkijn, 22 januari 1189 (n.s.)¹²⁸ ;
- 22) *Datum Tornaci XV° Kal. Septembris anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXXIX^o, consecrationis nostre VII° X^o* : Doornik, 18 augustus 1189¹²⁹ ;
- 23) *Actum Tornaci anno Dominice Incarnationis M^oC^oLXXXIX^o, ordinationis nostre XVII°, XV° Kal. Decembris* : Doornik, 17 november 1189¹³⁰ ;
- 24) *Datum Tornaci Idus Martii anno Dominice Incarnationis M^oCLXXXnono, anno consecrationis nostre XVIII°* : Doornik, 15 maart 1190 (n.s.)¹³¹.

Daar 18 augustus zowel in een *ordinatio*-jaar (oorkonde 14) als in een *consecratio*-jaar (oorkonde 22) valt, houden wij deze beide termen voor synoniemen en achten het niet aangewezen uit het gebruik van de termen *ordinatio* (oorkonden 1, 2, 5 en 14) en

125. Rijksarchief Doornik, Cartularium 68, f° 26 r° (*sub dato* 1286) ; Cartularium 71, f° 8 v° ; Cartularium 73, f° 6 v° - 7 r° ; Cartularium 70, f° 10 v° ; Cartularium 69, blz. 29-30.

126. CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, blz. 68, nr. 78.

127. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 29 v°.

128. Kapittelarchief Doornik, Cartularium D.4, f° 12 v°.

129. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 55 r° - v^o.

130. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 30 v°.

131. Rijksarchief Antwerpen, Fonds Kommanderij Pitzenburg-Mechelen, oorkonden op datum.

consecratio (de overige 20 oorkonden) gevolgtrekkingen te maken¹³².

Indien wij rekening houden met het feit dat de dagen tussen 26 april ('s daags na de laatste mogelijke dag waarop Pasen kon vallen) en 24 december ('s daags vóór Kerstmis, dag waarop in de Kerststijl eventueel het jaargetal werd opgeschoven) geen probleem stellen, daar die dagen normaal met onze tijdrekening overeenkomen, komt uit tien geciteerde oorkonden, die in die «vaste» periode vallen, volgend besluit naar voren. Deze tien oorkonden, gerangschikt volgens de opeenvolgende maanden, verwijzen naar 1173 als eerste episcopaatsjaar van Everard : 6 : 26 mei 1179, 7de jaar ; 7 : 20 juli 1179, 7de jaar ; 20 : 23 juli 1188, 16de jaar ; 19 : 12 augustus 1186, 14de jaar ; 14 : 18 augustus 1182, 10de jaar ; 22 : 18 augustus 1189, 17de jaar ; 17 : 10 september 1185, 13de jaar ; 15 : 4 oktober 1183, 11de jaar ; 23 : 17 november 1189, 17de jaar ; 3 : 20 december 1177, 5de jaar.

Een besluit is reeds dat in ieder geval binnen Everards eerste episcopaatsjaar de tijdsspanne 26 mei 1173 tot en met 20 december 1173 besloten ligt. De kritische periode nu, wat de jaarstijlen betreft, loopt van Kerstmis tot 25 april (laatste mogelijke Paasdag). De kritische periode van 1 januari tot 24 maart, voor de Boodschapstijl, zit reeds in de voorgaande jaarschijf vervat.

Tussen 1 januari en 24 maart vallen drie oorkonden : 21¹³³, 4¹³⁴ en 24¹³⁵. Zowel in Boodschap- als in Paasstijl worden deze drie oorkonden omgerekend tot respectievelijk 22 januari 1189 (n.s.),

132. Voor de Sint-Pietersabdij herinneren wij in dit verband aan de oorkonden van bisschoppen Simon van Vermandois in 1140 (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 228 A en 230) en Gerard in 1150 (Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum, *sub anno* 1140 ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 241).

133. 22 januari 1189 (n.s.) in het 16de jaar, verwijst naar 22 januari 1174 als 1e jaar van het episcopaat.

134. 12 maart 1178 (n.s.) in het 6de jaar, verwijst naar 12 maart 1173 als 1e jaar van het episcopaat.

135. 15 maart 1190 (n.s.) in het 18de jaar, verwijst naar 15 maart 1173 als 1e jaar van het episcopaat.

12 maart 1178 (n.s.) en 15 maart 1190 (n.s.). Zij laten het besluit toe dat 12 en 15 maart 1173 alsook 22 januari 1174 in het eerste episcopaatsjaar van Everard vielen en dat Everard werd gewijd na 22 januari 1173 en vóór 12 maart 1173¹³⁶.

De oorkonden 16, 2, 10 en 12 vallen tussen 25 maart en 25 april, tussen de eerste dag van het jaar in Boodschapstijl en de laatste mogelijke datum van Pasen als begin van het jaar in Paasstijl. Bij deze vier oorkonden moet de Paasstijl worden afgewezen¹³⁷, aangezien hun omrekening in Paasstijl voor Everards eerste pontificaatsjaar tot het chaotisch resultaat leidt dat 29 maart 1174 (16), gevolgd door 30 maart 1172 of 1173 (2), opnieuw verdergaat in 1174 met 31 maart (10) en dan opnieuw verspringt naar 15 april in 1173 of 1174 (12).

De Kerststijl wordt door ons afgewezen omwille van de contradicties bij gevallen 2, 4 en 24 : 12 maart 1177 in het 6de jaar (4), 15 maart 1189 in het 18de jaar (24) en 30 maart 1174 in het 3de jaar (2) verwijzen allen naar 1172 als 1e jaar. Nochtans is blijkens 1, 5, 8, 9 en 18 1173 het 1e jaar.

De Boodschapstijl nu lost niet alle problemen van dit dossier

136. Een oorkonde van 12 februari 1190 (n.s.) (Rijksarchief Brugge. Découvertes, 250, I, f° 4 v° - 5 r°) i.v.m. de Sint-Andriesabdij te Brugge had, voorzien van een consecratie-jaar-vermelding, uiteraard deze termini kunnen vernauwen (N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Saint-André-lez-Bruges* in *Monasticon Belge*, III, 1, Luik, 1960, blz. 96-97 en blz. 97 noot 1 handhaaft de datum van 12 februari 1189 met pas een late pauselijke bevestiging op 3 juli 1190).

137. 16 : 29 maart 1186 (n.s.), in het 13de jaar, verwijst naar 29 maart 1174 als 1e jaar, wat in tegenspraak is met oorkonden 4 en 24, volgens welke 12 en 15 maart 1173 in het eerste jaar vielen ; 2 : 30 maart 1174 komt binnen het Paasjaar 1174 tweemaal voor (Pasen 1174 : 24 maart 1174 ; Pasen 1175 : 13 april 1175). Daar die dag in het 3de jaar valt, verwijst die of naar 30 maart 1172 of naar 30 maart 1173 als 1e jaar. In 1172 was bisschop Walter nog in functie terwijl 30 maart 1173 in tegenspraak is met 16 (29 maart 1174 in het 1e jaar), maar wel overeenstemt met 21, 4 en 24, volgens welke 12 en 15 maart 1173 in het 1e jaar vallen en Everard in januari 1173 nog niet gewijd was ; 10 : 31 maart 1181 (n.s.), in het 8e jaar, verwijst weer naar 31 maart 1174 als 1e jaar, net als 16 ; 12 : 15 april 1182 komt in het Paasjaar 1182 eveneens tweemaal voor (Pasen 1182 : 28 maart 1182 ; Pasen 1183 : 17 april 1183). Daar deze 15de april 1182 in het 10de jaar valt, brengt dit in het 1e jaar of 15 april 1173 of 15 april 1174.

op¹³⁸ maar heeft, vooral in de gevallen der maand maart, het voordeel dat enkele tegenspraken weggewerkt worden die wel bij Paas- of Kerststijl voorkomen. 29 maart 1185, in het 13de jaar (16), net als 31 maart 1180, in het 8e jaar (10) en 15 april 1182, in het 10de jaar (12), stellen nu geen problemen : allen verwijzen zij naar 1173 als 1e jaar, net als de gevallen 1, 5, 8, 9 en 18. Rest weerom geval 2 : 30 maart 1174 (o.s.) in het 3de jaar. Hoger¹³⁹ wezen wij er reeds op dat in 1966 i.v.m. deze oorkonde de Paasstijl werd verondersteld in gebruik te zijn in de bisschoppelijke kanselarij van Everard. Dit kunnen wij niet anders dan beamen voor deze oorkonde waarbij Everard de Ter Doest-abdij opricht¹⁴⁰. Hoewel de handeling der oorkonde te Doornik is gesteld¹⁴¹, kan de vraag gesteld worden of, benevens de mogelijkheid van een patente vergissing¹⁴², de kanselier Letbert de Blonde¹⁴³ niet in de mening verkeerde dat de Cisterciënserabdij Ter Doest de Paasstijl volgde¹⁴⁴.

Volgende gevallen zijn in géén der genoemde jaarstijlen oplosbaar : 1181 in het 8e jaar (11), in plaats van in het 9e jaar ; 1182 in het 13de jaar (13), wat óf 1182 in het 10de jaar of 1185 in het 13de jaar zou moeten worden.

138. Er zijn immers anomalieën die gemeenschappelijk zijn aan de drie jaarstijlen, m.a.w. die in geen enkele jaarstijl worden opgelost en dus gewoon op vergissingen of copiïsten-fouten teruggaan.

139. Cfr. noot 104.

140. Bisschop Everard zou, net als hij hier (30 maart 1174 (o.s.)) de rechten van de abdij van Saint-Riquier uit het oog verloor, in 1183 ten onrechte het patronaat van Zele aan de Gentse Sint-Baafsabdij toewijzen, i.p.v. aan de abdij van Werden.

141. Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, Oorkonden Ter Doest, 215.

142. Het III° van «III° Kal.Aprilis» speelt de kanselier al in het hoofd wanneer hij net ervóór moet invullen : «ordinationis nostre II°». Per vergissing schrijft hij dan ook daar reeds III°.

143. «Ego Letbertus cancellarius legi et subtersignavi».

144. In dit geval moet het in feite weinig concreets aanbrenghend artikel *Iets over den jaarstijl in kloosterorden gebruikt* van M. SCHOENGEM (Nederlandsch Archievenblad, X, 1901-1902, blz. 18-24) herzien worden, althans voor de zeker niet door deze auteur bedoelde absolute reikwijdte waarmee het vaak geciteerd wordt als zou onomstotelijk vaststaan dat Cisterciënsers de Boodschapstijl gebruikten. Schoengen haalt immers zelf op zijn beurt *auctoritates* aan om een moeizaam kroniek-dateringsverschil op te lossen.

Voegen wij aan het dossier nog toe dat, in Boodschapstijl gerekend, Everard nog in het jaar «1172», op het einde ervan, werd gewijd, maar dat dit in onze tijdrekening 1173 was, aangezien oorkonde 21 verwijst naar 22 januari 1174 als vallend in het 1e jaar van Everards episcopaat.

Wat de indictie, concurrans en epact betreft (oorkonden 15, 19 en 20), valt uit de op de dag nauwkeurig gedateerde oorkonden zonder consecratiejaar de oorkonde van 23 maart 1175 toe te voegen, indictie 8, in Boodschapstijl om te rekenen tot 23 maart 1176 (n.s.). Deze oorkonde¹⁴⁵ werd door Callewaert in 1905¹⁴⁶ reeds aangehaald als bewijs voor het gebruik van de Kerststijl bij bisschop Everard. In 1909¹⁴⁷ stelde deze auteur dat in de bisschoppelijke kanselarij van Doornik de epact op 1 september wisselde. Welnu, op 4 oktober 1183 (oorkonde 15), dus na 1 september, was de epact 25, de concurrans 5, de indictie 1. Vóór 1 september vielen respectievelijk op 12 augustus 1186 (19) de concurrans 2 en epact 28 alsook op 23 juli 1188 (20) de concurrans 5 en de epact 20.

Omwille van oorkonde 15 besluiten wij dat de bisschoppelijke kanselarij van Doornik onder bisschop Everard niet, zoals Callewaert veralgemeende, de Egyptische of Alexandrijnse epacten (wisselend op 1 september van het vorig jaar) gebruikte, maar wel de Romeinse of Bedaanse, wisselend op 1 januari. Evenzo wisselde de indictie noch op de Griekse of Byzantijnse wijze (1 september van het vorig jaar), noch op de Bedaanse of keizerlijke wijze (24 september van het vorig jaar), gezien op 4 oktober 1183 (15) de indictie nog die van 1183 was, namelijk 1. De Romeinse of pauselijke indictie (wisselend op 1 januari of op 25 december) lijkt mogelijk voor de oorkonde 15, maar past dan weer niet voor de o.i. op 23 maart 1176 (n.s.) te dateren oorkonde voor Saint-Nicolas-des-Prés met indictie 8. Immers 8 is het indictie-cijfer voor 1175. Zowel indictie 1 op 4 oktober 1183

145. Kapittelarchief Doornik, Saint-Nicolas-des-Prés, oorkonden; *ibidem*, 12 (Liber Ruber), f° 79 r° - v°; J. VOS (ed.), *L'abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés. II. Cartulaire*, blz. 74-75, nr. 37.

146. C. CALLEWAERT, *Les origines du style pascal*, blz. 140.

147. C. CALLEWAERT, *Nouvelles recherches*, blz. 181.

(15) als indictie 8 op 23 maart 1176 (n.s.) (oorkonde voor Saint-Nicolas-des-Prés) zijn echter correct indien naar de volgens Strubbe-Voet (blz. 64) uitzonderlijke Boodschapsindictie werd gewisseld. In dat geval bleef 1 het indictiecijfer voor het hele Boodschapsjaar 1183, namelijk van 25 maart 1183 tot 24 maart 1184, en 8 het indictiecijfer voor het hele Boodschapsjaar 1175, namelijk van 25 maart 1175 tot 24 maart 1176.

Volgens zekere tradities overleed Everard in 1190¹⁴⁸. De *Annales Blandinienses*¹⁴⁹ plaatsen dit overlijden alsook Stefaans opvolging op de bisschopszetel in 1189. Uit de oorkonden van bisschop Everard kan, daar de laatste gedateerde oorkonde op 15 maart 1190 (n.s.) werd uitgevaardigd, slechts besloten worden dat de 28e september, waarop het obituarium van het Doornikse kathedraal kapittel en enkele abdijen uit het Doornikse herdachten¹⁵⁰, kan gevallen zijn in 1190¹⁵¹ of ook in 1191¹⁵². Daar Clemens III op 9 januari 1191 echter het collegiaal Sint-Pieterskapittel te Rijsel in het bezit van de parochie Santes¹⁵³ bevestigt¹⁵⁴ «vobis a bone memorie Tornacensi episcopo canonica donatione concessam», kan enkel de sterfdatum van 28 september

148. *Annales Elnonenses*, blz. 172 (PH. GRIERSON (ed.), *Les annales de Saint-Pierre de Gand ; Sigeberti continuatio Aquicinctina*, blz. 426, r.40 (L.C. BETHMANN (ed.), *M.G.H.*, SS., VI, 1844).

149. PH. GRIERSON (ed.), *Les annales de Saint-Pierre de Gand*, blz. 49.

150. Rijksarchief Doornik, *Obituaires*, 52, f° 92 v° - 93 r° ; J. VOS (ed.), *Nécrologe. L'abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés, près de Tournai in Mémoires Soc. Hist. et Litt. de Tournai*, XI, 1879, blz. 398 ; U. BERLIÈRE (ed.), *Nécrologe de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai in Documents inédits pour servir à l'Histoire Ecclésiastique de la Belgique*, Maredsous, 1894, blz. 218-219 en blz. 219 (28 september) noot 1 vermeldt dat het necrologium van de Sint-Amansabdij Everards overlijden ook op 28 september herdacht.

151. Aldus o.m. J. LE GROUX, *Summa statutorum synodaliūm*. Rijsel, 1726, blz. LXXXIII ; U. BERLIÈRE (ed.), *Nécrologe*, blz. 219 neemt, zoals J. VOS (ed.), *Nécrologe*, blz. 398, het sterfjaar 1190 aan.

152. Zie bvb. E.-H.-J. REUSENS, *Everard ou Evrard in Biographie Nationale*, VI, 1878, kol. 746-747.

153. Frankrijk, arr. Rijsel, ktn. Haubourdin.

154. J.-L. 16654 ; E. HAUTCŒUR (ed.), *Cartulaire de Saint-Pierre de Lille*, I, blz. 54-55, nr. XLVII.

1190 worden weerhouden. Het is immers¹⁵⁵ bisschop Everard die op 29 maart 1185 deze kerk van Santes aan het Rijsels kapittel had geschonken¹⁵⁶.

[*Petrus cantor Parisiensis*]

Op 22 juni 1190¹⁵⁷ had Clemens III het kapittel van O.-L.-Vrouw-Doornik, nog tijdens Everards episcopaat¹⁵⁸, bevestigd in het recht om zonder uitwendig opdringen of geweld, zelf eensgezind of bij meerderheid het advies van de *sanior pars* volgend, een bisschop te kiezen. De keuze van het kapittel voor de opvolger van Everard viel op de cantor¹⁵⁹ van het Parijse kathedraal kapittel, Petrus¹⁶⁰. Naar het obituarium van het Doorniks kapittel¹⁶¹ meedeelt, sloeg Petrus het Doorniks aanbod uit nederigheid af en bleef hij verder doceren te Parijs. Stefaan, abt van Sainte-Geneviève te Parijs, schreef een aanbevelingsbrief¹⁶² voor Petrus, elect van Doornik, aan Willem, aartsbisschop van Reims, tevens regent in Frankrijk voor de met de Derde Kruistocht vertrokken koning Filips August. Stefaan gaf toe dat

155. Cfr. *supra* oorkonde 16.

156. E. HAUTCEUR, *Documents liturgiques et nécrologiques de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*. Rijsel, Parijs, 1895, blz. 185 noot 2 heeft het voor de hand liggend besluit uit het door hem aangebrachte materiaal niet getrokken en vermeldt nog als sterfdatum 28 september 1191; verbeter ook C. VLEESCHOUWERS, *Het oudst bewaarde martyrologium-necrologium van het kathedraal kapittel van O.-L.-Vrouw-Doornik* (Rijksarchief Doornik, *Obituaires*, nr. 52) in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, XLIX, 1978, blz. 610 de datum bij Petrus cantor van Parijs.

157. J.-L. 16513.

158. «Obeunte vero nunc ejusdem loci episcopo»; C.J. VOISIN, *Confirmations papales des possessions du chapitre de Tournai* in *Analectes pour servir à l'hist. eccl. de la Belgique*, IV, 1867, blz. 274.

159. Hij was cantor te Parijs van in 1184 en bleef dit tot in 1197, blijkens B. GUÉRARD, *Cartulaire de l'église Notre-Dame de Paris*. Parijs, I-IV, 1850, *passim*.

160. N. IUNG, *Pierre le Chantre* in *Dictionnaire de théologie catholique*, XII, 1935, kol. 1901-1906.

161. Rijksarchief Doornik, *Obituaires*, 52, f° 92 r° (22 september); tekst bij C. VLEESCHOUWERS, *Het oudst bewaarde martyrologium-necrologium*, blz. 610.

162. J. DESILVE (ed.), *Lettres d'Etienne de Tournai*. Valenciennes, Parijs, 1893, blz. 225-227, nr. CLXXXV.

de Doornikse kanunniken niet geheel volgens de canonieke regels hun electie hadden doorgevoerd¹⁶³, maar loofde de keuze van Petrus als een eer voor de aartsbisschop om zulk een suffragaan bij te krijgen. Tevens wees de abt de aartsbisschop erop dat de koning uitdrukkelijk Petrus had aangeduid om bisschop van Doornik te worden¹⁶⁴. De electie-procedure voor het aan het koninklijk regaal onderworpen bisdom Doornik was hier reeds gevolgd : het kapittel bracht de koning op de hoogte van het overlijden van de bisschop, stelde enkele kandidaten voor en, na 's konings wens en goedkeuring te hebben vernomen, koos dan de koninklijke kandidaat. Die koninklijke aanwijzing kan slechts uit Messina overgemaakt zijn aan abt Stefaan, daar Filips August aldaar in winterkwartier verbleef van half september 1190 tot maart 1191¹⁶⁵.

Is het de onwil van de aartsbisschop van Reims om Petrus te wijden tot bisschop of is het inderdaad, zoals het Doorniks obituarium stelt, Petrus' nederigheid die verhinderde dat hij de opvolger werd van Everard ? Later werd hij, in 1196, tot kapitteldeken van Reims gekozen, en viel, op weg erheen vanuit Parijs, zwaar ziek in de Cisterciënserabdij van Longpont¹⁶⁶. Hier nam hij het Orde-habit aan en stierf er in 1197, volgens het Doorniks obituarium op 22 september¹⁶⁷, volgens L.-V. Pécheur¹⁶⁸ en J. Desilve¹⁶⁹ op 19 mei¹⁷⁰.

163. J. DESILVE, *Lettres*, blz. 227 noot 1 veronderstelt dat de aartsbisschop ontstemd was omdat de kanunniken van Doornik geen beroep hadden gedaan op de aartsbisschop van Reims, primate van hun kerkprovincie, om hen bij de electie bij te staan.

164. De koning is reeds vertrokken uit Frankrijk : «dominus rex, quem Deus servet ac nobis restituat».

165. A. CARTELLIERI, *Philipp II. August, könig von Frankreich. II. Der Kreuzzug (1187-1191)*. Leipzig, Parijs, 1906, blz. 122 (16 september 1190 te Messina), blz. 167 (vertrek uit Messina op 30 maart 1191).

166. Frankrijk, dep. Aisne, arr. Soissons, ktn. Villers-Cotterets, gem. Longpont.

167. Cfr. noot 161.

168. L.-V. PÉCHEUR, *Annales du diocèse de Soissons*, II, blz. 261.

169. J. DESILVE, *Lettres*, blz. 306 noot 2.

170. Het obituarium van het O.-L.-Vrouwkapittel van Parijs vermeldt op 5 juni

Stefaan

Van Stefaan vonden wij 32 oorkonden terug. Hiervan dragen de 13 volgende vermeldingen van wijdingsjaren en dergelijke :

- 1) *Actum anno Domini M^oC^oLXXXXI^o, pontificatus nostri primo* : 1192, februari - 4 april (n.s.)¹⁷¹ ;
- 2) *Actum anno Verbi Incarnati M^oC^oXC^oIII^o, episcopatus nostri anno primo* : 1192, december 25 - 1193, mei 23 / 30¹⁷² ;
- 3) *Actum publice in synodo nostra Tornaci, anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo tertio, consecrationis nostre primo* : Doornik, synode¹⁷³, 12 april 1193¹⁷⁴ ;
- 4) *Data Tornaci decimo¹⁷⁵ Kal. Junii anno Dominice Incarnationis M^oC^oXC^oIII^o, consecrationis nostre anno primo* : Doornik, 23 mei 1193¹⁷⁶ ;
- 5) *Actum anno Incarnati Verbi M^oC^oXC^oIII^o, episcopatus nostri anno secundo* : 1193, 24 / 31 mei - 24 december¹⁷⁷ ;

Petrus de Karitate, cantor Parisiensis (B. GUÉRARD, *Cartulaire de Notre-Dame*, IV, blz. 72) en op 25 september *magister Petrus, precentor et diaconus* (B. GUÉRARD, *op.cit.*, blz. 159) zonder zinspeling op zijn vroom einde als monnik van Longpont.

171. Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, Oorkonden Ter Doest, 237.

172. Rijsel, ADN., 38 H 73/359 ; Rijksarchief Bergen, Cartularium 12 (Cysoing), f° 134 r° - v^o.

173. Meestal op maandag na *Misericordia Domini*.

174. Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, Oorkonden abdij Eekhout, nr. 2 (In *Monasticon Belge*, III, 3, Luik, 1974, blz. 768, n. 2 wordt in één adem verwezen naar deze vindplaats én naar Kapittelarchief Doornik, Cartularium D.4, f° 18 r°. Deze laatste oorkonde gaat echter uit van Boudewijn, abt van Sint-Bartholomeus-Eekhout. (Andere vindplaats van Boudewijns oorkonde : Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 67 r°)).

175. A. MIRAEUS-J. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, blz. 1336 geeft foutief «secundo Kal.Junii».

176. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 32 r° - v^o.

177. Rijsel, ADN., 27 H 16/235 ; 27 H 61, f° 63 r°.

- 6) *Actum anno Domini 1194, consecrationis nostrae anno tertio* : 1194 (24 / 31 mei - 1 april 1195)¹⁷⁸ ;
- 7) *Actum Tornaci anno Incarnationis Dominice M^o centesimo nonagesimo quarto, episcopatus nostri anno secundo, Kal.Maii* : Doornik, 1 mei 1194¹⁷⁹ ;
- 8) *Actum anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo sexto, pontificatus nostri anno sexto, mense martio, nonis ejusdem mensis* : 7 maart 1197 (n.s.)¹⁸⁰ ;
- 9) *Actum in capitulo Tornacensi anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo octavo, episcopatus vero nostri anno septimo* : Doornik, O.-L.-Vrouwkapittel, 1198 (24 / 31 mei - 24 december)¹⁸¹ ;
- 10) *Actum ab Incarnatione Domini M^oC^oXC^ooctavo, mense No-*

178. J. DESILVE, *Lettres*, blz. 391-392 (uitgave naar «Lettres d'Etienne de Tournai recueillies par du Molinet dans les archives de Saint-Euverte et de Sainte-Geneviève, nr. XII»).

179. Düsseldorf, Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv, Abtei Werden, Repertorien und Handschriften, nr. 10 («Liber privilegiorum minor»), f° 35 r°. - Brussel, Algemeen Rijksarchief, Grote Raad van Mechelen, 965 (sine folio) vermeldt als datum der oorkonde van Stefaan : «2 Kal.Maii anno incarnationis dominice 1194». MIRAEUS-FOPPENS, *Opera Diplomatica*, IV, blz. 384 geeft naar het vonnisboek van de Grote Raad ten onrechte «Datum Tornaci anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo nonagesimo quarto, duodecimo Kalendas Maii, consecrationis nostrae anno secundo». M. FAZY, *Note sur le style employé par Etienne de Tournai pour dater ses actes in Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, LXIX, 1908, blz. 171 noot 2 heeft de gegevens uit MIRAEUS-FOPPENS overgenomen (verbeter bij Fazy «Foppens, III, p. 384» in «Foppens, IV, blz. 384» alsook de verwijzing naar «Wauters, III, p. 32» in «Wauters, III, blz. 38»). Het *Liber privilegiorum minor* waarnaar wij de datum geven had oorspronkelijk «... episcopatus nostri anno secundo, secundo Klas.Maii». Het tweede «secundo» is later doorstreept, zodat de oorkonde van Stefaan en die van Arnulf, deken, Goswijn, aartsdiaken, en het O.-L.-Vrouwkapittel van Doornik (Düsseldorf, *l.c.*, f° 35 r° - v^o) beide van 1 mei 1194 dateren. Mogelijkerwijze heeft de abt van Werden voor het proces voor de Raad van Vlaanderen (1682-1684) en voor de Grote Raad van Mechelen (1684-1688) van een andere teksttraditie, waar wél 2 *Kal.Maii* stond in Stefaans oorkonde, afschriften laten maken.

180. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 371.

181. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 40 v° - 41 r° ; Cartularium D.4, f° 23 r°.

vembri, consecrationis nostre anno septimo : november 1198¹⁸² ;

11) *Datum Gandavi, apud Sanctum Bavonem, per manum Giselini cancellarii nostri, anno Domini M^oCC^oXC^oIX^o, consecrationis nostre octavo, sexto Idus Martii* : Gent, Sint-Baafsabdij, 10 maart 1200 (n.s.)¹⁸³ ;

12) *Actum anno Verbi Incarnati M^oCC^oprimo, mense Novembri, consecrationis vero nostre anno decimo* : november 1201¹⁸⁴ ;

13) *Actum Tornaci, in capitulo nostro, anno Dominice Incarnationis M^oCC^otertio, consecrationis nostre anno duodecimo, mense Junio* : Doornik, O.-L.-Vrouwkapittel, juni 1203¹⁸⁵.

Twee oorkonden moeten nog worden toegevoegd aan dit dossier : zij gaan niet uit van bisschop Stefaan, maar vermelden wel *consecratio-* of *episcopatus*-jaren.

14) *Actum anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo quarto, consecrationis domini Stephani Tornacensis episcopi secundo, ..., quintodecimo Kal. Aprilis* : 18 maart 1194¹⁸⁶ ;

15) *Actum Tornaci, mense Februario, anno Dominice Incarnationis M^oCC^o, pontificatus domini Stephani Tornacensis episcopi VIII°* : Doornik, februari 1200¹⁸⁷.

Uit 4 oorkonden (4, 10, 12, 13), gedateerd tussen 26 april en 24 december, kunnen wij besluiten dat binnen het eerste jaar van

182. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 43 v° - 44 r°.

183. CH.-L. DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand*. Gent, 1815, II, blz. 212-213 ; FR. DE POTTER-J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Ie reeks. Arrondissement Gent*. Gent, 1864-1870, VII, *Wondelgem*, blz. 43-44 noot 1 ; A. VAN LOKEREN, *Histoire de Saint-Bavon. II. Chartes et documents*. Gent, 1855, blz. 11.

184. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 42 r° - v^o.

185. Rijksarchief Kortrijk, Stadsfonds, Charters O.-L.-Vrouw ; Rijksarchief Doornik, Cartularium 68, f° 39 r° ; Cartularium 75, f° 128 r° - v^o.

186. Rijksarchief Bergen, Cartularium 12 (Cysoing), f° 169 r° - 170 r° : de oorkonde gaat uit van Robrecht, abt van Sint-Calixtus-Cysoing.

187. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 41 r° - v^o : de oorkonde gaat uit van Johannes en Marcel, abten van respectievelijk Phalempin en Cysoing.

Stefaans *consecratio* de volgende data vallen : juni 1192 (13), november 1192 (10 en 12) alsook 23 mei 1193 (4), m.a.w. Stefaan is gewijd na 23 mei 1192 en vóór 1 juni 1192. Oorkonde 7 bevestigt dit en brengt ons tot de terminologische hypothese dat *episcopatus* synoniem is voor *consecratio* in de dateringsformules van Stefaans oorkonden. Tussen 23 mei en 1 juni 1192 vallen twee zondagen, namelijk Pinksteren op 24 mei en Drievuldigheidszondag op 31 mei. Indien Stefaan op een zondag gewijd is, waar de door hem zelf aangekondigde doch later uitgestelde wijdingsdag van Beloken Pasen (12 april 1192) op wijst¹⁸⁸, liggen zowel Pinksteren (24 mei) als Drievuldigheidszondag (31 mei) in 1192 als mogelijke wijdingsdag voor¹⁸⁹. De datering op 12 april 1193 van de synode-dag in oorkonde 13, binnen het eerste *consecratio*-jaar, wordt niet weersproken door bovenstaand besluit aangaande de wijdingsdag. De oorkonden 4, 10, 12 en 13 behoeven geen enkele interpretatie aangaande de jaerstijl, aangezien zij in de periode vallen tussen 26 april en 24 december : zowel in Kerst-, Boodschap- als Paasstijl blijven zij respectievelijk van 1193, 1198, 1201 en 1203.

Die interpretatie van de jaerstijl is wél nodig voor oorkonde 11 : om 10 maart 1199 (o.s.) te laten verwijzen naar het 8e wijdingsjaar, is het nodig niet in Kerststijl maar in Boodschap- of Paasstijl te rekenen. Zoniet valt 10 maart 1192 in het eerste wij-

188. M. FAZY, *Note sur le style employé par Etienne de Tournai*, blz. 171 en 172 noten 1 en 2 aarzelt wat de datum van de wijding betreft tussen 12 april 1192 (de Beloken Pasen waarop de aartsbisschop van Reims had afgesproken Stefaan te wijden (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 252 nr. CCI)) en 24 mei 1192 (oorkonde 4). Wat de datum van 12 april 1192 betreft, waar Stefaan zelf in een brief aan de aartsbisschop van Tours op zinspeelt als afgesproken wijdingsdatum, kan worden opgemerkt dat inderdaad die datum onzeker is, zoals Fazy zelf trouwens erkent (blz. 172 : «En résumé, la date du 12 avril 1192 n'est point certaine ; elle n'est qu'assez probable»). Immers de bisschopswijding werd nogal eens uitgesteld : zo bvb. die van de bisschop van Châlons-sur-Marne in 1196. Deze zou eerst op 24 maart 1196 (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 266-268, nr. CCXV) doorgaan, maar werd later (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 268-269, nr. CCXVI ; blz. 310, nr. CCL) op 9 juni van dat jaar gesteld.

189. H. LECLERCQ, *Sacre épiscopal* in *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, XV, 1, Parijs, 1950, kol. 298 : «Toute ordination d'évêque a lieu un dimanche, en principe» (*Ordo Romanus vulgatus* de Hittorp).

dingsjaar, wat in tegenspraak is met het feit dat juni 1192 (oorkonde 13), november 1192 (oorkonden 10 en 12) en 23 mei 1193 (oorkonde 4) tot het eerste wijdingsjaar behoren. Oorkonde 11 moet derhalve worden omgerekend tot 10 maart 1200 (n.s.).

Er rest nog één vermelding van *consecratio*-jaar : oorkonde 6. Waarom *anno Domini* 1194 als derde wijdingsjaar door ons als 1194 (24 / 31 mei - 1 april 1195) wordt omgerekend, namelijk in Paasstijl, wordt verder uiteengezet.

Tot hiertoe steunde de uiteenzetting betreffende Stefaans wijdingsdatum enkel op *consecratio*-jaren uit de eigen bisschoppelijke oorkonden¹⁹⁰.

Fazy gaat o.i. terecht in op de noodzaak de term *pontificatus* gelijk te schakelen met de periode vanaf de *electio*¹⁹¹. De enige oorkonde van Stefaan zelf waarop Fazy's bewijsvoering steunt is oorkonde 8. In Kerststijl gerekend, valt dan 7 maart 1191 in het eerste jaar na de electie (*pontificatus*). Gezien echter Stefaan kort vóór 25 maart 1192, namelijk in februari 1192 (oorkonde 15), verkozen werd, moet hier de Kerststijl geweerd worden ten voordele van de Boodschap- of Paasstijl. Oorkonde 8 moet bijgevolg worden omgerekend tot 7 maart 1197 (n.s.), wat 7 maart 1192 in het eerste jaar van de *electio* laat vallen. Ook februari 1192 (oorkonde 15) viel in dit eerste jaar van de *electio*.

Oorkonde 1¹⁹² stelt het *anno Domini* 1191 of een deel ervan in het eerste *pontificatus*-jaar van Stefaan. Wij verstaan de uitdrukking *anno Domini* in dit geval als een taalwending bij bisschop Stefaan om het gebruik van de Paasstijl aan te duiden : deze oorkonde herneemt nagenoeg letterlijk de *tenor* van bisschop Everards ongedateerd mandament voor Ter Doest¹⁹³, volgens

190. Oorkonde 14 bevestigt bovenstaande besluiten, mits niet in Boodschap- of Paasstijl te rekenen, maar wel in Kerststijl. Zoniet belandt het eerste wijdingsjaar in 1194.

191. M. FAZY, *Note sur le style employé par Etienne de Tournai*, blz. 174, 174 noot 2, 176.

192. Niet door Fazy aangehaald, hoewel hij het archief van het Brugs Bisschoppelijk Seminarie bezocht (M. FAZY, *op.cit.*, blz. 170 noot 5 en blz. 183 noot 1).

193. Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, Oorkonden Ter Doest, 236.

welk, wegens de geografische afstand tussen Ter Doest en Doornik, juridische klachten van Ter Doest door kapittelproosten of -dekens uit de nabije omgeving van Ter Doest moesten worden onderzocht. Hoger, bij de behandeling van de oorkonden van bisschop Everard, wezen wij erop dat oorkonde 2 van deze bisschop, voor Ter Doest bestemd, volgens Paasstijl gegeven moest zijn, op 30 maart 1175 (n.s.) : die oorkonde was *Anno Domini* gesteld. Voor oorkonde 1 van bisschop Stefaan stellen wij bijgevolg als datering voor : 1192, februari - 4 april (n.s.). Evenzo voor oorkonden 6 en 11 rekenen wij *anno Domini* om in Paasstijl.

Aan de term *episcopatus*, gebruikt in oorkonden 2 en 5, wijdde Fazy wel enige aandacht¹⁹⁴, maar hij trachtte niet de term *episcopatus* te interpreteren. Volgens ons is bij bisschop Stefaan *episcopatus* te verstaan als synoniem met de periode vanaf de *consecratio*, m.a.w. met de wijdingsjaren.

Ons besluit nu voor bisschop Stefaan kan als volgt worden verwoord : Stefaan werd te Doornik gekozen in februari 1192, werd gewijd op 24 of 31 mei daaropvolgend, na te Marizy-Sainte-Geneviève¹⁹⁵ gewacht te hebben tot de paus hem wel wilde bevestigen¹⁹⁶.

Wat de door Stefaan gebruikte jaarstijl betreft, kan de vraag

194. M. FAZY, *Note sur le style employé par Etienne de Tournai*, blz. 183.

195. Frankrijk, dep. Aisne, arr. Château Thierry, ktn. Neuilly-Saint-Front.

196. Eenmaal tot bisschop gewijd door de aartsbisschop van Reims, had Stefaan last om Celestinus III deze wijding te doen bevestigen. Stefaan schreef naar de paus dan ook een verrechtvaardigende brief (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 289-290, nr. CCXXXII). In afwachting van deze pauselijke confirmatie-bul trok hij zich terug in de priorij te Marizy-Sainte-Geneviève der abdij van Sainte-Geneviève, waarvan hij pas nog abt was. In Marizy kwamen velen hem de bisschoppelijke zegen vragen (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 300-301, nr. CCXLIII). De bisschop van Soissons nodigde hem uit om ook in de kathedraal zelf van Soissons mede te komen officiëren (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 302-303, nr. CCXLIV). De oorzaak van de pauselijke wrevel zou, aldus Desilve's interpretatie van een verzuchting van Stefaan in zijn brief aan de bisschop van Soissons (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 301 noot c) te wijten zijn aan het uitstel in de betaling door Stefaan voor zijn confirmatie-bul. (Zie over Stefaans geldlening J. WARI-CHEZ, *Etienne de Tournai et son temps 1128-1203* in *Annales de la Société Royale d'Histoire et d'Archéologie de Tournai*, n.r. XX, 1936, blz. 258-259, 320).

gesteld worden of, net zoals bisschop Everard aan zijn kanselarij de Boodschapstijl had opgelegd (over verschillende kanseliers heen), bisschop Stefaan eveneens zijn specifieke keuze inzake jaartijl heeft opgelegd aan zijn kanselarij.

Fazy¹⁹⁷ kwam tot het hypothetisch besluit dat Stefaans oorkonden volgens verschillende jaartijlen gedateerd zijn, namelijk in de bisschopstad zelf volgens Kerst- of Nieuwjaartijl, elders in of buiten het bisdom Doornik volgens Paastijl. De Nieuwjaartijl achten wij niet bewezen wat Fazy's hypothese herleidt tot het gebruik, in grote trekken, door Stefaan *binnen* de stad Doornik van de Kerststijl, *buiten* de stad Doornik van de Paastijl. Oorkonden 14 (18 maart 1194) en 15 (februari 1200) verwijzen weliswaar beide naar het gebruik van de Kerststijl, maar wij achten het niet verantwoord deze niet-bisschoppelijke oorkonden te betrekken in een redenering aangaande Stefaans jaartijl. De enige oorkonden van Stefaan zelf die toelaten te besluiten tot het gebruik van Boodschap- of Paastijl *buiten* de stad Doornik zijn oorkonden 8, die mogelijkwijze in Oostburg werd opgesteld¹⁹⁸ en 11, gegeven te Gent in de Sint-Baafsabdij. Fazy merkte zelf ook op dat Stefaans oorkonde van 12 maart 1198¹⁹⁹ te Dowaaï,

197. M. FAZY, *Note sur le style employé par Etienne de Tournai*, blz. 169-184.

198. *Ibidem*, blz. 182 noot 3.

199. De oorkonde van bisschop Stefaan (Rijksarchief Gent, Sint-Bertijns-Popeeringe, oorkonden op datum) is te Dowaaï op 12 maart *Dominice Incarnationis* 1198 (o.s.) gesteld: het schrift der oorkonde is duidelijk dat van de Doornikse bisschopsoorkonden van dat ogenblik. De bevestiging der handeling door het Doorniks kapittel dateert van 2 april in *ebdomada paschali* 1198. Dit kan geenszins in 1199 worden omgerekend, aangezien in 1199 de Paasweek van 18 april tot 25 april liep, terwijl in 1198 2 april wel degelijk op donderdag na Pasen (29 maart) viel. De bisschoppelijke oorkonde te Dowaaï op 12 maart 1198 gesteld is m.a.w. duidelijk in Kerststijl gerekend. Bovendien wordt het Doorniks gebruik der Kerststijl bevestigd door de formuleringen der andere twee partijen: de bisschop van Doornik en de abt van Sint-Bertijns, in onderling conflict over het *altare* van Lichtervelde, leggen het geschil bij dank zij de verzoening door de bisschop en de aartsdiaken van Atrecht (J. DESILVE, *Lettres*, blz. 352-353, nr. CCLXXX; blz. 353 noot 1; blz. 441-443 (*Documents* nr. VIII) dateert foutief de uiteindelijke verzoenings- en instemmingsoorkonden te Dowaaï van 12 maart 1199, alsook de tweede voorafgaandelijke verzoeningsvergadering te Dowaaï (vrijdag na Aswoensdag 1198 = 13 februari 1198 i.p.v. 5 maart 1199)). Johannes,

dus *buiten* de stad Doornik, toch in Kerststijl was gerekend (waar deze oorkonde volgens Fazy's hypothese diende in Paasstijl te zijn gesteld). Het feit dat te Dowaaï op 12 maart 1198 zowel de bisschop van Atrecht als de abt van Sint-Bertijns hun oorkonde, bestemd voor bisschop Stefaan, in Kerststijl stelden, net zoals bisschop Stefaan zelf trouwens dit op 12 maart 1198 deed in zijn oorkonde ten behoeve van Sint-Bertijns, bevestigt het gewone gebruik van de Kerststijl door bisschop Stefaan. Onzes inziens liet Stefaan overwegend de Kerststijl hanteren. Wanneer een van zijn oorkonden in Paasstijl is gesteld, is dit omdat blijkbaar de destinataris, bvb. de abdi van Ter Doest, hierom vroeg.

Een onderzoek naar de dateringsformules in Stefaans oorkonden liet ons niet toe aan elke formule een preciese jaarstijl te koppelen. Deze hypothese achtten wij aanvankelijk vruchtbaar omdat wij ervan uitgingen dat, wegens Stefaans verfijnd woordge-

abt van Sint-Bertijns, stelt zijn instemmingsoorkonde ten behoeve van Stefaan, bisschop van Doornik, op als *Dominice Incarnationis* 1198 (Rijksarchief Doornik, Cartulaires, 68, f° 21 v° - 22 r°; Cartulaires, 71, f° 38 r° - v°; Cartulaires 73, f° 31 r°; Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 39 v° - 40 r°). Wij zagen reeds hoe bisschop Stefaan evenzo *anno Dominice Incarnationis* 1198 ten behoeve van de abt van Sint-Bertijns zijn instemmingsoorkonde opstelde; beide in Kerststijl. De bisschop en aartsdiaken van Atrecht nu stelden hun bemiddelingsoorkonde verschillend op voor bisschop Stefaan en voor abt Johannes: Stefaan ontving een Atrechtse oorkonde *Incarinati Verbi* 1198 gesteld (Rijksarchief Doornik, Cartulaires, 68, f° 22 r° - v°; Cartulaires, 71, f° 30 v° - 31 r°; Cartulaires, 73, f° 24 r°; Cartulaires, 70, f° 24 r°; Cartulaires, 69, blz. 59-60; Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 40 r° - v°), maar abt Johannes ontving een expeditie van deze Atrechtse oorkonde gesteld *Dominice Incarnationis* 1197 (Rijksarchief Gent, Sint-Bertijns-Poperinge, oorkonden op datum). Voor de Doornikse bisschop stelden de Atrechtse arbitri hun oorkonde m.a.w. in een formulering die voor hen duidelijk de Kerststijl aangaf, terwijl voor de abt van Sint-Bertijns dezelfde arbitri de Boodschap- of Paasstijl volgden. (Zie W. PREVENIER, *Dy style de Noël au style de Pâques*, blz. 250, noot 41; C. CALLEWAERT, *Les origines du style pascal en Flandre*, blz. 141 noot 2 wees er in 1905 reeds op dat de oorkonde van de Atrechtse bisschop nu eens in 1198 dan weer in 1197 was gesteld. De uitgave bij Desilve (blz. 441-443, *Documents* nr. VIII) gebeurde naar het cartularium 68 in het Rijksarchief Doornik, m.a.w. naar de traditie «*Incarinati Verbi* 1198». Naargelang auteurs beroep deden op de Atrechtse oorkonde voor de abt van Sint-Bertijns of voor de bisschop van Doornik, zagen zij er een bewijs in voor het gebruik door de bisschoppen van Atrecht van respectievelijk Boodschap- of Paasstijl en Kerststijl).

bruik en taalaanvoelen blijktens zijn *brieven*, een onderzoek gewettigd leek of Stefaan al dan niet het woordgebruik in de *diplomatische* producten van zijn kanselarij beïnvloedde. Meer bepaald in verband met de dateringsformules zou dit hebben kunnen betekenen dat, waar Stefaan in een *brief* van kort na 29 maart 1192²⁰⁰ het feest van 25 maart (O.-L.-Vrouw-Boodschap, aanvang van het jaar naar Boedschapstijl) omschrijft als *die salutationis angelice, conceptionis virginee, in carnationis divine*, ook in Stefaans oorkonden als bisschop van Doornik de uitdrukking *anno Dominice Incarnationis* samenviel met die wending van *incarnationis divine* uit Stefaans brief van kort na 29 maart 1192. Op die wijze zouden wij beschikken over een houvast om alvast één jaarstijl te herkennen in Stefaans oorkonden, vermits alle oorkonden van Stefaan met de wending *Dominice Incarnationis* in de dateringsformule naar Boedschapstijl zouden zijn gerekend.

Indien wij het geheel der 32 oorkonden van Stefaan, die wij opspoorden, overschouwen dan blijkt dat vijf dateringsformules opgeld doen : driemaal *anno Domini*²⁰¹, tweemaal *anno gratie*²⁰², zeventienmaal *anno Dominice Incarnationis* of *Incarnationis Dominice*²⁰³, zevenmaal *anno Verbi Incarnati* of *Incarnati Verbi*²⁰⁴ en tenslotte driemaal *anno ab Incarnatione Domini*²⁰⁵.

200. J. DESILVE, *Lettres*, blz. 241-242, nr. CXCIV.

201. Oorkonden 1, 6, 11.

202. Rijksarchief Brugge, blauw nummer 7355 (Doornik, 21.4.1203) ; Rijksarchief Doornik, Cartulaires, 68, f° 26 r° - v° (Doornik, juni 1203).

203. Oorkonden 3, 4, 7, 8, 9, 13 ; Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 34 r° - v° (Doornik, O.-L.-Vrouwkapittel, 1195) ; *Ibidem*, f° 34 v° - 35 v° (Doornik, 18 oktober 1196) ; *Ibidem*, f° 38 v° - 39 r° (1196) ; *Ibidem*, f° 35 v° - 36 v° (oktober 1197) ; Rijksarchief Gent, Sint-Bertijns-Poperinge, oorkonden op datum (Dowaai, 12.3.1198) ; Rijsel, ADN., 27 H 61, f° 62 v° - 63 r° (Doornik, 31.10.1198) ; Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6673 (Oudenburg, 9.7.1202) ; Brugge, Bisschoppelijk Paleis, Oorkonden Sint-Donaas, nr. 41 (Doornik, 13.8.1202) ; Rijksarchief Gent, Boudelo-abdij, oorkonden op datum (Doornik, mei 1203) ; *Ibidem* (Doornik, mei 1203) ; Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 43 r° - v° (Doornik, 4.9.1203).

204. Oorkonden 2, 5, 12 ; Rijsel, ADN., 16 G 247/2069 (7.8.1194) ; Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 32 v° - 33 r° (Doornik, 1.1.1196) ; *Ibidem*, f° 37 v° - 38 r° (1197) ; Parijs, Archives Nationales, S 2913, nr. 27 (februari 1198).

Slechts in vier uit deze 32 oorkonden legden andere daterings-elementen dan de dateringsformule een omrekening op naar een welbepaalde jaartijl. De oorkonde van 1 januari 1196²⁰⁶ verwijst naar Kerststijl, terwijl de datumformule er *anno Incarnati Verbi* is. Waar oorkonde 8 (7 maart 1197 (n.s.)) in Boodschap- of Paasstijl gerekend is, is te Dowaaï de oorkonde van 12 maart 1198²⁰⁷ in Kerststijl gezet : nochtans dragen beide oorkonden de datumformule *anno Dominice Incarnationis*. Tenslotte is oorkonde 11, in de Gentse Sint-Baafsabdij op 10 maart 1200 (n.s.) afgeleverd, een geval van Boodschap- of Paasstijl. De datumformule is er *anno Domini*.

Het is duidelijk dat de datumformules, wier aantal (vijf) toch al te groot is in feite om elk naar één jaartijl te verwijzen, geen uitsluitel geven binnen de oorkonden van Stefaan om tot deze of gene jaartijl te besluiten. *Dominice Incarnationis*, de datumformule waarmee wij vanuit Stefaans brief van kort na 29 maart 1192 de hypothese van een vast verwijzen van deze formule naar Boodschapstijl toe formuleerden, slaat nu eens op Boodschap- of Paasstijl (oorkonde 8), dan weer op Kerststijl (Dowaaï, 12 maart 1198).

Bisschop Stefaan overleed op 11 september 1203²⁰⁸.

Goswijn

De twaalf oorkonden van Goswijn met vermelding van *consecratio-* of *pontificatus*-jaren zijn de volgende :

- 1) *Datum Tornaci per manum magistri Ghiselini, cancellarii nostri, anno Verbi Incarnati M^oCC^o quarto, II Kal.Octobris,*

205. Oorkonde 10 ; Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 370 (1196) ; Rijksarchief Doornik, Cartulaires, 81, p. 38 nr. XLVIII en Cartulaires, 78, blz. 144-145 (april 1202).

206. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 32 v° - 33 v°.

207. Rijksarchief Gent, Sint-Bertijns-Poperinge, oorkonden op datum.

208. Rijksarchief Doornik, Obituaires, 52, f° 90 v° ; zijn laatste oorkonde dateert van 4 september 1203 (Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 43 r° - v^o), verbeter J. WARICHEZ, *Etienne de Tournai et son temps*, blz. 414, noot 4 die juni 1203 (oorkonde 13) als laatste oorkonde-datum aangeeft.

- consecrationis vero nostre anno primo* : Doornik, 30 september 1204²⁰⁹ ;
- 2) *Anno MCCIV, consecrationis sue primo, quarto Nonas Januarii* : Cysoing, 2 januari 1205 (n.s.)²¹⁰ ;
- 3) *Actum fuit Tornaci in domo nostra anno gratie M^oCC^oquinto, IIIto Nonas Maii, consecrationis nostre anno secundo* : Doornik, huis van de bisschop, 4 mei 1205²¹¹ ;
- 4) *Datum Tornaci anno gratie M^oCC^oV^o, Kal.Martii, consecrationis nostre episcopi anno secundo* : Doornik, 1 maart 1206 (n.s.)²¹² ;
- 5) *Datum Tornaci per manum magistri Gisellini cancellarii nostri VIII Id.Junii, anno Dominice Incarnationis millesimo ducentesimo sexto, consecrationis nostre tertio* : Doornik, 6 juni 1206²¹³ ;
- 6) *Actum anno Dominice Incarnationis MCCVI^o, consecrationis nostre anno III°* : 1206²¹⁴ ;
- 7) *Actum Tornaci anno Dominice Incarnationis MCCIX mense Octobri, consecrationis nostre anno sexto* : oktober 1209²¹⁵ ;
- 8) *Actum Tornaci anno gratie millesimo ducentesimo duodecimo, mense Julio, consecrationis nostre anno nono* : Doornik, juli 1212²¹⁶ ;
- 9) *Datum Tornaci anno Domini M^oCC^oXVI^o, mense Octobri,*

209. Rijksarchief Gent, Abdij Boudelo, oorkonde A 3/4.

210. Rijksarchief Bergen, Cartulaires, 12 (Cysoing), f° 31 v° - 32 r°.

211. Rijsel, ADN., 12 H 2, f° 27 r° - v^o.

212. Rijksarchief Bergen, Gedeponoord fonds Saint Feuillien du Roelux, oorkonden op datum ; *ibidem*, cartularium 57, blz. 149-150.

213. Oudenaarde, O.C.M.W., Fonds O.-L.-Vrouwshospitaal Oudenaarde, reg. 80 bis, f° 1 v° ; Oudenaarde, Dekenij Ste-Walburga, Oud archief Sinte-Walburga, doos I, nr. 6.

214. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum ; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 422.

215. Kapittelarchief Doornik, Cartularium C.3, f° 76 r° - v^o ; Cartularium D.4, f° 139 r°.

216. Kapittelarchief Doornik, Abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés, nr. 12 (Ruber Liber), f° 12 v° - 13 r°.

pontificatus nostri anno tertio decimo : Doornik, oktober 1216²¹⁷ ;

10) *Actum Tornaci anno Domini millesimo ducesimo sextodecimo, mense Decembri, consecrationis nostre anno tertio decimo* : december 1216²¹⁸ ;

11) *Datum anno Domini M^oCC^o septimo decimo, mense Octobri, consecrationis nostre anno quarto decimo* : oktober 1217²¹⁹ ;

12) *Actum a nobis apud Tornacum anno Domini M^oCC^o octavo decimo, consecrationis vero nostre anno quinto decimo, mense Junio* : Doornik, juni 1218²²⁰.

Op deze twaalf oorkonden wijzen er acht (oorkonden 3, 5, 12, 8, 1, 7, 9, 11) eenduidig naar een periode tussen 4 mei 1204 en oktober 1204 als vallend binnen het eerste *consecratio*-jaar. Oorkonde 6 draagt noch maand, noch dag.

De drie resterende oorkonden (10, 2 en 4) bepalen in feite zowel de jaarstijl of jaarstijlen, die bisschop Goswijn liet volgen, als zijn wijdingsdatum.

Oorkonde 10 leert ons dat december 1204 in het eerste jaar der *consecratio* valt, maar dit belet niet noodzakelijk dat Goswijn in december 1203 gewijd zou zijn. Immers, deze oorkonde van december 1216, kan van vóór de wijdingsverjaardag dateren in december.

Indien inderdaad Goswijn op één der zondagen van december 1203 (7, 14, 21 en 28 december) gewijd is, dan sluit dit tevens in dat, zoals Fazy²²¹ reeds opmerkte, de Goswijn-oorkonde te Cysoing op 2 januari 1204 (o.s.) in het eerste jaar der *consecratio* gegeven (oorkonde 2) noodzakelijkerwijze in Kerststijl moet ge-

217. Rijksarchief Brugge, blauw nummer 6678.

218. Kapittelarchief Doornik, Abbaye de Saint-Médard ou de Saint-Nicolas-des-Prés, nr. 12 (Ruber Liber), f° 81 r° - v^o.

219. Sint-Niklaas, Kerkarchief, Kerkenslaper nr. 1, f° 3 ; F. DE POTTER-J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 7e reeks (*Geschiedenis der stad Sint-Nicolaas*). Gent, 1881, I, blz. 309, noot 1.

220. Rijsel, ADN., 16 G 53/380¹ en 380².

221. M. FAZY, *Note sur le style employé par Etienne de Tournai*, blz. 184.

rekend worden. Uit deze premisse van een *consecratio* in december 1203 volgt echter ook dat de oorkonde, te Doornik op 1 maart 1205 (o.s.) in het tweede jaar der *consecratio* gegeven (oorkonde 4), niet in nieuwe stijl mag worden omgerekend. Deze drie oorkonden (10, 2 en 4) zijn duidelijk sterk onderling verbonden wat de noodzaak tot omrekening betreft. Neemt men Goswijns *consecratio* aan in december 1203 of op 1 of 2 januari 1204, dan valt 1 maart 1205 en niet 1 maart 1206 (n.s.) in het tweede jaar der *consecratio* (oorkonde 4). Wordt echter bvb. zondag 4 januari 1204 als wijdingsdag aanvaard, dan valt 1 maart 1205 (oorkonde 4) nog steeds in Kerststijl te rekenen om in het tweede wijdingsjaar te vallen, maar 2 januari 1204 moet omgerekend worden tot 2 januari 1205 (n.s.) (oorkonde 2). Stelt men Goswijns wijding echter na 1 maart 1204 (en uiteraard vóór 5 mei 1204), dan moeten zowel de oorkonde van 2 januari 1204 (oorkonde 2) als die van 1 maart 1205 (oorkonde 4) worden omgerekend in nieuwe stijl tot respectievelijk 2 januari 1205 (n.s.) en 1 maart 1206 (n.s.).

De eerste aan Goswijn gerichte bullen van Innocentius III²²² dateren pas van 7 februari 1205 en bieden derhalve geen bijkomende afbakening van de *terminus ante quem*, namelijk 5 mei 1204, die wij reeds uit oorkonde 3 deduceerden.

Een kostbare aanduiding voor Goswijns gebruik inzake jaarstijl is vervat in een oorkonde van januari 1209 (n.s.)²²³. Immers, hier vidimeert bisschop Goswijn een oorkonde van 12 september 1208. Die oorkonde van januari 1208 (o.s.) kan dus onmogelijk in Kerststijl gegeven zijn en moet derhalve naar Paasstijl²²⁴ worden omgerekend. Evenzo, op 3 maart 1216 (n.s.)²²⁵ vidimeert bisschop Goswijn een oorkonde van na november 1215.

222. A. POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*. Berlijn, 1875, nrs. 2402 en 2403.

223. Rijsel, ADN., 59 H 96, f° 110 v° - 111 r°.

224. Strikt genomen is Boodschapstijl hier, net als in de oorkonde van 3 maart 1216 (n.s.), eveneens mogelijk. Gezien echter de algemene trend ten gunste van de Paasstijl in het begin der 13de eeuw in onze gewesten, achten wij het gebruik van de Paasstijl waarschijnlijker.

225. Rijksarchief Gent, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum; A. VAN LOKEREN, *Chartes de Saint-Pierre*, nr. 438.

Reeds tamelijk vroeg in Goswijns episcopaat, in januari 1209, werd de Paasstijl gehanteerd. Indien zijn kanselarij deze jaartijl van bij de aanvang van Goswijns ambtsperiode moest aanhouden, wat ons het meest plausibel voorkomt, dan betekent dit dat Goswijn pas na 1 maart 1204 en vóór 5 mei 1204 gewijd is. In dat geval dateert oorkonde 2 wel degelijk van 2 januari 1205 en oorkonde 4 van 1 maart 1206. Oorkonde 10 verwijst dan eenvoudig naar december 1204 als geheel binnen het eerste *consecratio*-jaar vallend.

☆ ☆

☆

De bisschoppelijke kanselarij van Doornik hield onder bisschoppen Anselm, Gerard en Walter de dateringselementen zo summier, dat over de jaartijl in die periode weinig of niets kan worden gededuceerd. Bisschop Everard (1173-1190) legde zijn kanselarij de Boodschapstijl op. Zijn opvolger, Stefaan (1192-1203) liet de Kerststijl volgen. Beiden maakten wel eens ten behoeve van zekere abdijen uitzondering door de Paasstijl te laten gebruiken. Na Stefaan heeft bisschop Goswijn (1204-1218) vermoedelijk dadelijk, maar alleszins vanaf januari 1209, de Paasstijl opgelegd aan zijn kanselarij. Door drie opeenvolgende bisschoppen is dus telkens een eigen jaartijl gevolgd, die verschilde van die gevolgd door de twee andere bisschoppen²²⁶.

Het bleek, binnen de bisschoppelijke kanselarij van Doornik, nuttig aan micro-onderzoek te doen, bisschop per bisschop. Met de door hun respectieve kanselarijen gevolgde jaartijl had de dateringsformulering in de oorkonden alvast geen binding. Het was de bisschop die de jaartijl bepaalde, die zijn kanselarij zou volgen. Dit was alleszins zo onder Everard, Stefaan en Goswijn. Onder Anselm, Gerard en Walter alsook in het begin van Everards episcopaat trad Letbert de Blonde op als kanselier. Everard legde de Boodschapstijl op aan zijn opeenvolgende kan-

226. Dat in 1190 en 1201 (en 1212) Pasen op 25 maart viel, m.a.w. op O.-L.-Vrouw-Boodschap, en dat in die jaren de overgang van Boodschapstijl naar Paasstijl het gemakkelijkst kon gebeuren, heeft niet belet dat bisschop Stefaan de Kerststijl hanteerde.

seliers : Letbert de Blonde, Daniël, Johannes de cantor en Giselin van Schorisse. Stefaan daarentegen drong aan op Kerststijl, ook wanneer hij eindelijk in 1197, onder pauselijke druk Giselin van Schorisse als kanselier aanvaardde. Giselin was nog steeds kanselier onder Goswijn, maar kreeg van deze de Paasstijl als richtlijn voor het dateren²²⁷.

Ons onderzoek bleef nadrukkelijk beperkt tot de eigen bisschoppelijke oorkonden, omdat wij niet wensten *a priori* uit te gaan van de stelling dat binnen de stad Doornik alle instellingen, zo burgerlijke als kerkelijke, op eenzelfde tijdstip eenzelfde jaorstijl volgden. Verder micro-onderzoek per instelling zou moeten uitwijzen of inderdaad de hele stad Doornik dezelfde jaorstijl volgde. Dit onderzoek zal uiteraard sterk gehinderd worden door het feit dat in praktijk enkel de bisschoppen en zekere abten hun ambtsjaren aangaven, wat een der weinige middelen is om inzicht te brengen in de gevolgde jaorstijl. Wat die ambtsjaren der bisschoppen betreft, hebben wij onder Everard, Stefaan en Goswijn, waar de ambtsjaren het meest vruchtbaar bleken als basis van datering der electie en wijding, telkens eerst en vooral de data gezocht na de laatst mogelijke Paasdag en vóór Kerstmis. Dat leverde een onwrikbaar geheel van data op, onaantastbaar voor wisselende omrekeningen in verschillende jaorstijlen. De tweede stap was dan in het resterend pakket van data tussen Kerstmis en 25 april uit te rekenen of Kerst-, Boodschap-, of Paasstijl te handhaven of uit te sluiten waren door confrontatie met het in de eerste stap bekomen resultaat (zie noot *). Onder Everard bleek dit te wijzen op het gebruik van Boodschapstijl, onder Stefaan van Kerststijl en onder Goswijn van Paasstijl. Maar sporadisch werd Paasstijl ook onder Everard en Stefaan gehanteerd.

227. Wij onderzochten of Giselins aan- of afwezigheid als kanselier onder Stefaan en Goswijn invloed had op de jaorstijl. Dit onderzoek bleek volledig negatief.

* Prof. dr. W. Prevenier (Rijksuniversiteit Gent) was zo vriendelijk, na inzage van dit artikel, ons erop te wijzen dat een onderzoek van deze aard steeds af te rekenen heeft met fouten of vergissingen in het materiaal zelf, die zelfs niet als zodanig te onderkennen zijn.

... van de Staat. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd.

... van de Staat. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd.

... van de Staat. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd.

... van de Staat. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd. De Staat is een geheel van personen en zaken, die in een bepaalde vorm van samenleving zijn georganiseerd.

**DE «MILITES EX OOSTKERKE»
EN HUN GELIJKEN IN VLAANDEREN
IN DE 12E EN 13E EEUW
(DEEL I 1127/28)**

W. VON GROOTE

(vertaling : L. VALCKE)

In zijn beroemd dagboek over de moord op Karel van Denemarken, graaf van Vlaanderen, op 2 maart 1127 en over de daaropvolgende strijd voor de opvolging¹ vermeldt Galbert op drie plaatsen «milites ex Ostcerca».

Nadat de afwijzing van Graaf Willem van Normandië, die reeds in augustus 1127 in Rijsel begonnen was², uitbreiding nam, weigerden de Bruggelingen de graaf op 16 maart 1128 en nogmaals op 24 maart de intrede in hun stad³. Bij de ridders, die zich daarop met de stedelingen solidair verklaarden, waren naast Walter uit Lissewege, de schoonzoon van de gevluchte Brugse burggraaf Hacket⁴ — Galbert noemt hem een «miles magni generis et divitiarum plenus» — ridder Hugo Snaggaerd en «illi ex

1. Er werd gebruik gemaakt van de uitgave van H. PIRENNE : *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128) par Galbert de Bruges*. Paris 1891. Voor deze bron wordt in het vervolg de afkorting «G» gebruikt.

2. G 93.

3. G 97 en 98.

4. Lissewege, 15 km. ten noorden van Brugge.

Ostcerca»⁵.

Op 29 maart 1128 verbraken diezelfde «illi milites ex Ostcerca» en vele anderen, die niet geïdentificeerd worden, de leentrouw t.o.v. graaf Willem⁶ en op 29 juli tenslotte verweten zij de Bruggelingen verraders te zijn — Galbert zegt niet waarom — en scheidten zich af van hen met wie zij tot dan in een eedverbond samenwerkten⁷.

Zonder dat zij nominatim vermeld worden, kan uit Galbert met zekerheid vastgesteld worden, dat deze ridders deel uitmaakten van de vazallen en ridders die op 5 en 6 april 1127 de leened aflegden voor de nieuw gekozen graaf⁸. Maar deze eed herriepen ze uitdrukkelijk op 29 maart 1128⁹. Ze behoorden ook tot de «maritimi Flandrensens», die op 21 maart 1128 met de Bruggelingen een eedgenootschap zwoeren¹⁰.

Op 2 april moeten zij zich, zoals voorheen aan Graaf Willem, nu aan Graaf Diederik verbonden hebben¹¹ en op 21 juli tenslotte met hem afgesproken hebben om de tegenstanders in deze burgeroorlog te sparen¹². Slechts op die wijze, — wat nog zal beproeven worden — is het verwijt van eedbreuk van de ridders aan het adres van de Bruggelingen te begrijpen.

5. G 98 : «Erantque civibus nostris coadjutores milites Walterus ex Liswega et sui et illi ex Ostkercka, Hugo Snaggaerd et fratres sui». Oostkerke, 14 km. ten noordoosten van Brugge.

6. G 101 : «illi milites ex Ostkercka ex nomine inscriptos pargameno se et plures alios transmiserunt consuli Willelmo in Ipra et exfestucaverunt fidem et hominia, quae olim fecerant ipsi eidem consuli».

7. G 120 : «illi etiam ex Ostkercka milites, qui de consilio comitis Theodoric et nostro pendebant, eadem die qua obiit consul Willelmus, impropreabant nobis quod traditores fuissemus, et recesserunt a nobis».

8. G 55 : «Deinde per reliquum diem fecerunt hominia omnes, qui feodati fore debuerant in comitatu».

9. Zie voetnoot 6.

10. G 97 : «cives nostri et maritimi Flandrensens nostri conjuraverunt, ut simul deinceps starent pro tuendo honore loci et patriae».

11. G 104 : «hominia fecerunt consuli illi qui feodati fuerant».

12. G 114 : «feceruntque vovere consulem Theodoricum coram universis, quod, si aliqui ex Iprensibus sese ad ipsum converterent, misericorditer eos susciperet, sive de omni comitatu quicumque se converterent similiter ad ipsum, non exheredaret eos».

De vraag of zij, respectievelijk hun aanvoerder, reeds aan het eedgenootschap van 27 maart 1127 deelgenomen hebben, vormt een afzonderlijk probleem. Toen verbonden twaalf «meliores et fortiores milites» — waaronder een anonieme «melior ex Ostercera» — met hun volgelingen en een afvaardiging van de Bruggelingen er zich toe een gezamenlijk standpunt in te nemen bij de gravenkeuze, waartoe zij niet uitgenodigd waren¹³. Het antwoord op deze vraag is van belang voor de bepaling van de plaats die de Oostkerkse ridders innamen in het politiek-maatschappelijk bestel van die tijd.

Het probleem eist eerst een oplossing voor de vraag welke rol die meliores speelden en welke plaats zij innamen. Dit onderzoek is elders gebeurd¹⁴ met volgend resultaat: er kan, zo niet met absolute zekerheid dan toch met de grootste waarschijnlijkheid, aangenomen worden, dat het bij de eedgenoten, die, zoals vermeld voor de tweede samenkomst «ex castris» kwamen aangereiden¹⁵, gaat om de bevelhebbers van de kustversterkingen die oorspronkelijk gebouwd werden tegen de Viking-invalen¹⁶.

Er is veel voor te zeggen om ze gelijk te schakelen met de schout, die in Friesland Ambachtsschout of honderdman genoemd wordt¹⁷. Ze waren vermoedelijk de opvolgers van de voormalige «locatores». Naast hun rol in de organisatie van de verdediging hadden zij een evenwaardige taak in de rechtsbede-

13. G 51: «burgenses nostri convocatis undecumque Flandrensibus circa nos conjuraverunt: juro me talem electurum comitis terrae huius ...» «omnes meliores et fortiores juraverunt» «eratque multitudo maxima conjurantium». Het is interessant dat de eedgenoten de goedkeuring, waarover het hier gaat, uitdrukkelijk als een onderdeel van de keuze zelf aanduiden.

14. Dit onderzoek zal eerstdaags in de «Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent» verschijnen.

15. G 53: «nam ex civitatibus Flandriae et castris burgenses stabant ...».

16. H. VAN WERVEKE, *De oudste burchten aan de zeeuwse kust in Mémoires de l'académie royale de Belgique, classe des lettres*, 1965. V.W. noemt Oostkerke niet. F. VERCAUTEREN, *Comment s'est-on défendu au XIe siècle contre les invasions normandes in Congrès de la fédération d'archéologie et d'histoire de Belgique*, 1935. A. VERHULST, *Gräfliche Burgenverfassung in Flandern in Protokoll konstanzer Arbeitskreis für Geschichte*, 1972, p. 78-84.

17. Ph. HECK, *Altfriesische Gerichtsverfassung*, 1894, p. 128, 138. Zie ook voetnoot 14.

ling. Ze zijn te identificeren met de door Galbert vermelde «*scabini terrae*» («*terra*» = Zeevlaanderen bij Galbert) die deel uitmaakten van de in Brugge gevestigde grafelijke rechtbank¹⁸.

Als voornaamste schakels in het bewijs gelden :

1. Galberts uitdrukking «*ex castris*» wijst op opmerkelijk stevige versterkingen. Voor minder versterkte hofsteden gebruikt hij andere termen, meestal «*villa*» of zelfs «*domus*»¹⁹.
2. De aanduiding «*meliores*» voor de aanvoerders geeft de vergelijkbaarheid weer met de aanvoerders van de kooplui. Dat de leiding bij de «*meliores*» ligt wordt in geen van beide gevallen aangevochten.
3. De enige samenzweerder die ook in andere oorkonden voorkomt : Haiolus / Heio ex Ostburg — in de oorkonden «de Wulpen»²⁰ — komt daarin voor onder de «*principes terrae*». Ook hier betekent *terra* Zeevlaanderen. De dubbele plaatsaanduiding kan eventueel zo verklaard worden dat Wulpen, het later verdwenen eiland in de Scheldemonding, de plaats van herkomst was van Heio terwijl zijn woonplaats Oostburg was en het Oostburgs *castrum* de plaats waar hij zijn opdracht vervulde²¹. Daar waren er, volgens Galbert, reeds vroeger «*principes*», voorgangers van Heio, die Galbert samen met de «*principes et majores*» van IJsendijke, Aardenburg, Oostburg en Brugge aanduidt als helpers van Robrecht de Fries bij zijn machtsovername in Vlaanderen²². Hier worden, volgens mij,

18. G 103, 110.

19. Zo bv. bij de beschrijving van de belegering G 116. Zie ook : DUBLET, *Le mot «villa» in Le Moyen Âge*, 59, 1953 ; J.F. VERBRUGGEN, *Le mot «castellum» in Revue du Nord*, 29, 1947.

20. F. VERCAUTEREN (ed.) *Actes des Comtes de Flandre 1071-1128*, 1938 : p. 175, 1115 ; p. 302 : 1127 = Heio de Wulpen. GILLIODTS - VAN SEVEREN, *Recueil des monuments et des antiquités*, 1861/70, p. 275, 1130. Manuscrit St. Donat in Archives épiscopales à Bruges : Graaf Diederik bekrachtigt de schenking van 1127. De identiteit van Heio de Wulpen en Heio ex Oostburg lijkt helemaal zeker.

21. In Oostburg wordt reeds in 940 een *castrum* vermeld : GYSSELING-KOCH, *Diplomata belgica ante 1100*, p. 145.

22. G 69 : «*misit latenter et in dolo ad principes et majores viciniae circa mare, scilicet in Isendica, Ostburg, Reddenburg et Brugis*».

met het woord «principes» die burchtbevelhebbers van deze plaatsen bedoeld. De «majores vel villici» kunnen de beheerders van de daar gelegen grafelijke bezittingen geweest zijn.

Op grond van de combinatie in één persoon van commandant en schout zullen bij de «potentiae» die de «zweerders» van 1127 begeleidden zowel het persoonlijk gevolg geweest zijn, alsook ridders en hospites uit hun betrokken ambtsgebied.

Het is zeker denkbaar dat schout en burchtbevelhebber twee verschillende personen waren en dat in elk gebied twee ambtsdragers in functie waren. Er is in de behandelde periode echter geen voorbeeld van een dergelijke scheiding, die voor de verdediging slechts nadelig zou geweest zijn. Ook in maart 1127 handelt slechts telkens één vertegenwoordiger per gebied. Hij alleen komt met zijn legerschaar «ex castris».

Het is uiterst onwaarschijnlijk, en, met de andere teksten voor ogen zelfs ondenkbaar, dat Brugge zich alleen met de burchtbevelhebbers en hun ondergeschikten zou verbonden hebben en geen steun zou gezocht hebben bij de «hospites». Ook zij waren militair allesbehalve onbelangrijk²³. Indien beide ambten (schout en bevelhebber) door twee personen werden bekleed, zou toch eenmaal van twee verschillende vertegenwoordigers van eenzelfde plaats moeten gesproken worden. Dit is echter niet het geval.

De betekenis van de burchten zal in de loop van de tijd, met het verminderen van de Vikingbedreiging, beduidend maar op verschillende wijze veranderd zijn.

Ook het verleggen van de kustgrens kan daarbij een rol gespeeld hebben. In Galberts dagboek treden alleen de garnizoenen van Oostkerke en Aardenburg handelend op²⁴. Hun politieke beslissingen dragen zeker niet altijd de instemming mee van de «hospites». De binding tussen beide groepen blijft echter wel behouden.

23. Daarvan getuigt bv. het zoeken naar hulp van Bertulf : G 25.

24. Aardenburg, vroeger Reddenburg, Rodenborch : 17 km. ten noordoosten van Brugge.

Zijn er belangrijke gronden aanwezig om bevestigend te antwoorden op de vraag naar de deelname van de Oostkerkse ridders aan het eedverbond van 27 maart 1127, dan zijn er ook tegenaanduidingen, die verhinderen dat de vraag ondubbelzinnig beantwoord wordt :

1) Bij alle andere vermeldingen treden de Oostkerkenaars als groep op²⁵. Er wordt geen leider genoemd, noch verschijnen er afzonderlijk genoemde ridders. Uit andere bronnen is Gondelin, zoon van een zekere Littelmann van Oostkerke bekend. Hij werd verdacht geld aangenomen te hebben van de gravenmoordenaars²⁶. Littelmann identificeren als «melior» van Oostkerke is niet te bewijzen. Toch kan hij wellicht op basis van zijn naam, met Oostkerke verbonden worden.

Anderzijds is het niet uitgesloten dat hij tot de groep der «hospites» behoort. En tenslotte zijn er nog andere mogelijkheden die hem met Oostkerke kunnen in betrekking brengen. In Aardenburg was er naast Hugo Berlensis (uit Berles bij Atrecht ?) de vermoedelijke aanvoerder van de Aardenburgse ridders, naast zijn mederidders en «hospites» ook nog Lambert, lid van de onvrije adel, en broer van de voortvluchtige Brugse burggraaf Hacket²⁷. Hij schijnt in Oostburg bepaalde cijzen in bezit gehad te hebben²⁸. Een adellijke familie «van Oostkerke» bestond toen in elk geval nog niet.

Noch Littelmann en Gondelin noch de soms genoemde Dodinus van Oscinca en Ascricus van Oostkerke, die respectievelijk in 1089 en 1122 oorkonden zegelen, kunnen in een dergelijke familie ondergebracht worden²⁹.

2) Bij de eed van 1127 zijn het de aanvoerders (burchtbevelhebbers) die de eed afleggen. De anderen bekrachtigen de eed

25. Zie voetnoot 5, 7.

26. *Chronicon Hannoniense*, in *M G H*, *SS*, *XXV*, p. 442.

27. Lambert Nappin : broer van Bertolf en Hacket.

28. F.L. GANSHOF, *Le droit urbain en Flandre* in *Revue d'histoire de droit*, 19, 1951.

29. VERCAUTEREN, *Actes*, p. 23 en 247. Bij het naamonderzoek van Oostkerke bood Dr. E. Warlop mij belangrijke hulp. Waarvoor mijn oprechte dank.

van hun aanvoerder : conjurantes. Zoals nog zal aangetoond worden treden de Oostkerkenars in hun conflict met graaf Willem echter zelfstandig als eedgenoten op — niet alleen als garanten van de eed.

3) Bij het afleggen van de eed in 1128 luidt het : «cives nostri et maritimi Flandrensens nostri conjuraverunt, ut simul deinceps starent pro tuendo honore loci et patriae»³⁰ (Onze burgers zwoeren samen met de Vlamingen van de kust om voortaan als één man de eer van stad en vaderland te verdedigen) «Deinceps» is niet afdoende te vertalen : bevat dit woord de uitdrukking van een tegenstelling : «van nu af» met het opgeven en de correctie van de vroegere andere houding ?

4) Tijdens de onlusten van de burgeroorlog in 1128 handelen de Oostkerkse ridders zonder twijfel niet zoals de «hospites». Deze blijven namelijk overwegend en om bekende redenen trouw aan graaf Willem³¹. De Oostkerkenars daarentegen beslissen tot een breuk met hem. Het feit dat hun belangen en deze van Brugge gelijk liepen en niet de solidariteit met de «hospites» besliste over hun gedrag.

De vraag naar het aandeel van de Oostkerkenaren in het eedgenootschap van 17 maart 1127 is dus niet met zekerheid te beantwoorden. Hun standpunt wordt wel duidelijker via een vergelijking met hun Aardenburgse collega's en via hun gedragingen in 1128.

Naast de ridders uit Oostkerke vermeldt Galbert nog slechts één riddergroep, die eveneens in groep optreedt : nl. de «milites ex Reddenburg». Zij vallen openbaar op eigen initiatief en op eigen risico een sterk superieure krijgsmacht van Lambert Nappin aan, die Oostburg belegert en ze vernietigen die krijgsmacht³². Het is de enige keer dat zij door Galbert vermeld worden. Hun aandeel in het eedverbond van 1127 is even twijfelachtig als dit van de Oostkerkenaren. Hun mogelijke aanvoerder Hugo wordt niet meer vermeld.

30. Zie voetnoot 10.

31. G 88, 106, 112, 120. Zie ook J. DHONDT, *Les origines des états de Flandre in Anciens pays et assemblées d'états*, 1950, dl. 1.

32. G 108.

De figuur van de aanvoerders komt in de beschrijving van deze zware onderneming opvallend weinig aan bod. Over hun rol en plaats in de burgeroorlog, die in maart 1128 naar een hoogtepunt ging, leren we niets.

Hier echter treden nu de Oostkerkenaren juist op de voorgrond van het gebeuren. Zij hadden tot dan openlijk slechts gade geslagen hoe de steden zich weerden tegen het eigenmachtig handelen en het afnemen van privilegiën van de kant van graaf Willem. Nu grijpen ze echter beslissend in. Ze eigenen zich het recht toe om in deze verwarring hun standpunt duidelijk te maken en onder kritiek en beoordeling van de optredende mededingers om de gravenopvolging de gezworen trouw openbaar op te zeggen. Daarbij houden zij helemaal geen rekening met de beslissing van de Franse opperleenheer. Hun optreden is slechts vergelijkbaar met dit van invloedrijke vazallen of van de belangrijke steden. Het perkament met deze leenopzeg bevatte zeker ook de redenen die daarvoor aangevoerd werden. Deze zullen niet anders geklonken hebben als de redenen die Iwan en Daniel openbaar verkondigd hadden : het eedschennend gedrag van graaf Willem t.o.v. de gemeenten³³. Die redenen lagen dus noch bij hemzelf, noch bij de ridderschap. Het Engelse geld zullen ze niet vermeld hebben^{33a}.

Ook van de Brugse handel en de participatie van Oostkerke daaraan zal geen gewag gemaakt zijn^{33b}. Dat er achter de aangehaalde «ideële» redenen meer belangrijke en weliswaar materiële redenen schuil gingen, is overduidelijk.

Daarmee nemen de Oostkerkse ridders in Galberts verhaal een bijzondere plaats in. Zij vormden zoals de Aardenburgers, een groep waarvan de individuen anoniem bleven.

Het niet naar voren treden van de aanvoerder, dat vooral bij de strijd van de Aardenburgse ridders voor Oostburg zo opvallend

33. 16. 2. 1128 G 95 : «convocatis universis Gandavo, Iwan prolocutor civium statutus est ... manifestum est, quantam violentiam et rapinam in Insulis fecistis et quantum cives in St. Audomaro persecuti ... nunc in Gandavo cives male tractabitis».

33a. G 101.

33b. G 106.

was, wijst op collegiaal verbonden groepen³⁴. Ze treden slechts in gesloten groep op. Hun militaire waarde — bij Aardenburg bewezen, voor de Oostkerkenaren te besluiten op basis van hun gezagsvol optreden en van de waarde die Brugge aan hun bondgenootschap hecht — is belangrijk.

Toch ijvert de stad voor het nakomen van het verdrag : waar zij zich verzette in 1127, zonder de «milites» erbij te betrekken^{34a}, wees zij er in 1128 de Franse koning op dat de ridders evengoed als zijzelf spreekrecht hadden bij de gravenkeuze³⁵.

Alle andere riddergroepen, zoals de «milites nostri»³⁶ of de «Flandrigenes circa Bruggas»³⁷ waarover Galbert soms spreekt, kennen een losse organisatie. Over welk riddergenootschap ook, elders in Vlaanderen, wordt niets gezegd. De «custodes» van Sint-Omaars schijnen zich, in deze burgeroorlog, op de achtergrond gehouden te hebben³⁸. De Oostkerkse groep kan ook niet vergeleken worden met een van de eedgenootschappen die in 1127 en 1128 in de Brugse omgeving gesloten werden. Deze afspraken waren een teken van de rechtsonzekerheid, die door de burgeroorlog veroorzaakt werd. Ze waren alle aan een termijn gebonden en hadden een welbepaald doel. Het typische bij de ridders van Aardenburg en van Oostkerke was juist de onbegrensde duur van hun vereniging. Het belang lag juist in de onverbreekbaarheid ervan.

Wie waren die ridders uit Oostkerke. De aanduiding «milites» is weinig zeggend in een tijd waarin de titulatuur zeer veel ge-

34. Zie voetnoot 32.

34a. G 52.

35. G 106 : «Sed quia rex et comites Flandriae cognationis natura proceres conjuncti stabant, eo respectu milites, proceres et cives Flandriae assensum regi probuerant de eligendo et ponendo illo Willelmo sibi in consulem».

36. Bv. G 110.

37. G 116.

38. VERCAUTEREN, *Actes*, p. 297. Ik heb geen enkele reden om de custodes, die in de vrijbrief van 1127 voor St.-Omer vermeld worden, te identificeren met «pares castelli». Ze zijn volgens mij niet meer dan leden van het burcht-garnizoen : castrenses. Zie ook en voor verdere literatuur : P. FEUCHERE, *Pairs de principauté et Pairs de château* in *Revue belge de Philologie et d'histoire*, XXXI, 1953, Nr. 4.

bruikt werd, zowel voor de aanduiding van de eigenaars van een militaire vaardigheid als voor de leden van een stand, die zich toen begon te ontwikkelen³⁹.

Dat zij een militaire taak hadden en een rol te vervullen in oorlogstijd is duidelijk. Wat hun sociale status betreft, wordt het bij nader inzien duidelijk dat de Oostkerkse en Aardenburgse ridders in de omgeving van de «*hospites*» gevestigd zijn. Zoals dezen is hun rol bij de gravenkeuze beperkt tot de goedkeuring, die zij bij de «*barones*» moeten verdedigen.

Zij bezitten duidelijk niet dezelfde heerlijke rechten als de reeds lang bestaande groep van «*milites libri*»^{39a}.

Anderzijds kenmerkt de wijze waarop zij hun leenede volbrengen hen als «*milites superiori conditionis, qui ad curiam comitis pertinuissent*» (die onder de jurisdictie van het grafelijk hof vallen)⁴⁰. Galbert hecht aan dit kenmerk veel meer belang dan aan het onderscheid «*vrij en onvrij*».

De uiteindelijke aanleiding voor het conflict tussen Graaf Karel en de ministeriale Bertulf-clan, nl. het door het huwelijk met een van de clanleden verloren gegaan statuut van «*miles liber*», geeft in het verhaal van Galbert de indruk van een voorwendsel dat er bij de haren bijgesleurd is om de macht van de clan te breken⁴¹.

In andere gevallen speelde een dergelijk huwelijk klaarblijkelijk geen rol⁴².

Bij de opzegging van 27 maart 1128 treden de Oostkerkse ridders niet als meezwerende garanten — *conjurantes* — van de eed van

39. L. GENICOT, *Le premier siècle de la curia du Hainaut* in *Le Moyen Âge*, 1947.

39a. Zie L. VERRIEST, *Serfs, nobles, vilains, sainteus* in *Revue du Nord*, 25, 1939.

40. G 102, 110. Dit onderscheid komt ook elders voor: (K. DAN-NENBAUER, *Königsfreie und Ministeriale*, 1958, p. 344). Ook een vonnis in Maagdenburg in 1369 gebruikt dit onderscheid.

41. G 7.

42. G 58: Duel van Wido, eveneens verwant met de Bertulf-clan. Zijn tegenstander kan best ook «*ignobilis*» geweest zijn, zoals zijn wijze van vechten aantoonde. Families Steenvoorde en Gistel. (E. WARLOP: *Flemish Nobility*, 1976, p. 188, 844).

een aanvoerder op, maar als zelfstandige personen die op eigen verantwoordelijkheid handelen en die een rechtstreekse verbinding met de graaf hebben.

Daaruit blijkt dat zij zichzelf als vrije ridders beschouwen : terwijl de onvrije ridders slechts de eed van trouw moesten afleggen, aangezien zij door geboorte grafelijke onderdanen waren, hebben de ridders van Oostkerke zich tot het «hospitium» verbonden⁴³.

Ook in de houding die zij bij de moord op de graaf innemen gelijken de Oostkerkenaars enigszins op de «hospites» : ze spelen in de moord zelf geen rol, maar ze spelen ook geen rol in de belegering en vervolging van de moordenaars. Ze bewaren — zoals de «hospites» — afstand van de Bertulf-clan, die lijkt gebaseerd te zijn op een mengeling van sympathie en wantrouwen.

Het is duidelijk dat er in Vlaanderen reeds lange tijd ontevredenheid bestond t.o.v. het grafelijk regime, maar het probleem is moeilijk te omschrijven. Het is mogelijk dat er een verband is met vragen rond de gerechtsorganisatie, de cijzen en, van grafelijke zijde, de machtspositie die de grondbezitters innamen. Want die grieven spelen ook in de latere protesten een rol⁴⁴.

Anderzijds toont het vroeg samengaan met Brugge in de rebellie tegen graaf Willem dat zij noch belangstelling hebben voor het behoud van de inkomsten van de «hospites», noch zich, zoals de «hospites» zorgen maken over het opdringen van baronnen en grondheren^{44a}.

Terwijl de «hospites» overwegend blijven aansluiten bij graaf

43. G 105. Dit feit is, naar mijn weten, het eerst door F. KEUTGEN opgemerkt. (F. KEUTGEN, *Die Entstehung der deutschen Ministerialität in Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 8, 1910, p. 172). Later : F.L. GANSHOF, *Qu'est-ce que c'est la féodalité ?* 1947, p. 98.

44. G 97, 99. Zie ook F.L. GANSHOF, *Les origines du concept de la souveraineté nationale en Flandre in Revue d'histoire de droit*, 18, 1950 en : *Le droit urbain en Flandre in hetzelfde tijdschrift*, 19, 1951.

44a. J. DHONDT, *Les solidarités médiévales in Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 1957, p. 540. G 52 : De «baronnen» hadden ervoor gezorgd dat het aangeslagen land van de moordenaars en hun sympathisanten hen toeviel.

Willem⁴⁵ laten de Oostkerkse ridders zich uitsluitend door hun materiële belangen leiden. In werkelijkheid is het natuurlijk niet de «honor patriae» die hen van Graaf Willem doet afstand nemen, zoals het in de eed van 28 maart 1128 gezegd wordt, maar uitsluitend de zorg om de in gevaar gebrachte Brugse handel. Daaraan zullen zij als burenen van de Brugse waterweg naar zee met succes meegedaan hebben⁴⁶. Zo spelen zij ten lange laatste op beperkte wijze in de Engelse kaart in het conflict Engeland-Frankrijk. Het geld van het eilandenrijk zal de rebelle krachtig gesteund hebben⁴⁷.

De talrijke bindingen die de Oostkerkenaars met de «hospites» hebben, moeten echter ook in rekening gebracht worden in de ruzie, die aan hun wisseling van partij voorafging⁴⁸: ze zijn de oorzaak van het verwijt van eedbreuk die Oostkerke aan Brugge toestuurde op de dag dat graaf Willem stierf.

Meestal interpreteert men dit feit als een nieuwe partijverandering vanwegè de ridders die zich in hun wankelmoedigheid hebben laten beïnvloeden door Willems succes, zonder kennis te hebben van het bericht van zijn dood⁴⁹. Die verklaring lijkt mij nogal eenvoudig. De eedbreuk, die aan de Bruggelingen verweten wordt, kan slechts liggen in het breken van afspraken die vroeger gemaakt werden en die het behoud van de vrede in het gebied tot doel hadden⁵⁰.

Deze afspraken waren principiëel bekrachtigd in de belofte, die graaf Diederik na de catastrofe van Axpoele op 21 juni 1128

45. G 88. Willem Clito nam voordelen, die hij aan de steden toegestaan had, terug ten voordele van de ridders (hospites).

46. Voor de topografie van Zee-Vlaanderen in de 12e eeuw: J. AMERYCKX, *Ontstaan en Evolutie van het Zwin in Natuurwet. Tijdschr.* 34, 1953, p. 99 e.v. A. VERHULST, *Origine et histoire ancienne de Bruges in Le Moyen Âge*, 1960. Zie ook voetnoot 33. R. DE KEYSER, *Over het oude Zwin in Rond de Poldertorens*, Jg. 4, 1962, Nr. 2, p. 50.

47. G 101.

48. G 101.

49. Pirenne (*Galbert*), DHONDT (*Solidarités*, p. 536), J.B. ROSS, *The murder of Charles the Good*, 1960, p. 309, voetnoot 7 geven een andere, volgens mij verkeerde, betekenis.

50. G 85: 22. 5. 27, G 97: 21. 3. 28.

gedaan had. Daar had hij zijn aanhangers beloofd, de tegenstanders, die eerst graaf Willem hadden gesteund, te sparen⁵¹.

In dat licht was het een zwaar vergrijp, ja zelfs een eedbreuk, wanneer Brugge nadien nog ridderzaten verwoestte⁵².

Wat voorafgaat lijkt mij te bewijzen dat de Oostkerkse ridders, naast hun nauwe binding met Brugge en ondanks andere belangen rekening bleven houden met de belangen van de «hospites». De bronnen laten niet toe de verbindingen tussen de «hospites» en de burchtgarnizoenen concreet vast te leggen.

Wellicht kan, uit de gegevens die over de werving van kolonisten en burchtbezetting overgeleverd zijn, een zekere scheiding tussen hen opgemaakt worden⁵³. Vast staat dit evenwel niet.

Toch is er de simpele overweging dat niet alleen via huwelijken maar ook door de overstap van tweede of derde zonen, die geen plaats vonden in de burchtdienst, verbindingen konden ontstaan.

Uit andere gebieden is de algemene regel bekend dat bij de «hospites» over het algemeen de (oudste) zoon de vader in plichten en rechten opvolgde⁵⁴. Voor de burchtgarnizoenen heeft ongetwijfeld dezelfde regel gegolden. De «overtollige» zonen waren plichtenloos en ongebonden zolang de heer geen aanspraak maakte op hun diensten. Zij vormden een reservoir waaruit voor het ridderleger — dat Galbert vermeldt — kon geput worden en ze waren te vinden voor elk avontuur waarin geld en buit te rapen viel⁵⁵.

51. G 114.

52. G 120. Ruddervoorde, 12 km. ten zuiden van Brugge.

53. W. SPROEMBERG, *Clementia in Revue belge de Philologie et d'histoire*, 42, p. 1227 wijst erop dat deze vraag onopgelost is. Daartegenover staat de notitie in *Flandria Generosa* (CCF, I, p. 44), geciteerd bij E. WARLOP, *Flemish Nobility* (cfr. voetnoot 42) p. 86 «Balduinus IV ordinavit nobiles, milites, dominia in Flandria et distribuit eis villas et oppida». Vergelijkingsmogelijkheid in Rijks-Italië (F. SCHNEIDER, *Die Entstehung der Burg in Italien*, 1924, p. 302).

54. K. BOSL, *Die Reichsministerialität der Hohenstaufen*, p. 610. F. PETRI, *Flamen, Holländer, und Friesen in der mittelalterlichen Marschenkolonisation in Protokoll des Konstanzer Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte*, Nr. 173, 1972, dl. I. p. 5.

55. G 108. Bertulf beroemt er zich op dat er ten allen tijde een belangrijk persoon, die tot de «milites flandrenses» behoort, te zijnen dienste staat (G 25).

In het Aardenburgs optreden voor Oostburg is een duidelijk rechtskarakter aanwezig, zij het binnen de beperkingen die die tijd aan het gebruik van dit begrip oplegt⁵⁶.

De zelfstandige ingreep — graaf Diederik ging er niet mee akkoord, zijn afgezant-bemiddelaar moest onverrichterzake weer vertrekken — herinnert frappant aan de rol van de legertroep — exercitus genaamd — tijdens de Oostburgse troebelen in 1065 en vermeld in de «*Miraculae Ursmari*»⁵⁷.

Alleen al de aanwezigheid en controle ervan verhinderde dan een eruptie van moord en doodslag onder de elkaar vijandige ridders van Oostburg. Een dergelijke rol m.b.t. het bewaren van de vrede, dank zij een snel ingrijpen, werd in dezelfde tijd in Normandië vervuld door een ruiterdienst⁵⁸. Ze gaan blijkbaar allemaal terug op de traditie van de «*marcis in litore saxonica*»⁵⁹. Ook invloed van gelijke organisaties in Byzantium lijkt mij mogelijk⁶⁰.

De opgave om de landvrede te verzekeren was de tegenhanger van de kustbewaking, die bij middel van burchten en versterkte woningen op hen rustte. Het was een algemene opdracht, die hen opgelegd was en zij konden — onafhankelijk van de regerende graaf — zelf beslissen over de wijze waarop dit gebeurde. Men zou deze taak met een modern woord als «politieel» aanduiden.

Een dergelijke taak wordt voor de ridders uit Oostkerke in die tijd niet vermeld. Dat wordt anders in de 13e eeuw (cfr. deel II). We kunnen de taak toch reconstrueren op basis van vermeldingen in de 13e eeuw.

Op basis daarvan blijkt het dezelfde opdracht te zijn als deze

56. G 108.

57. *Miraculae Ursmari* in M G H, SS, XV, p. 840.

58. *Guillelmus Pictavensis, Gesta Guillelmi* ed. R. FORVILLE, 1952, p. 144. UNA APPO, *The mutatores*, in *English historical Review*, 63, 1948, p. 528.

59. B. DE MAERE D'AERTRYCKE, *De la Liane au Sincfal* in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 1926, p. 110.

60. L. BREHIER, *Les populations rurales au IXième siècle* in *Byzantion*, I, 1924, p. 177.

van Aardenburg, met dien verstande dat Oostkerke overwegend als waterpolitie optrad.

Dit wijst op eng contact met de belangrijke handelsstad Brugge. In de vorm van een dienstleen gegoten, zal de uitoefening van de controle over het scheepsverkeer voor Brugge, verbonden met het recht een belasting te heffen, zeker de bron van belangrijke inkomsten geweest zijn. Zo konden de ridders een aanzienlijk militair gevolg aanwerven en dit feit gebruiken om hun politieke invloed te versterken.

In tegenstelling tot Aardenburg weet men niets van een burcht in Oostkerke⁶¹. De opgravingen die door lokale historici werden gedaan, hebben muurresten van latere tijd aan het licht gebracht⁶².

Toch moeten we erop wijzen dat Graaf Willem wel de opperste amman (magnus Preco) in zijn versterkt huis belegerde, maar opzettelijk vermeid de vestigingsplaats van de vijandelijke Oostkerkenaren aan te vallen^{62a}. Zoals elders zullen die Oostkerkse vestingen uit een aarden wal met palissade bestaan hebben⁶³. Ook de motes, die in de omgeving van Oostkerke nog duidelijk te herkennen zijn, kunnen uit een latere tijd stammen. Zo is het niet uit te maken hoe de ridders op de burcht verbleven : permanent of tijdelijk gedurende een bepaalde periode van het jaar⁶⁴.

Ook over de inwendige organisatie van de groep zijn we op vermoedens aangewezen. Er werd bij de vermelding van de Aardenburgse actie reeds gewezen op de onontbeerlijkheid van een aanvoerder. De daar beschreven samenwerking tussen ruitery en

61. H. PIRENNE, *Causerie sur Aardenburg* in H. PIRENNE, *Les villes et les institutions urbaines*, dl. II, 1939, p. 134. Zie ook voetnoot 21.

62. R. DE KEYSER, *Zo was Oostkerke*.

62a. G 116.

63. F. KOLLER, *Avant-postes militaires et religieux sur le site de Bruges* in *Revue du Nord*, 52, 1972.

64. V. MULVERSTEDT in het 27. *Jahresbericht des altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte*, 1900. C. KOHNE, *Burgen, Burgmannen und Städte* in H Z 133, 1925. G. SCHAAB, *Königsleute* in *Zeitschr. f. d. Gesch. des Oberrheins*, 111, 1963, J. JOHRENDT, zoals voetnoot 66, p. 11.

voetvolk is, ondanks hun grote discipline en hoge graad van training, ondenkbaar zonder stevige leiding⁶⁵. Dat de aanvoerder toch niet vermeld wordt, wijst wellicht op zijn beperkte rol in de gemeenschap of zelfs op een rouleersysteem, dat op verkiezing gebaseerd was. Meteen wordt het sterk collegiale karakter onderstreept. Het is zeer waarschijnlijk dat deze ridders onderworpen waren aan een speciaal tuchtrecht, eventueel aan een wetboek van eer, dat zijzelf handhaafden en controleerden. Iets dergelijks is ons uit andere gebieden — bv. de custodes van St.-Amand 1116 — goed bekend⁶⁶. Blijkbaar telde alleen de groep. Men kent hen alleen met hun bijnamen die op hun fysische of karaktereigenschappen slaan. Zo was er Littelmann, de Dikke, Mannekin, de Vos, de monnik e.a. Het feit tot de groep te behoren was belangrijker dan afkomst, bezit of naam. Van grondbezit wordt niets vermeld. De groep was «thuis» en wellicht ook «het gezin».

Het succesrijke ingrijpen voor Oostburg wijst op een hoge opleidingsgraad. Alleen goed geoefende beroepssoldaten konden aan een dergelijke, gewaagde onderneming beginnen.

Het bovenstaande geldt eveneens voor de Oostkerkse ridders.

Hun partijwissel van maart 1128 vertoont nog bijzondere aspecten nl. niet-feodale. Het handelspolitieke element in hun stellingname, wijst op een overzicht op de economische bezigheden van het gebied, wat niet thuishoort bij de feodale verplichtingen.

Alhoewel er hier nog geen typische elementen van het modern kapitalisme duidelijk zijn, kan men toch aanzetten tot een dergelijk economisch denken terugvinden : de gevolgde politiek en de politieke moraal is gebaseerd op economische criteria en op de mogelijkheid de kapitaalwinst als politiek machtsmiddel aan te wenden.

Een ander typisch kenmerk is dat Oostkerke het middelpunt

65. G 108 : «At contra illum illi ex Reddenburg coligerunt et peditum et equitum manum validum ...» «... ex improviso illi milites ex Reddenburg ... armati equis et pedibus alii et alii, tamen respectu obsidentium pauci, prosiliebant».

66. VERCAUTEREN, *Actes* p. 183. Andere voorbeelden zie J. JOHRENDT, *Milites et Militia*, 1971, p. 401 : Chartes Cluny IV, p. 20 en *Ann. Sangallenses maj.* (M G H, SS, I p. 83). B.C. KEENEY (zie voetnoot 70) p. 36.

vormde van een uitgestrekt domeincomplex⁶⁷. De ridders waren, zoals uit latere bronnen blijkt, ook bij het beheer daarvan betrokken. Zo leerden deze beroepskrijgers met geld omgaan, aandacht te besteden aan de handelspolitiek, en ook het beheer van het grondbezit. Oostkerke zal een soort kweekplaats geweest zijn voor personen die op veel terreinen bruikbaar waren⁶⁸.

Dit doet denken aan de ontwikkeling van vergelijkbare corporaties in het buitenland, speciaal in Denemarken. Daar had koning Kanut de Grote, schoonvader van Keizer Hendrik III, gestoeld op vroegere organisatievormen, het instrument van de «house-carls» geschapen⁶⁹: een groep van hem toegewijde ridders die, levend onder een eigen, door de koning goedgekeurde, rechtspraak, ten dienste van de koning stonden om allerhande speciale opdrachten uit te voeren. Er kan daarvan invloed uitgegaan zijn in Vlaanderen, als men rekening houdt met de nauwe betrekkingen tussen Vlaanderen en Denemarken. Ook in Engeland heeft dit bestaan⁷⁰. De taken van de Oostkerkse ridders in de volgende eeuwen tonen deze analogie nog duidelijker. Ook de Oostburger Heio had een broer die als amman, waarschijnlijk zelfs als hoge amman dienst deed. Hun vader was waarschijnlijk «judex» (beheerder van een grootdomein⁷¹). Deze feiten kunnen eventueel gelden als voorbeelden van het gebruik van de Oostburgse ridders in beheersfuncties.

De voorstelling van het partnerschap in hun verhouding tot de regerende graaf die zij vertegenwoordigden, en waardoor zij zich gerechtigd voelden om hem te beoordelen, zelfs af te zetten, is

67. J. NOTERDAEME, *De graven van Vlaanderen en hun domeinen rond Brugge in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis te Gent*, 8, 1954 p. 31. L. VOET, *De graven van Vlaanderen en hun domein in Wetensch. Tijdingen*, 7, 1942.

68. Zie deel II (nog te verschijnen).

69. L.M. LARSON, *Canut the Great*, 1912.

70. T.I. OLESON, *The Witenagemot in the reign of Edward the Confessor*, 1955. L. L. KEENEY, *Judgment by Peers*, 1951, p. 131.

71. Heio, Tancred's zoon: VERCAUTEREN, *Actes*, p. 302, 1127. Heio et Balduin, fratres: GILLIODTS-VAN SEVEREN (zie voetnoot 20) 1130, Tancred judex: VERCAUTEREN, *Actes*, p. 23, 1089. en PRUVOST, *Cartulaire de l'Abbaye de Bergues-St.-Winnoc*, 1904.

niets buitengewoons in die tijd⁷². Alhoewel het veeleer een feodale, of als men wil, een vóórfeodale houding is, vindt men ze in de post-feodale zelfs in de moderne tijd aangepast terug.

Galbert ziet er van af om aan deze «politieridders» een eigen naam te geven. De aanduiding «Pairs du château» zou zeker misplaatst zijn. Van een dozijn is niets bekend⁷³. Ze zijn wel te vergelijken met de «castrenses» of de «custodes» die op andere plaatsen herhaaldelijk vermeld worden⁷⁴. Ook het begrip «exercitus» wordt — niet bij Galbert — voor een dergelijk korps van beroepskrijgers — wel eens gebruikt. Ze waren in tegenstelling tot de «hospites», die wel ten allen tijde konden opgeroepen worden, juist voortdurend «in dienst».

Daaruit vloeide het begrip van een zeer goed geoefende kern van de troepenmacht, een soort «garde», waarrond zich de «hospites» en — in noodgevallen — de gehele troepenmacht groepeerde⁷⁵.

Alhoewel Brugge en de Oostkerkenaren niets minder dan hun eigen belangen en hun eigen klinkend voordeel in het oog hadden, vochten zij toch voor de moreel te motiveren vooruitgang : ze keerden zich tegen oude banden, die oorspronkelijk zeker zin en ethische waarde bezeten hadden, maar reeds lang in de handen van de machtigen een middel geworden waren tot bekrompen beperking. Ze hadden inderdaad kunnen voorgeven te vechten voor de vrijheid belichaamd in een anti-conservatieve, anti-feodale houding. In tegenstelling tot de meerderheid van de «hospites» beschikten ze over een klaar ontworpen, toekomstgericht doel, waarvan de verwezenlijking in de gedaante van een vrijere handel ook heel het land voordeel bieden moest.

Vanuit de hoek van de ideeëngeschiedenis bekeken, behoren

72. Lampert von Hersfeld anno 1074 (M G H, SS in usum scholarum, 1894) O. HAENDLE, *Die Dienstmannen Heinrichs des Löwen*, (*Arbeiten zur deutschen Reichs- und Verfassungsgeschichte* 8) 1930.

73. Pairs du château : FEUCHÈRE, zie voetnoot 38.

74. Voorbeelden bij JOHRENDT (zie voetnoot 66).

75. P. VINOGRADOFF, *English society in the XIth century*, 1908, p. 19. G. BAAKEN, *Königtum, Burgen, Königsfreie in Vorträge und Forschungen*, VI, 1961, p. 14, 59.

deze betrachtingen reeds tot het prelude van de botsing tussen de wereld van de feodaliteit en haar grote tegenstander en overwinnaar : de burgerij. Eng-historisch bekeken, gaat het hier om een klein onderdeel van de vaak verwaarloosde politiegeschiedenis.

DE GEMENE WEGENSTRAAT OP HET NUSSELS VANAF DE VROEGE MIDDELEEUWEN

M. CAFFMEYER

Reeds veel gesproken heeft men over de Nusselse straat, die als schone voorbeeld van de Middeleeuwse straat in noordelijke richting, van het Koopkerkplein loopt. Dit is de weg vanaf de Doornhuis — kruispunt met de Westelijke steenweg — noordelijk de Langweg en het Spijkerswegje, over de Foldersstraat en de brug over het veldje, verder langzaam de Gemene Wegestraat tot aan de Damse vaart. Met het overvloedige gebruik van het gemeenschappelijk Koopkerkplein, waar op de uitmonding der Gemene Wegestraat vroeger het oude Koopkerkplein was.

Van zuiden van de Doornhuisstraat liep de oude Nusselse straat, die nu nog te zien is, met een algemeen tal van de Gemene Wegestraat. Lamen, de Boudewijn ten westen van het laatste Doornhuis, was de Nusselse straat en de Nusselse steenweg. Over de steenweg loopt nu de Nusselse straat, die vroeger ook een steenweg was. De Nusselse straat is nu nog te zien, ten zuiden van het veldje over de Damse vaart, tot aan de oude Nusselse steenweg op de Nusselse steenweg met de gemene doornhuis. De Nusselse van de Nusselse van O. L. Vroom van Amselrook, die vroeger ook een steenweg, politiegeschiedenis is de Gemene Wegestraat.

DE GEMENE WEIDESTRAAT OP HET SIJSEELSE VANAF DE VROEGE MIDDELEEUWEN

M. CAFMEYER

Zoals veel geboren Sint-Kruisenaars kon ik reeds als schoolgaand kind de *Minneweestraat*, in noordelijke richting, tot aan Koolkerkdorp volgen. Dit is de weg vanaf de Doornhut — kruispunt met de Moerkerkse steenweg — voorbij de Leegweg en het Spijkerwegeltje, over de Polderstraat en de brug van het vaartje, verder langsheen de Gemene Weidestraat tot aan de Damse vaart. Met het overzetbootje kwamen wij op het grondgebied Koolkerke, waar we de onderbroken Gemene Weidestraat volgden tot aan Koolkerke-dorp.

Ten zuiden van de Doornhutstraat leerde oom Emiel, hoofdonderwijzer en landmeter, ons een afgesloten vak van de Gemene Weidestraat kennen: de Bosdreef ten westen van het kasteel *Puidenbroek*, tussen de Briersweg en de Maalse steenweg. Over de steenweg volgden wij verder zuidwaarts de vergroeiende oude straat, midden geelbloeiende brem en struikgewas, ten oosten van het oud leengoed *Ter Lo*, tot aan de oude Sijselestraat op de grensscheiding met de gemeente Assebroek. De *Beêweg* van Sint-Kruis naar O.-L.-Vrouw van Assebroek liep, in zuidelijke richting, gedeeltelijk over de Gemene Weidestraat.

vanaf de Gemene Weidebeek tot dichtbij de nu verdwenen spoorweg Brugge-Eeklo.

Kortom, wij volgden welhaast de volledige eeuwenoude straat vanaf de Gemene Weide bij het Sint-Trudoleitje te Assebroek, tot bij het dorp te Koolkerke. Met een lengte van ruim twaalf kilometer loopt ze voor het grootste deel over het grondgebied van de gemeente Sint-Kruis, zowel over het zuidelijk zandig gebied als over de noordelijk gelegen watering van de Broek of de middeleeuwse oude kustvlakte.

Na de tweede wereldoorlog begon men zowel te Sint-Kruis als te Assebroek talrijke nieuwe straten met woonwijken aan te leggen, zodat de Gemene Weidestraat niet alleen verbrokkeld, maar op sommige plaatsen gewoon van de kaart weggeveegd werd. Dit was voor mij een aansporing om geschiedkundige gegevens, met betrekking tot die straat en tot de vroegmiddeleeuwse ontwikkeling van het overstromingsgebied van Sint-Kruis op te zoeken.

De overstromingsvlakte in het noorden van Sint-Kruis.

De primitieve parochie Sijsele — op de rand van Zand- en Polderstreek — strekte zich uit over de latere landelijke parochies Oedelem, Assebroek en Sint-Kruis. Het westelijk gedeelte van laatstgenoemde zou later de Brugse parochie Sint-Anna gaan vormen. De O.-L.-Vrouwparochie te Brugge, waaruit later de parochies Sint-Katerine, Sint-Gillis en Koolkerke zouden worden afgescheiden, werd eveneens uit het oude Sijsele genomen¹. Sijsele is het oorspronkelijke domein waarvan al deze parochies een afsplitsing zijn.

De naam *Sijsele* (naam op *-zele*) laat reeds de oude herkomst vermoeden. Volgens prof. M. Gysseling beginnen de namen op *sali* reeds in de 5de eeuw na Chr.: er zijn voorbeelden bekend in het Franse taalgebied (Basseux, Linzeux e.a.); zij blijven productief tot in de 9de eeuw. Sijsele moet in de Merovingische of vroeg-Karolingische tijd ontstaan zijn².

1. E.I. STRUBBE, *De parochies te Brugge vóór de XIIde eeuw* in *Album English*, (Brugge 1952), 360.

2. Vriendelijke mededeling van prof. M. Gysseling.

Het is wellicht van belang eerst een vlug overzicht te schetsen van het noordoostelijk gedeelte van de primitieve kustparochie Sijsele, dat zich duidelijk onderscheidde van het zuidelijk deel, de Zandstreek.

Dat noordelijk deel — de latere watering van de Broek — dankt zijn ontstaan aan de overstroming van de zee tijdens de vroege middeleeuwen (Duinkerke-2-transgressie)³. En dàar is op het einde van de 9de eeuw een domein, *Gera* (waarvan de naam later door de parochienaam Sint-Kruis werd verdrongen), van het oude Sijsele afgesplitst geworden⁴.

De kustvlakte kunnen we ons voorstellen als een waddenlandschap. Dit vlakke gebied zou ongeveer tot aan de hoogtelijn van 4,50 m overstroomd geweest zijn. Wij moeten echter nadruk leggen op «ongeveer». De hoogtelijn 5 m kronkelt wel even bevoornden de kerk van Sint-Kruis, doch een kilometer meer oostwaarts, voorbij de «Bergen», zwenkt ze golvend zuidwaarts tot bij de Briewersweg ten noorden van het kasteel te Male. Waar dan midden die wadenvlakte de noordergrens van het Sijseels gebied precies zou komen te liggen was vanzelfsprekend niet te voorzien. Men mag veronderstellen dat de toenmalige kustlijn ongeveer de kronkelende Romeinse heerweg volgde, d.i. de Hoogstraat en de Langestraat te Brugge, en verder te Sint-Kruis de *Aardenburgsche heerweg* die langs de Bergen liep — «versus septentrionale de montibus» (1366), «juxta parvos montes» (1369-1418)⁵. Deze kleine bergen, bij uitzondering «hoog dycx» genoemd⁶, kunnen wij best met de Hoge Dijken te Roksem vergelijken; zij vormen als binnenduinen een natuurlijke belemmering voor verdere overstroming aan de rand van de Zandstreek tegenover de Polder.

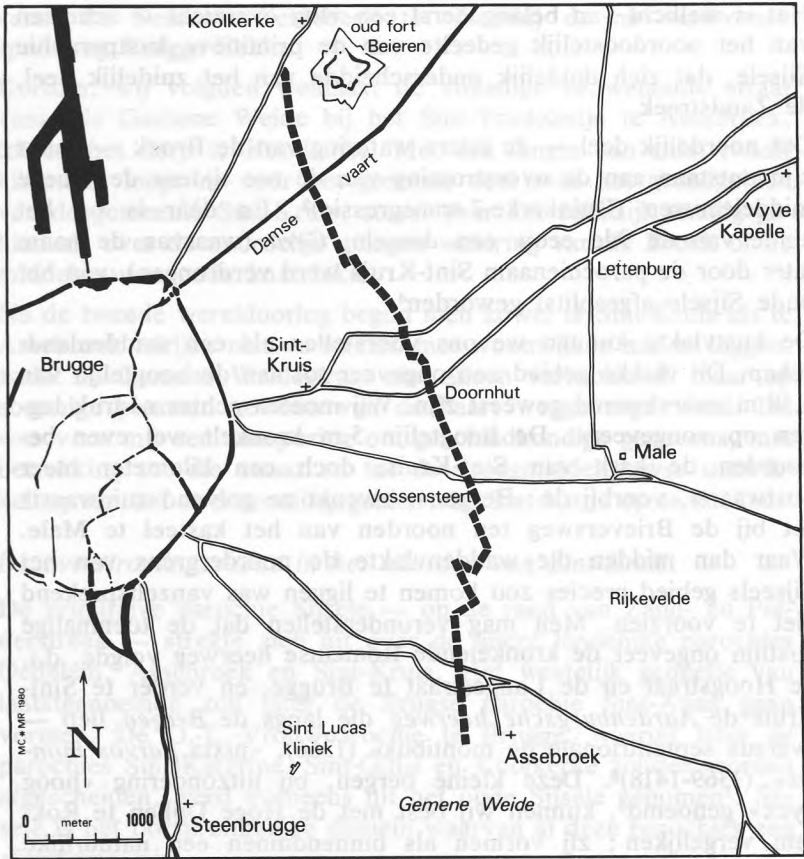
3. J. AMERYCKX, *De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders in Biekerf*, 60 (1959) 377.

4. E.I. STRUBBE, *a.w.*, 375.

5. Rijksarchief Brugge (RAB), charters bl. nr. 3285, a^o 1366; bl. nr. 4453, a^o 1369; Cart. Sint-Kruis, f° 54 v. Zie ook: RAB, Cart. St.-Kruis, f° 82, a^o 1372: «bezuden den berghe»; RAB, Pael, f° 105: «met den zuudhende aen den Aardenburgschen heerwegh die nevens de berghen loopt».

6. RAB, Sijsele, reg 157, f° 86: «an de hooch dycx gheheeten de berghen».

De Gemene Weidestraat op het Sijseelse

Algemeen overzicht van het tracé van de Gemene Weideweg : van Assebroek tot Koolkerke.

Bij het einde van de vroegmiddeleeuwse transgressie werden, vanaf de achtste eeuw, grote delen van de schorrevlakte langzaam droog en er ontstond een zoute vegetatie, geschikt voor schapenteelt. Tot in de negende eeuw worden in de oorkonden uitsluitend «marisci» vermeld in onze kuststreek; zoute schorren waarop, meestal door abdijen, schapen gekweekt werden⁷. Blijkbaar hebben echter ook de bewoners uit de streek zelf van de nieuwe gronden gebruik gemaakt. In het zuidelijke zandige Sint-Kruis bezat de Gentse Sint-Baafsabdij bij voorbeeld wel een hoeve, doch in de noordelijke schorrevlakte vonden wij haar niet als eigenaar vermeld. De bewoners van het gebied in de zandstreek zullen vermoedelijk zelf de rijpe schorren als schaapsdrijf geëxploiteerd hebben, om dan later, naarmate de botanische samenstelling veranderde, hun rundvee langs een *gemene weidestraat* te drijven.

In de eerste helft van de 11de eeuw had een nieuwe overstroming plaats: de zee drong vanuit het noordoosten bij de huidige Nederlandse grens het land binnen. Toen werden, volgens prof. A. Verhulst, Lapscheure en Moerkerke (en vermoedelijk ook de noordoostelijke grens van het aanpalende Sint-Kruis) door deze overstroming *niet* getroffen⁸. Dit was echter wel het geval een honderd jaar later, omstreeks 1134, toen een heviger fase een aanvang nam met de doorbraak van de Zwinkreek, waardoor zelfs tot in het noordoosten van Sint-Kruis enkele natuurlijke geulen vanuit het Zwin gevormd werden⁹.

Om deze overstroming te beperken werd de kreek van het Zwin afgezoomd door een dijk, bestaande uit verschillende dijkstukken¹⁰. In de noordoosthoek van Sint-Kruis werd vermoedelijk toen ook een kleinere dijk, de zgn. *Oostdijk*, opgeworpen ten einde het Oudland met de vroegste nederzettingen en het aanpalende Middelland met de verspreide hofsteden tegen verdere

7. A. VERHULST, *Het landschap in Vlaanderen*, (Antwerpen 1964), 14-15.

8. A. VERHULST, *a.w.*, 31.

9. J. AMERYCKX, *Ontstaan en evolutie van het Zwin in België* in *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift*, 34 (1953) 99-114.

10. J. AMERYCKX, *De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders*, 388.

overstroming te vrijwaren¹¹.

Dit noordwestelijk beschermd gebied was in de 11de eeuw reeds in cultuur gebracht. Deze vaststelling steunt op de oorkonde van 31 oktober 1089 waarbij graaf Robrecht van Vlaanderen de stichting van de heerlijkheden het Proosse en het Kanunnikse bevestigt, de proost van Sint-Donaas tot erfelijk kanselier van Vlaanderen benoemt en de privileges uitbreidt ; ook werden hem de tienden in verscheidene dorpen toegezegd¹². Eén van deze dorpen was Sint-Kruis, want sinds eeuwen behoort het dorp, in de omgeving van de kerk, tot het Kanunnikse. Verder ressorteren uitgestrekte landerijen in de Broek onder het Proosse, waaronder «XLVI mesure diurne et vnum curtile», nl. het leengoed *de Spijker*, west van de Oostdijk, met hofdreef en Spijkerwegel¹³.

Spijts deze grote elfde-eeuwse grondverdeling is de oude percelering van het Sijseelse gebied (in de watering van de Broek te Sint-Kruis, en Tussen beide Zwenen in het aanpalende Koolkerke) hier en daar, vooral in de Westhoek, behouden gebleven. Het is zelfs een feit dat éézelfde perceel land voor een deel tot het Proosse («up sproefs»)¹⁴ behoort, terwijl het ander deel Sijseels gebleven is. Deze verdeling wordt in de ommelopers en rekeningen van beide heerlijkheden genoteerd en soms betwist¹⁵. De later droog gekomen watering van de Broek¹⁶ werd de

11. O.C.M.W.-archieef Brugge (OCMWB), Broek, a° 1412 : «tusschen den Pypwege ende den Oostdyck» ; RAB, Cart. St.-Kruis, f° 66, a° 1373 : «tote an den Oostdijc».

12. Oorkonde bewaard op het archief van het bisdom te Brugge. Zie : L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la Prévôté de Bruges*, (Brussel 1887), dl. I, 7-8 en dl. II, 10 ; M. GYSSELING & A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, (Brussel 1950) ; 297.

13. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *a.w.*, dl. II, 10. Archief Bisdom Brugge (ABB), St.-Donaas, oorkonde a° 1317 : «binden Spickere» ; RAB, Proosse, nr. 1288, 230 : «Den hove ende goede ten Spikere» (a° 1317).

14. ABB, St.-Donaas, doos 19, oork. 117 : «binder prochie van Sinte Cruus up sproefs» (a° 1317).

15. RAB, fonds D'Hoop, nr. 87 (a° 1497).

16. ABB, St.-Donaas, oork. nr. 95 : «noordalf Riquards lande F. Willems uten Broeke» (a° 1289).

noordoosthoek van het Sijseelse. Verder zullen we zien hoe de Gemene Weidestraat in haar loop, doorheen de Watering van de Broek en van Beide Zwenen, op Sijseels gebied gebleven is.

De kapel van Gera aan de rand van de zandstreek, op een van de hoogste punten van de parochie — meer dan 7 m — opgetimmerd, stond tegenover de bifurcatie — *de geer*¹⁷ — van de hoofdweg of *Aardenburgsche heerweg*. Vanaf deze splitsing vertrekt de *Noorderen* of *Nederen Aardenburgsche weg* — de zomerweg — om een boogscheut verder oostwaarts parallel te lopen met de hoofdweg, de *Zuuderen* of *Hooghen Aardenburgsche weg* — de winterweg¹⁸. In tegenovergestelde richting worden beide wegen als *tween Bruxschen weggen* aangeduid¹⁹. De hoofdweg, de oorspronkelijke heerweg langs de «Bergen» is de zuidergrens voor de watering van de Broek en tevens de noordergrens van *de stede ende parcke van Male* geworden²⁰.

De *heerweghe die stretten Dammewaert* (1412) of de Polderstraat werd later van de noordelijke Aardenburgse weg afgetakt om de nieuw gestichte stad Damme te bereiken²¹. Van de hoofdweg zijn ook de voornaamste west-oostwaartse wegen in de zuidelijke helft van Sint-Kruis met een spitse hoek afgespleten; dit zijn: a) de oude Sijselestraat «ten Sprietweghe scheidende den heerwech van Brugge naer Male ende naer Sijsele»²², b) de Maalse weg of de latere zgn. Antwerpse heerweg²³, c) de Brierversweg naar Sint-Laureins²⁴.

17. Geer = een spits toelopend stuk land waar twee wegen uiteenlopen (mededeling Prof. M. Gysseling); ABB, St.-Salvators, cart. f° 150: «due mensurae dicuntur *gheer*» (a° 1268).

18. RAB, Cart. St.-Kruis, f° 35: «den zudersten Ardenbuerghxen weghe» (a° 1370); Id., f° 66 v: «den hoghen wech van Ardenbuergh» (a° 1373); RAB, Proosse, nr. 1228, f° 57: «Nederen Ardenburchschen wech» (a° 1429); Idem, Proosse, nr. 1231, f° 148 v en 149 v (a° 1448).

19. RAB, Cart. St.-Kruis, f° 15 v: «tusschen den tween Bruxschen weggen» (a° 1367).

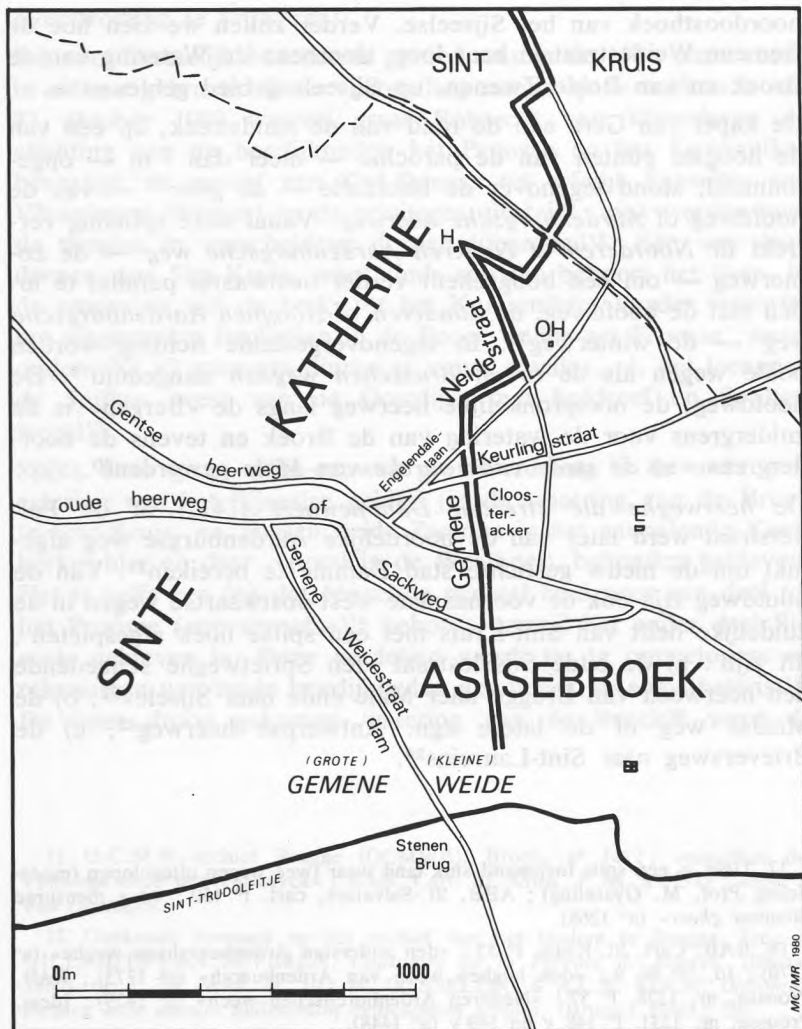
20. RAB, zie ommeloper Watering van de Broek en ommeloper Male.

21. OCMWB, St.-Janshospitaal, doos 13-14, oork. a° 1412.

22. OCMWB, Magdalena, oork. 1241, a° 1562.

23. RAB, Male, reg 45, 4.

24. ABB, Cart. St.-Salvator, f° 123 v, a° 1283.

De Gemene Weideweg te Assebroek.

Sedert de 11de eeuw stond Brugge in contact met de zee langs een kanaal, het *Oude Zwin*, dat aan de Koolkerkse poort in verbinding stond met de oude Reie, om in noordoostelijke richting over Koolkerke en Eiesluis te Westkapelle de open zee te bereiken²⁵. Na de Duinkerke-3B-transgressie werd ten zuiden van het Oude Zwin een tweede waterloop, de *Zuudreije*, gegraven. Na de grote Zwindoorbraak rond 1134 had men immers spoedig ingezien dat het Zwin slechts tot Damme voor de scheepvaart bruikbaar zou zijn. Daarom werd van Brugge naar Damme een kanaal gegraven dat de Reie te Brugge, langs deze nieuwe waterloop, door een sluis met het eigenlijke Zwin verbond²⁶.

Het kanaal Brugge-Damme werd kortweg de *Roye* of *Reye* genoemd, of, in tegenstelling met de noorderlijke waterloop, als *Zuudreie* aangeduid. In 1437 lezen we zelfs «*de nieuwe vaerd vander Zuudreie*»²⁷. Bij het situeren van de percelen land maakt men wel onderscheid tussen «*de Noorddyc*» — het Oud Zwin — en «*de Zuuddyc*» — de *Zuudreije*²⁸. A° 1314 worden beide waterwegen als «*Tusschen de Oude Suene ende Nieuwen*» aangeduid. De driehoek door beide waterlopen afgesneden is gekend als «*de watering Tusschen den twee Zwenen*»²⁹.

De Zuidreie vormde wel de nieuwe noordelijke grens voor de parochie Sint-Kruis, doch in de spitse westhoek «*Tusschen beide Zwenen*», bij de Speipoort van de stad, bleven nog negen gemeten Proostland tot de oude parochie behoren: «*... van twee ymeten sprooslands lichtelic min of meer liggende in die prochie van Sinte Cruus buten Speykine tusschen den ouden suene ende den nieuwen*» (1314). De grens van dit overgebleven parochiegebied (op Koolkerke) wordt in de ommeloper aangeduid «*... daer een steenen cruce plachte bij te staene*»³⁰.

25. A. VERHULST, *a.w.*, 32-33.

26. J. AMERYCKX, *Ontstaan en evolutie van het Zwin*, 107-108; Id., *Het Oud Zwin in Biekerf*, 55 (1954) 84-85.

27. RAB, Proosse nr. 1229, a° 1437, 20 v.

28. Id., nr. 1229, a° 1437; 20 v.

29. ABB, St.-Donaas, oork. a° 1314.

30. RAB, Proosse, reg. 161, f° 580-81, a° 1646-48; Id., Proosse, nr. 218 B, f° 7, a° 1688.

Door het graven van het kanaal Brugge-Damme werd de loop van de Gemene Weidestraat wel onderbroken, doch de weg bleef aldaar op Sijseels gebied behouden ; hij wordt onder de benaming «*Zomerweg*» geciteerd. Het Sijseelse bleef er beperkt tot enkele lenen en kleine percelen : in totaal 21 gemeten en 23 roeden. Daarbij valt op hoe in die noordhoek tussen het Oud Zwin en de Gemene Weideweg, soms éézelfde perceeltje versnipperd ligt onder twee, ja zelfs drie verschillende gebieden³¹.

Tot zover deze algemene samenvatting over de toestand van de in cultuur gebrachte waddenvlakte in het noorden van Sint-Kruis en het zuidoosten van Koolkerke. Ze vormt het kader waarin we nu de Gemene Weidestraat rustig en zonder onderbreking zullen kunnen volgen.

De Gemene en Loweiden en de Gemene Weidestraat

Tot de heerlijkheid Sijsele behoorden vijf gemene weiden — nog algemeen bekend — op de grens van een aanpalende parochie gelegen : het *Maleveld* te Sint-Kruis, het *Sijseleveld* te Sijsele, het *Beverhoutsveld* te Oedelem, de *Loweide* te Oedelem en de *Gemene Weide* te Assebroek langs het Sint-Trudoleitje³².

De legende van de milde juffrouw van Beveren, die oorspronkelijk bij het Beverhoutsveld hoorde, werd door de gebruikers van de vier andere gemene weiden overgenomen ; ze zijn immers allen overtuigd dat de Weide aan de inwoners toebedeeld was als voedsel voor hun beesten. Zoals de leden van het Beverhoutsveld liet het bestuur van de Gemene en Loweiden te Assebroek uit dankbaarheid een jaarlijkse mis celebreren : «een goddeliken dienste ghedaen tot laevenisse van de ziele van de donatrice van de Ghemeene ende Looede weede, zijnde een ordinaire jaerghetijde»³³. Het vroeg middeleeuws gemeengoed waar

31. RAB, Vrije, nr. 15.584 ; Ommeloper Sijseelse, 308-309, a° 1668 ; Id., Aanw. 3610, Tussen beede Zwenen, a° 1503 ; Id., Aanw. 3673, watering van Romboutswerve, a° 1609. W. WINTTEIN, *Kaart van de oude gemeente Koolkerke met een bijhorende historische schets tot 1850 in Rond de Poldertorens*, 7 (1965), nr. 1.

32. M. CAFMEYER, *De Gemene Weiden op het Sijseelse in Biekorf*, 53 (1952) 27.

33. Arch. Gem. Weide, rek. a° 1719, 234.

we in deze bijdrage aandacht aan besteden, bestaat uit twee bijeen horende delen : de *Gemene Weide* te Assebroek en de *Loweide* te Oedelem³⁴. De *Gemene Weide* heeft een oppervlakte van 51 hectaren, 58 aren, 10 centiaren. Op het kadastraal plan van Assebroek beslaat ze ten eerste : Sectie C, de nrs. 314, 315, 316, 359 en 363. Dit is de zgn. Grote Weide, ten zuiden grenzend aan het Sint-Trudoleitje en ten noorden palend aan een landweg die van de Weidestraat naar de Michiel van Hammestraat loopt en rechtover de Vredestraat uitkomt. Verder beslaat ze nog : Sectie B, de nrs. 24, 25, 26, 52, 54, 55, 56 en 188, 196. Dit is de zgn. Kleine Weide tussen de Michiel van Hammestraat en de Meersenstraat. De nrs. 188, 196 lopen in een lange «string» naar het Beverhoutsveld, en staan in de oude rekeningen als de Lange Hage bekend³⁵. Tenslotte is er nog : Sectie A, nrs. 365 en 374bis ; dit zijn twee baanvakken uit de *Gemene Weidestraat* in het noorden van Assebroek.

De *Loweide* op de gemeente Oedelem, bij de noordoostgrens van Assebroek, heeft een oppervlakte van 30 ha 93 a 10 ca ; volgens het kadastral plan is dit Sectie A, nrs. 35, 36, 46 à 57.

Dit maakt voor beide weiden een totale oppervlakte van 82 ha 51 a 20 ca, of in oude maat berekend : 186 gemeten 1 lijn 56 roeden³⁶. Deze cijfers ontleen wij aan de belangrijke geschiedkundige studie van J.O. Andries. Op een klein verschil na kwamen wij ongeveer tot dezelfde totale oppervlakte voor wat Assebroek betreft ; de oppervlakte van de *Gemene Weidestraat*-vakken te Sint-Kruis werden hier niet berekend³⁷.

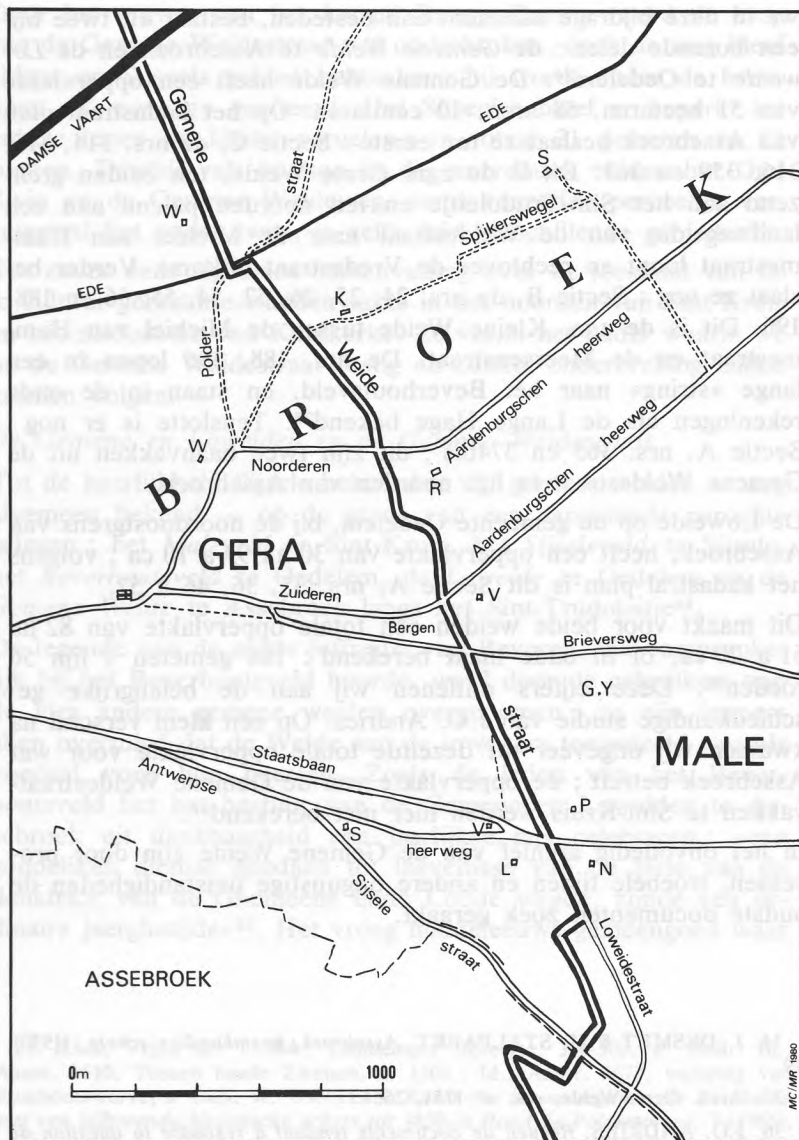
In het onvolledig archief van de *Gemene Weide* zijn door processen, troebele tijden en andere ongunstige omstandigheden de oudste documenten zoek geraakt.

34. J. DESMET & H. STALPAERT, *Assebroek, heemkundige schets*, (1950), 39.

35. Arch. Gem.-Weide, rek. a° 1751, 26.

36. J.O. ANDRIES, *Recueil de documents tendant à résoudre la question de propriété des Gemeene et Loo-weiden situées à Assebroeck et Oedelem lez Bruges in Hand. Soc. Em.*, (1879), 141, 162-163.

37. De heer H. Vancaillie, directeur van het kadaster, was zo vriendelijk mij te helpen bij de opzoekingen.

De Gemene Weideweg te Sint-Kruis.

Vanaf het laatste kwartaal van de 16de eeuw wordt verwezen naar een verzameling van de «*houde lyttragen*» en brieven. In een kanttekening van de rekening 1573-1575 lezen we : «ghelast als bij de voorgaande rekenijnghe omme te copene eene *kiste* daer jnne men legghen zal alle de *letraigen* concederende de ghemeene weede met haere appertenancen ende daertoe drije ofte viere sluetels, welcke kiste men stellen zal in de kercke te Assebroucke»³⁸. Dit was een raadgeving van Mr. Pauwels van de Rijne, die ook zorgde dat de amman van Sijsele zou maken «ende copieren diveersche ordonnancen, octroijen ende *prevelegen* omme te leveren in handen van de commissarissen». Tijdens een of ander proces moest de ontvanger «diveersche keeren helpen opzoeken de *bescheeden* van de ghemeene weede ... bij ordre van hooftman ende amborghers»³⁹.

In 1719 wordt alles geborgen in «een *coefer* waer jn berresten de pampieren van deze weede». De koffer wordt in 1751 vervangen door «een *archive* ten dienste van de Ghemeene ende Loodeweede». Na hier en daar «een *standt*» te hebben gehad is het eindelijk in 1755 naar de pastorie verhuisd alwaar het in 1841 nog berustte ; later werd het archief in het Pannenhuis — vergaderplaats — bewaard⁴⁰.

Bij zijn opzoekingen gewaagt J.O. Andries van «... différentes copies trouvées dans le *pêle-mêle* des archives de l'administration des hooftmans»⁴¹. Thans liggen de overgebleven documenten van dit archief bewaard in een grote kast ten huize van sekretaris A. Rolly, die ons behulpzaam de gevraagde documenten bezorgde.

De twee oudste oorkonden door Andries uitgegeven zijn sindsdien eveneens verdwenen, men weet niet hoe. De eerste is een akte van Hertog Karel de Stoute (12 juli 1475) ; de andere, even belangrijke oorkonde werd door Keizer Karel verleend (3 augustus 1553). In beide documenten wordt het eeuwenoud recht van de aanborgers uitdrukkelijk erkend en bevestigd.

38. Arch. Gem. weide, rek. 1573-1575, f° 2 v°.

39. Id., rek. 1760, f° 14.

40. Id., rek. 1719, f° 266. - id., rek. 1751, f° 37. - id., rek. 1841, f° 6.

41. J.O. ANDRIES, a.w.

De Gemene en Loweiden zijn een oud, «vrij, proper ende eyghen ghesuccedeert goet» (1553), dat onverdeeld aan de afstammelingen van bepaalde families toebehoort — «toegheherfden ende *ambuerdeghe*», «ghemeene *annegheboren*» of aanborders genoemd⁴². Om als aanborger aanvaard en «te boucke ghestelt» te worden moet men in rechte lijn langs vaderlijke of moederlijke zijde van een aanborger afstammen en daarom «met drye wetteghen amborteghe mannen ... te verclaersen bij eede ... preuven bringen van zyn vrydom». Het was bij de pastoor dat men zich liet inschrijven «met name en toename», en «verhoofdgelt» betaalde⁴³.

De «ghemeene angheboren ... seere ghemultipliceert ende vermeerst ... wonende in diversche plecken» (1475), werden jaarlijks bij kerkgebod tot de generale vergadering en het aanhoren van de rekening uitgenodigd: «Ghedaden ter prochies van Assebroucke, Hoedelem, Oostcamp, Beernem, Ste Michiels, Ste Cruys ende Ste Catharina». De rekening werd gedaan «ter presentie van den eerw. heer pastoor van Assebrouck ende den bailliu der heerlicheide van Sisxele». Op de algemene vergadering (1574) werden een opperhoofdman en vier hoofdmannen gekozen om samen met de aanborders dit gemeengoed te besturen. Zij moesten «*de costumen ... possessien ende rechten ... beschudene ... eist noodt bij wegghen van justicie*». Zij maakten ook de jaarlijkse «*rolle van de beesten, zoo koyen ende peerden ghepastureert ...*»⁴⁴, en stelden het «schatgheld» vast per koe of paard die «garssen jnde selve weede» (1616). Dat schatgeld kon hoger of lager liggen volgens de noodwendigheid.

Vóór het in cultuur brengen in de tweede helft van de 19de eeuw hadden de aanborders nog steeds het recht om, tegen een kleine vergoeding, hun beesten in de Gemene Weide te laten grazen; heden nog mogen zij een perceeltje land aan voordelige prijs gebruiken.

In de 19de eeuw heeft de hogere overheid getracht het eigen-

42. Arch. Gem. weide, rek. 1676 ; id., rek. 1579, f° 1 en 1 v.

43. RAB, fonds Sijsele, nr. 225, f° 3 en 10 : *Costumen ... van de Ghemeene Weede*.

44. Arch. Gem. weide, rek. 1719, f° 13.

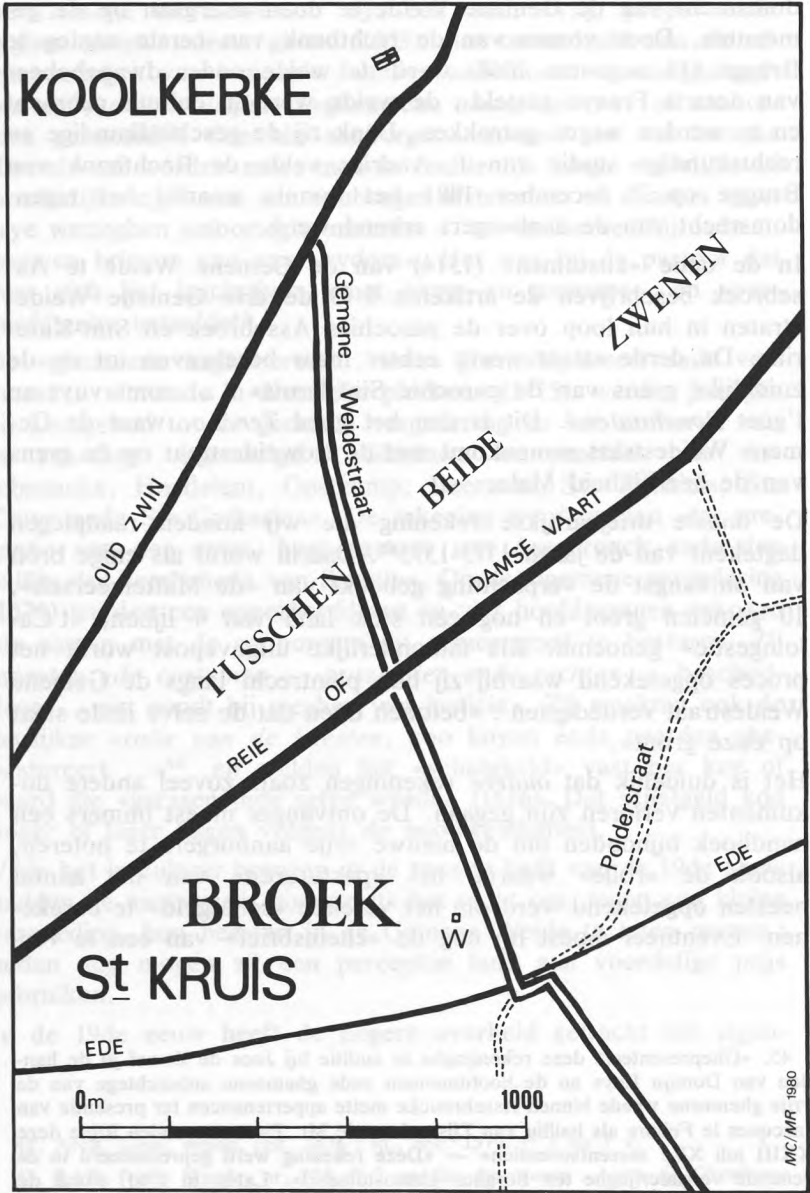
domsrecht van de Gemene Weide te doen overgaan op de gemeenten. Door vonnis van de rechtbank van eerste aanleg te Brugge (11 augustus 1868) werd de weide onder dwangbeheer van notaris Fraeys gesteld ; de weide werd in cultuur gebracht en er werden wegen getrokken. Dank zij de geschiedkundige en rechtskundige studie van J. Andries velde de Rechtbank van Brugge op 7 december 1881 het vonnis waarbij het eigendomsrecht van de aanborders erkend werd.

In de oude «costumen» (1514) van de Gemene Weide te Assebroek beschrijven de artikelen 9-13 de drie Gemene Weidestraten in hun loop over de parochies Assebroek en Sint-Katerine. De derde straat wordt echter maar beschreven tot op de zuidelijke grens van de parochie Sint-Kruis : ... comt vuyt an t'goet *Bouchouten*». Dit is aan het goed *Ter Lo*, waar de Gemene Weidestraat samenkomt met de Loweidestraat op de grens van de heerlijkheid Male.

De oudste driejaarlijkse rekening die wij konden raadplegen dagtekent van de jaren 1573-1575⁴⁵. Daarin wordt als enige bron van ontvangst de verpachting geboekt van «de Mattemeersch», 10 gemeten groot en nog een stuk land van 4 lijnen, «t Caloingestic» genoemd. Als uitzonderlijke uitgavepost wordt het proces opgetekend waarbij zij hun plantrecht langs de Gemene Weidestraat verdedigden : «betooch doen dat de zelve linde staat op onze gront».

Het is duidelijk dat *oudere* rekeningen zoals zoveel andere documenten verloren zijn gegaan. De ontvanger moest immers een handboek bijhouden om de nieuwe vrije aanborders te noteren, alsook de «rolle» waarop het «pastureren» van het aantal beesten opgetekend werd om het vereiste «schatgeld» te berekenen. Eventueel moest hij nog de «cheinsbrief» van een te ver-

45. «Ghepresenteert deze rekenijnghe in auditie bij Joos de Zwaef in de handen van Domijn Loys an de hoofdmannen ende ghemeene anburchtege van de vrije ghemeene weede binnen Assebroucke mette appertenancen ter presentie van Jaecques le Febure als bailliu van Zijsseele ende Mr. Pauwels vanden Rijne deze XXIII juli XVc sessentseventich» — «Deze rekening werd gepresenteerd in de generale vergaderijnghe ten Berghen ghecostumeert». Later, in 1761, wordt de algemene vergadering gehouden in «eene tente» ; kort nadien werd de bekende herberg Het Panhuis als vergaderruimte gebruikt.

De Gemene Weideweg tussen Sint-Kruis en Koolkerke.

pachten straateinde bewaren. Uit de 17de eeuw zijn cijnsbrieven voorhanden waarbij straten of straatvakken (meestal door de aangelande eigenaar of door een Brugs burger) gepacht worden, vermoedelijk als hooi- of weiland voor hun paarden; te Assebroek worden ze ook als schaapsdrift genomen. De «cijns» wordt minstens voor drie jaar aangegaan en kan variëren van drie tot 29, 50, 60, 80 en zelfs 99 jaar.

De boven genoemde oorkonde van het jaar 1475 duidt, zonder in bijzonderheden te treden, de ligging van de Gemene Weide aan; met enkele algemene termen verwijst zij naar de Gemene Weidestraten: «... ende vande *wegen* ende andere toebehoorten van de voorseyde weede».

Vooraf werd er uitdrukkelijk op gewezen dat «... huerlieden voorsaeten toegeërft hebben ... also lange tijden daer geen memorie en is van der contrarien»⁴⁶.

De latere oorkonde (1553) verwijst eveneens naar de toebehoorten: «... vry ende ambuerdich zynde inde zelve weide met hueren *toebehoorten*». In beide oorkonden wordt de *Loweide* niet vernoemd; nochtans verwijst een citaat (1327) uit een akte van de Bogardenschool naar beide weiden: «Parochie van Assebrouc in die *Ghemeene Weede*, die *Loweede*»⁴⁷. Zelfs op het einde van de 13de eeuw worden percelen land reeds gesitueerd «jnde *Loweede*»⁴⁸. De rekeningen van de Gemene Weide citeren deze weide pas voor het eerst in het begin van de 17de eeuw.

Om beter aan te sluiten met het einde van de Gemene Weidestraat zoals ze in de Statuten van 1514 beschreven is, volgen wij eerst de «verdonkerde» Loweidestraat tot op de grens van Sint-Kruis en Male. De Loweidestraat vertrekt uit de noordwesthoek van de Loweide, bij de grenshoek van de aanpalende parochies, om noordwaarts over de oude Sijselestraat — grens Sint-Kruis — langs de Warande van Male te lopen. Op dit kruispunt werd in 1683 een paalsteen geplaatst, daar waar vier parochies van de

46. J.O. ANDRIES, *a.w.*, 143, Document I.

47. K. DE FLOU, *Woordenboek*, IX, kol. 948.

48. OCMWB, oork. 62, a° 1276: «Willem vander *Loe*, ... schepen vanden Zieceelschen»; Id., oork. 247, a° 1296: «... voorseiden lande liggen in de *Loweede*».

heerlijkheid Sijsele elkaar raken : Oedelem tegenover Assebroek, en Sint-Kruis met de noordelijke grens van Sint-Katerine⁴⁹. Voorbij de Warande wordt de Loweidestraat de grens van de «stede ende parcke van Male», loopt op de scheiding tussen het grafelijk domeingoed en het leengoed *Ter Lo* : «den hove van der Lo neffens den wege die gaet ter Loweede waert» (1372). Later wordt de hofstede naar de naam van de eigenaar ook *Bouchoute* genaamd⁵⁰. Het is opvallend hoe de Gemene Weidestraat, bij het goed *Ter Lo*, plots met een rechte haak oostwaarts omkeert, om samen met de Loweidestraat tot één straat te versmelten in de richting noordwaarts. Dit laat ons vermoeden dat deze laatste straat de oudste van beide weidestraten zou kunnen zijn.

In 1514 vermelden de Statuten de drie gekende vrije Gemene Weidestraten, welke uit de Gemene Weide vertrekken om elk in een verschillende richting te lopen. Zij worden wel *vrij* genoemd omdat het «... geen heerenstraeten noch schoustraeten noyt en waren» :

- 1) «D'een wech die strect vuyter voorseijde weede, voorbij de dreve van Rabaudenberch. Ende voort ... streckende alsoo over Daverloo driesch toebehoorende ter selver weede van Assenbrouck».
- 2) «Den andere wech compt streckende over Beversvelt ter Steenbrughe toe ende voortstreckende noortwaert tot anden Gendschen heerwech».
- 3) «Den derden die strecket in Assenbrouck ende voorover den herewech die van Ghendt compt streckende voorbij t'goed Hangherijen toebehoorende den cloostere vande Jacobynessen ende compt uuijt an t'goet Bouchouten».

Wellicht past hier een woordje uitleg bij iedere straat. De eerste straat, op haar volle lengte vercijnsd, loopt vanuit de noordwest-

49. M. CAFMEYER, *Kaarten van de oude heerlijkheid van Sijsele in Biekorf*, 55 (1954) 57 ; Id., *Paalsteen op het Sijseelse opgegraven in Biekorf*, 57 (1956) 273.

50. Cart. Sint-Kruis, f° 7 : «Wouteren van Becoud keercmeester vander kerke van Sinte-Cruis» (1357) - Id., f° 82 : «... Wouters hof van Bochoute» (1372).

hoek van de weide voorbij Daverlo en de Lelie naar de Katelijnepoort ; ze is nog als de Weidestraat gekend.

Straat nr. 2 vertrekt van het zgn. «*Keelhecken*» van het Beverhoutsveld, loopt verder langs de zuidwestelijke grens van Assebroek over het Sint-Trudoleitje, met een *dam* over de Gemene Weide (Michiel van Hammestraat) om noordwaarts de vervallen Gentse heerweg (Molenstraat) te bereiken. Bovengenoemde dam verdeelt de Gemene Weide in een grote en kleine weide. De straat, vroeger het «*Beernems kasseitje*», is thans als de Michiel van Hammestraat gekend. De noordzijde van de grote Gemene Weide alsook de westkant van straat nr. 2 vormen grens voor de parochie Sinte-Katerine, in 1270 uit de Brugse O.-L.-Vrouwparochie gesplitst. Het is blijkbaar geen toeval dat oude weidewegen meer dan eens de grens vormen tussen twee gebieden.

Voor de derde straat volgen wij de oude weg zoals hij in de cijnsbrieven beschreven is. Deze lange (ca. 12 km) Gemene Weidestraat, het dichtst bij de kerk van Assebroek gelegen, vertrekt uit de noordoosthoek van de zgn. «*Kleine weide*» bij de hoogtelijn 5 m (de huidige Meersenstraat) om bij de Gentse heerweg (Astridlaan) ongeveer 8 m hoogte te bereiken, een hoogtelijn waarlangs zij op de gemeente Assebroek blijft lopen tot aan de grens met de gemeente Sint-Kruis.

Vanaf de Astridlaan doorkruist ze de Jacobinse landerijen van het klooster Engelandale tussen *Hoog Brabant* en de *Kloosteraker*, om bij het «*Cuerlijn straetken*» (1699) (Lorreinendreef) de parochie Sinte-Katerine te bereiken. Op de hoek van het kerkland van Sinte-Katerine, perceel 292, zwenkt de straat oostwaarts tot bij het beloop van de *Oude hofstede* met mote en ommeloop ; daar keert ze andermaal noordwaarts tot aan de hofstede *Hangherijen*, de latere hofstede *Velthem*⁵¹. Vandaar met een scherpe bek oostwaarts omkerend langs het *Chartreusen bos*, om tussen perceel 374 en de *ommelooop* (perceel 375) die ze afzoomt, met een rechte haak noordwaarts bij de Sijselestraat de gemeente Sint-Kruis te bereiken. Verder strekt ze tussen de

51. OCMWB, rek., nr. 500 - J. DE SMET & H. STALPAERT, *Assebroek, heemkundige schets*.

Braambilk van het goed *Ter Lo* en de *Kromme elleboog* naar de samenloop met de *Loweidestraat*, op de grens van het park van *Male* («entre Lo et Male», 1308), bij de *Maalse steenweg*⁵².

Zoals boven vermeld beschrijven de *Costumen* de straat nr. 3 niet verder dan de samenloop bij het goed *Ter Lo* of *Bouchoute*, waar ze met een korte haak de *Loweidestraat* bereikte (zie plan).

Vanaf dit samenlopen richt de *Gemene Weidestraat* zich noordwaarts doorheen *Sint-Kruis* tot aan de *Damse vaart* : eerst als grens voor het park van *Male*, langs het landgoed *Puidenbroek*, over de *Brieversweg* bij de *Male-galg*, tussen de *Bergen* door, naar de hoek van de *Zuideren Aardenburgschen heerweg* (*Moerkerkse steenweg*), bij de verdwenen herberg *Vogelenzang*, 5,86 m boven de zeespiegel.

Van hieraf loopt de weg doorheen *de watering van de Broek* op een lagere hoogtelijn (5 tot 4 m). Gekend als *Minneweestraat* kronkelt ze tussen het kerkland van *Sint-Kruis* en het landgoed *Rooigem* naar de *Noorderen Aardenburgschen heerweg* (vroegere *Leegweg*) bij *Duvelsdoorn*. Stilaan nadert de *Minneweestraat* bij het *Spijkerweghelkin* de 4 m hoogtelijn ; aldaar wordt de straat eens bij uitzondering *Loostraat* genoemd, doch ze is doorgaans gewoonweg als *Zomerstraat* of *Landweg* geboekt⁵³. Als gewone landweg loopt de straat verder rechtdoor voorbij het kasteel *Karel Stroos*, later door de heer van *Lembeke* bewoond (thans opgeruimde grondvesten), tot aan de *Polderstraat*. Het laatste vercijsde straatende, thans nog als *Gemene Weidestraat* gekend, loopt tot aan de *Damse vaart*⁵⁴.

Het is vanzelfsprekend dat het laatste einde van de *Gemene Weidestraat* door het graven van het kanaal «*Nieuw Zwin* ofte *Reye*» op het einde van de 12de eeuw voorgoed afgesneden werd

52. Cart. St.-Kruis, 82 : «up de *Woestine* die leghet zuudoost vanden hoeve van der *Lo*, neffens *den weghe* die gaet *ter Lo Weede* waerd», a° 1372.

53. Oude wegen vormen zeer dikwijls de grens tussen parochies ; men mag dan ook aannemen dat de *Sijselestraat* en de *Loweidestraat* ouder zijn dan het park van *Male*. - RAB, Proosse, nr. 1238, 161 : «... streckende cum oosthende an de *Loostrate* ... cum westhende ant *Spijckers Weghelken*», a° 1500.

54. J. AMERYCKX & R. TAVERNIER, *Bodemkaart van België, Verklarende tekst bij het kaartblad Brugge 23 W*, (Gent 1958).

Tusschen den twee Zwenen ; de heerlijkheid Sijsele bleef echter nog in de buurt gebied behouden en de straatnaam is nog in gebruik.

In de watering *Tusschen beide Zwenen* — «en le paroche de Coelkerke entre le vies zwyn et le noviel» — bleven 14 percelen land west van de Gemene Weidestraat of Zomerstraat tot het Sijseels gebied behoren. Dit gebied is beschreven in het *LVII* begin van de ommeloper van Sijsele (1667), alsook in het *XXIII* begin van de watering van Romboutswerve⁵⁵. De Sijseelse percelen liggen in de watering verbrokkeld tussen het gebied van het Proosse en zelfs van het Vrije. Om maar een paar voorbeelden aan te halen : «een stuck cum suuthende an mher Frans. van Calloen *proostlant* ende mette de noordthende an sijn selfs *vrijlandt* ... ende metten oosthende ande *Somerstrate*» ; «Art. 13, mher Fransois van Calloen ande noordthende daeran ... 2 lijn[en] 40 r[oeden], daer van een lijne 42 r. *proostlant*, de reste *Syssele lant* tot 98 r[oeden]».

Men weet dat het gebied van de watering in «beginnen» verdeeld is. Welnu, in de watering van de Broek en Tussen de Twee Zwenen loopt de Gemene Weidestraat telkens tussen twee aanpalende beginnen, zodat het blijkt dat de richting van de straat in aanmerking genomen werd om een begin vast te leggen.

Zoals boven gezegd, werden in de 17de en 18de eeuw straatdelen vercijsnd, waarvan enkele volledige cijsnbrieven bewaard gebleven zijn. Als bijzondere pachter vermelden wij de familie Vlaminck die, als aangelande bewoner van de hofstede het *Wal-leken*, gedurende bijna twee eeuwen hetzelfde straateinde tussen Polderstraat en Damse vaart in pacht had : «Laureins Vlaminck heeft van deze weeden in cheijmse eene straete of einde der zelve beginnende van de *Polderstrate tot aan de Damschen vaerd* voor negenentwintig jaeren ingegaan den 8en februarij 1816 voor de somme van (een pond groote courant) vijf guldens veertien cents en een derde sjaers».

Het klooster van de Jacobinessen van Engelandale op Assebroek — daarna pachter Pieter De Schepper — nam sommige straat-

55. RAB, Aanw., nr. 3765, 16.

delen in cijns als schaapsdrift voor de kudde : «Item is oock verpacht den 16en maerte 1719 aen d'heer Pieter Haesebrouck voor het clooster vande Jacobinessen *de Loode weede straete tot aen de Warande* voor de somme van lb. 0.4.0 grooten s'jaers ende dat voor drie achtereenvolghende jaeren alleenlijk maer om te bedrijven met sijne schaepen sonder eenich haut te moghen proffijteeren ofte eenighe schaede te moghen doen aen haut of boomen». — «Den selven dito is verpacht op de voorgaende kondijtien de ghemeene straete beginnende aen *de brugghe bij de groote ende kleijne ghemeene weede* (aan het Sint-Trudoleitje) ende eyndende aen de *Keleckbaille* (bij Beverhoutsveld) (perceel nrs. 188 en 196), soms de *Langhe Hage* (genoemd) ... voor het klooster als vooren om te bedrijven met hunne schaepen voor drie jaeren ten pryse van lb. 0.16.0 grooten s'jaers». — «Den selven dito ... de ghemeene weede strate beginnende aen de groote ende kleine ghemeene [weide] ende eijndende in den Ghenschen heerewech ... lb. 0.6.8 grooten»⁵⁶. De twee laatst verpachte straateinden vormen samen straat nr. 2 van de costumen, het nog gekend Beernems kasseitje.

Betreffende de cijns van straat nr. 1, naar de Katelijnepoort, geven wij hier een uittreksel van een cijnsbrief van het jaar 1743 : «... in cheynse ghegeven ... aen m'her Dominicus Copence ... erfachtig ridder van theyligh rijkck, schepen slants vanden Vrien ... eene straete loopende van aende baellie van de ghemeene weede tot aen de Catharinepoorte der stadt Brugge ... voor ... termijn van tneghentigh naer een volghende jaeren, teerste in te gaen prima 1743 ... jaerlicx ... te ghelden ende te betaelen tot derthien schellinghen en vier grooten tsiaers ... Voorts ... is de cheynser veroblighiert van te gheven de *liber passagie aen de ghemeene amborghers* ... dat den zelve cheijnser gheen recht en heeft ... aen de boomen die jeghenwordigh op de selve weedestraete sijn staende».

Weg nr. 3., de twaalf km. lange Gemene Weidestraat, welke grotendeels over zandige bodem loopt, hier en daar met struikgewas of brem afgezoomd, was omwille van haar lengte in

56. Arch. Gem. Weide, Copieboek, a^o 1680, f° 10 : «straete loopende naer het Keelecken».

minstens zeven, zo niet acht straateinden verdeeld, waarvan de uiteinden in de grensstreek tussen Assebroek en Sint-Kruis niet altijd scherp afgetekend zijn.

1. Wij volgen eerst in het «Copieboek» de verpachtingen in de 17de eeuw, doch het eerste straateinde vanuit de Gemene Weide tot over de «Gentsche heerweg» ontbreekt ; wij beginnen dus met straatvak nr. 2.
2. «De straete loopende voor het clooster van *de Jacopinessen* en is niet verpacht midts het houdt op de straete vergrojt ten prouffijte van de weede, bij rekenijnghe 1680, dat vercocht zijnde 1674».
3. «De straete lopende van de voorgaende *straete naer Maelen* wordt gebruijckt bij Maeijen van Gent tot zes schellingen grooten tsiaers, bij rekenijnghen wort geseijt te resteren tjaer 1680».
4. «De straete lopende van de *Vossesteert naer den Vogelensanck* wort gebruijckt bij Jaecques d'Haese tot 10 sch. gr. tsiaers».
5. «De straete lopende van den *Vogelensanck tot aen de Leegewech* noordwaert, sijnde verscheijnst aen Jor. Pauwels Cobrisse» (op kasteel Rooigem) «voor 80 jaeren jnne gegaen 16 febr. 1650 voor vijf guldens tjaers, comt omme een cheijnsbrief danof sijnde gepasseert voor schepenen van Sijsseele...».
6. «De straete loopende van de voorgaende straete tot het *lant van mijn heere Lembeque*» (*tot Spijkers wegelken*) «bij voorgaende rekening 1680 wordt geseijt ontjaert van Daneel de Neve tot ende met 1675».
7. «De straete loopende vande voorgaende *naer de vaert*» (hoofdwatergang de Ede) «*voorbij het casteel van den heere van Lembeque*» (voorheen kasteel van Karel Stroos) «wort gebruijckt bij den selven heere die sonder tijttels verpachte overmidts hij die wroeger verscheinsde».
8. «De straete loopende voorbij *de hofstede daer Guille Mestdach* plagt te wonen» (het Walleken) «tot op de *Damsche Vaert* ende es niet verpacht tsoo bij rekeninghe 1680 wert geseijt».

Straateinde 7 bleef onverpacht omdat de heer van Lembeke «die wilt in eeuwigen cheijns hebben», en dat «de straete loopende lancxt sijne lande ende voorbij sijnen casteele aen hem niet en vermoghen vercocht te worden dan naer het vercrijgen van het octroij»⁵⁷. Het laatste straateinde (nr. 8) werd, zoals boven gezegd, later aan Vlaminck verpacht. De voorgaande pachter was : «meester Balthazar van Hamme, scholaster van de collegiale kercke van O.-L.-Vrouw in Brugge», die «in cheijns aenveert ... eene straete beginnende van aen de Polderstraete tot aen den Damenschen Vaert ... voor een tijdt van 29 jaer ... inganck genomen 8 febr. 1787». Straten nrs. 6 en 7» ... beginnende aen de Polder(straet) tot aen de cheijns van zijne hoogweerdigheijdt den bisschop van Brugge» (Leegweg bij Rooigem) werden vanaf 1787 voor 29 opeenvolgende jaren vercijsd aen Jor. Charles vander Becke, heer van Cringen.

Het straateinde van de bisschop van Brugge (nr. 5) werd eerst vercijsd aan jonker Charles Cobrysse, «rekenmeester van sijne majesteijts camer van Rekenijnghe», eigenaar van het kasteel Rooigem, «voor den termijn van 80 jaer», d.w.z. tot het jaar 1730. Na zijn overlijden werd het kasteel in 1720 verkocht aan de bisschop H.J. van Susteren en meteen werd de cijnspacht die nog tien jaar liep, door de bisschop overgenomen. Volgens een nota bij de beschrijving van dit kasteelgoed bedraagt de oppervlakte van dit kronkelend straatvak van *Vogelsensanck* (Moerkerkse steenweg) tot de Leegweg, 61 roeden, «... aengetrokken bij *die van de Gemeene weede ende es cheijnse*». In het bisdom wordt gevraagd «naer den cheijnsbrief waermede die pretense erfvelijke cheynse belast is». De bisschop moet de aangelande eigenaars «vrije passage door de Gemeene-weede weg» verlenen⁵⁸.

Tijdens de Franse republiek wordt het Bisschopskasteel Rooigem door de kommissarissen openbaar geveild : «un château aboutissant ... à l'ouest *le chemin de terre qui conduit vers la pâture commune d'Assebrouck*» ... «le chemin de terre dit *Gemeene weede straete*». Het kasteel met toebehoorten wordt toegewezen

57. Arch. Gem. Weide, a° 1683, f° 4.

58. ABB, reeks D. 88, A° 1720.

aan «citoyen Jean Tailleur à Bruges pour commande la citoyenne Marie Vve Stappens» op 9 germinal an 6⁵⁹.

De nieuwe eigenares neemt het niet zo nauw met de vercijsde straat ; zij wordt door het bestuur van de Gemene Weide verplicht haar cijnsbrief voor te leggen : «Madame Stappens geld nog ... eene straete liggende op de gemeente van Ste Cruis waervan het beginsel nog niet en is gevonden». De hoofdmannen worden bij kanttekening op de volgende rekening «... andermael gelast ... van de gebruyker van deze cheyns te doen overbrengen den cheijnsbrief». Eindelijk werd in 1819 de nieuwe «cheynsbrief» voorgelegd welke uit twee delen is samengesteld : straatdeel I bij het Bisschopskasteel wordt onderbroken door het straateinde voor Puidenbroek (Bosdreef) dat aan Fransois Vermeire vercijsd was ; straatdeel II, was vroeger voor een termijn van 60 jaar verpacht aan wijlen de heer van Outrijve, kanunnik van Sint-Donaas : «... een straete liggende op de commune van Ste Cruijs en Sinte Catharine voor sestig jaeren ... de jaeren 1818 en 1819 zijnde het 59ste en 60ste jaer». Door deze twee straateinden samen in cijns te nemen had Mevrouw Stappens het langste straateinde dat sedert de 16de eeuw in cijnspacht genomen was.

Deze cijnsbrief — voor 29 jaren — met kanten en abouten beschreven, werd in verscheiden straateinden per *ellen* uitgerekend : hij vertrekt aan de *Gentsche heerweg* (Astridlaan) te Assebroek, loopt noordwaarts over de gemeenten Assebroek en Sint-Kruis tot aan de *zuideren Aardenburgschen heerweg* (Moerkerkse steenweg) bij Rooigem. De loop is gemakkelijk op het schetsplan te volgen. Betreffende het landgoed Rooigem lezen we in een kadastraal register van het jaar 1835 dat het kasteel met toebehoorten opgetekend staat op naam van : de Visart de Bocarmé Marie Jean.

Het bovengenoemd onderbroken straateinde bij Puidenbroek staat in het register (1849) op naam van Goupy de Beauvolers Adolphe. Een nota verbeterde echter : «C'est par erreur ... ce dernier *n'a pas de titre de propriété*. Suivant acte de Mtre

59. RAB, Vente des biens nationaux, nr. 18.

Claerhoudt du 19 mai 1849 les dites parcelles ont été données en bail pour 50 ans par le Gemeene Looweiden». Hetzelfde straat-einde werd nog in 1949 verpacht voor een termijn van 99 jaar aan de nieuwe eigenaar van Puidenbroek, Jean de Malingreau d'Hembise. De notariële akte beschrijft dit gedeelte als : «percelen braakliggende gronden gelegen te Sint-Kruis langs de Doornhutstraat, gekend bij het kadaster onder de sectie B, nummers 241 a, 240 a en 232 voor ene grootte van een hectare drie aren vijftig centiaren, palende noord de Brieversweg, oost de Malingreau d'Hembise, zuid de steenweg op Gent»⁶⁰.

Bij de opzoekingen in de kadastrale leggers is het opvallend dat in de oudste legger (\pm 1830) de percelen van de Gemene- en Loweiden opgetekend staan als toebehorend aan «*Van Beveren, de erfgenamen*». Zou hiermede bedoeld zijn : *de Aanborgers* als erfgenamen van de milddadige donatrice, de *Juffrouw van Beveren* in de legende van de Gemene Weide ?

BESLUIT

Men kan zich afvragen wat er thans nog, na de grote verkavelingen en huizenbouw van de laatste veertig jaar, als eigendom van de eeuwenoude Gemene Weidestraat overgebleven is.

1. Tot de overgebleven eigendom behoort te Sint-Kruis in de Broek : sectie C, perceel 418 ; dat is de weg van de Polderstraat naar de Damse vaart.
2. Het bovengenoemd straateinde bij Puidenbroek, aan de Malingreau d'Hembise vercijsnd, in de verkaveling tussen de Brieversweg en Puidenbroek : in sectie B de oude percelen 241 a, 240 a, en 232.
3. Na het aanleggen van de Engelendalelaan vanaf de Maalse steenweg, rechtover Puidenbroek, verdween de Gemene Weidestraat west van deze nieuwe laan. Doch bij het grensgebied zuidwaarts, op de gemeente Assebroek, bleef een straateindje eigendom behouden bij de Oude hofstede : d.i.

60. Arch. Gem. Weide, cijnsbrieven.

sectie A 365, oorspronkelijk 56 aren groot, maar in 1963 voor een deel in de Sparrestraat opgenomen, zodat 10 aren in deze openbare weg verdwenen.

4. Nog op Assebroek, sectie A, perceel 374 a bis, bos. Dit straateinde, eveneens op het grensgebied, werd op 10 maart 1966 verkocht en werd staatsdomein met een oppervlakte van 27 a 90 ca, met de nota : «deze aankoop geschiedt om reden van openbaar nut, namelijk voor het oprichten van een Rijkskliniek en Opvoedingsgesticht». Tot nog toe bleef dit perceel onbebouwd liggen.

We hopen dat de herinnering aan de eeuwenoude straat voor het nageslacht mag behouden blijven in de benaming als *Gemene Weidestraat* voor de overgebleven straateinden te Assebroek, Sint-Kruis en Koolkerke.

1. BRUGGE EN HET DAVENPROBLEEM VAN HET ZWIJN

De roede vóór Sint-Jans de voorhaven van Brugge, was op het einde van de 15de eeuw nog steeds een van de grootste en veiligste oeverde-voormalige veerster-ontgeplaten. Ze lag in de bocht van de hooftvering inkom van het Zwin, aan de oever van de haven van Sint-Jans, en was bebouwd uit twee steen, runderen de steen, met een alle ges, die de verbinding met de inkom van het Zwin en de oever vormde, en die later met haar ligging voor verlagen, onderling aan de gevein, Hildebrandt Montanus, alsoe Manner, een doctor in de geneeskunde uit Sturenberg, die in 1493 een bezek aan grote gevein bracht, beschrijft in zijn rekenaars als volgt deze vóde : «De haven van Sint-Jans ligt nabij de spanturen, waarvan de de helft tot de drie vierden met haar water omgeeft. Ze is ruim genoeg om een onbebaard aantal vaartuigen toe te laten in te stroomen. In de vlootperiode van Brugge telde men er zelfs soms tot vijftien of achthonderd schepen. Bij eb, als de zee zich terugtrekt, komen veel vaartuigen en gebouwen als het op het droge te liggen, alhoewel in het

BRUGGE EN DE PILOTAGE VAN DE SPAANSE VLOOT IN HET ZWIN IN DE XVIIde EEUW

DEEL I

ROGER DEGRYSE

1. BRUGGE EN HET HAVENPROBLEEM VAN HET ZWIN

De rede vóór Sluis, de voorhaven van Brugge, was op het einde van de 15de eeuw nog steeds een van de ruimste en veiligste onder de toenmalige westerse aanlegplaatsen. Ze lag in de bocht van de haakvormige inham van het Zwin, aan de rechteroever tegenover Mude, en ze bestond uit twee delen, namelijk de diepe, maar smalle geul, die de verbinding met de inkom van het Zwin en de zee vormde, en de haven met haar ligplaatsen voor schepen, onderhevig aan de getijden. Hiëronimus Monetarius, alias Münzer, een doctor in de geneeskunde uit Nuremberg, die in 1495 een bezoek aan onze gewesten bracht, beschrijft in zijn reisnota's als volgt deze rede : «De haven van Sluis ligt nabij de stadsmuren, waarvan ze de helft tot de drie vierden met haar water omgeeft. Ze is ruim genoeg om een ontelbaar aantal vaartuigen toe te laten er te stationeren. In de bloeiperiode van Brugge telde men er zelfs soms tot zeven- of achthonderd eenheden. Bij eb, als de zee zich terugtrekt, komen veel vaartuigen er gedurende zes uur op het droge te liggen, alhoewel in het

toegangskanaal tot de haven er voor de schepen, die aldaar wachten om binnen te varen, voldoende waterstand is. De zee komt langs dit ene smalle kanaal, dat diep is, maar schuin loopt, de haven binnen en dit is dan ook de reden, waarom bij zwaar onweer de grote vaartuigen er niet kunnen binnenvaren, zonder gevaar zijdelings af te drijven en er op de kust of de oever te stranden. Voor de schepen evenwel, die in de haven zelf vertoeven, levert de woedende zee dan geen enkel risico op, wat het oplopen van schade of averij aangaat. Deze haven gelijkt bijna volledig op die van Lissabon in Portugal, alhoewel ze minder groot en diep is». Meteen wijst Monetarius hier op het voornaamste probleem inzake de bevaarbaarheid van het Zwin, namelijk de moeilijke toegankelijkheid van de haven van Sluis, vooral voor de toenmalige steeds grotere zeeschepen¹.

Naast de kwestie van de toegang tot de ligplaats te Sluis, was er ook nog die van de verbinding te water tussen die voorhaven en de stad Brugge. Sluis stond inderdaad langs de bovenloop van het Zwin, de «zoute» vaart, in betrekking met Damme, dat op zijn beurt door de Reie met Brugge verbonden was. Langs daar voeren de binnenschepen met overgeslagen vracht. Ten oosten van Kadzand stond Sluis ook nog in betrekking met de zee langs

De reie voor Sluis, de voorhaven van Brugge, was op het einde

1. «Portus Schlüse situs ad muros civitatis et circumdat medietatem vel quasi tres partes et est amplius pro statione navium, ut sine numero naves possint illic quiescere. Dum Brugis (in de tekst : Prugis) esset in flore, pluries illic conveniebant 700 vel octingenta vela. Et recedente mari plures naves ad 6 horas stant in sicco, sed tamen cannale semper sufficit pro navibus stantibus in ipso, ubi aqua sufficiens est. Et mare ingreditur portum per unum canale strictum profundum et obliquum, ideo tempore magne tempestatis non possunt ingredi magne naves, ne ad littora et ripas portus obliqui allidantur, sed in portu existentes nullo turbine maris molestari possunt...». E. PH. GOLDSCHMIDT, *Le voyage de Hieronimus Monetarius à travers la France in Humanisme et Renaissance*, Parijs 1939, fasc. 1-4, blz. 344. - Omstreeks sept. 1505 geraakte te Sluis «in t canael, tusschen beede de casteelen» een groot schip «in dangiere van zynckene», wat het gevaar inhield «dat, het zo gebuert hadde, t zelve canael grootelicx gheondiept zoude hebben (gheweest)». Brugge, Stadsarch., stadsrek. 1505-1506, f° 65 r°, of Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer, nr 32559, zelfde rekening, ibidem. - Daar de Brugse stadsrekeningen, afgezien van enkele lacunes, in beide genoemde archiefdepots voorhanden zijn en opdat we niet telkens daarheen zouden hoeven te verwijzen, duiden we in het vervolg in voetnoot alleen het boekjaar van de geciteerde rekening, na de afkorting R, en het nummer van het exemplaar te Brussel aan.

een oude zijarm van het Zwin, eindigend in het Zwarte Gat. Langs dit vloedgat, dat vroeger al eens ingepolderd, maar daarna, in 1473, terug geopend geworden was, hadden de Bruggelingen dat jaar en ook nog daarna gepoogd een regelmatige waterschuring in de haven van Sluis te verwekken, maar zonder gunstig resultaat, daar het water, na de vloed, bij eb, telkens langs dezelfde weg terugvloeide². De verzanding van het Zwin nam steeds verder toe, niet alléén vóór Sluis, waar «de Plate», een grote zandplaat, in de vaargeul een hinderpaal vormde, maar ook in de monding van de stroom zelf, waar een nog grotere zandbank, «de Loopinghe», als een «zille» of drempel, de toegang dreigde af te sluiten. Om de vaargeul in de richting van de haven van Sluis aan te duiden en de schepen voor stranding en schipbreuk op de ondiepten te behoeden, had de stad Brugge in 1456 «de Loopinghe» door enkele boeien laten afbakenen. Dit signalisatiestelsel links en rechts in de inkom van het Zwin, zou naderhand, wegens het ontstaan van nieuwe zandbanken, waaronder «de Peerdemarct» ten noordwesten van Kadzand, nog verder uitgebouwd worden. Bovendien liet de Brugse magistraat zich voortaan ook in met de verkiezing in de gemeenten en vlekken aan de Vlaamse kust van bedreven piloten, bevoegd om de vreemde koopvaarders het Zwin binnen te loodsen, en met de wettelijke reglementering daarvan, o.a. in 1484³. Uit de statistiek van het aantal in 1487 te Sluis binnengebrachte vaartuigen en hun tonnenmaten blijkt, dat het Zwin op het einde van de 15de eeuw nog steeds toegankelijk voor grote vaartuigen en zelfs voor ganse smaldelen en vloten was, wat ook naderhand, zoals we verder zullen zien, nog lang het geval zou zijn⁴. Dit nam niet

2. M.K. ELISABETH GOTTSCHALK, *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, Assen, 1955-1958, dl II, blz. 72-75 en 100. - M. COORNAERT, *Knokke en het Zwin* (Reeks M. Coornaert, I), Knokke, 1974, blz. 67.

3. R. DEGRYSE, *Brugge en de organisatie van het loodswezen van het Zwin op het einde van de 15de eeuw in Hand. «Soc. d'Em.» te Brugge*, dl. CXII, 1975, blz. 61-130, blz. 61 (tekening), 63-65, 76-82 en 110-118, bewijsstukken I - III. - COORNAERT, *a.w.*, 47-66 en 401, nr. 190, verbo «Paardemarkt», «mark(t)» betekent merk of grens (met de zee).

4. DEGRYSE, *a.w.*, blz. 85-88 en 118-128, bewijsstuk IV. - COORNAERT, *a.w.*, blz. 68-70.

weg dat, inzake de blijvende bevaarbaarheid van het Zwin, voor de stad Brugge aanhoudende waakzaamheid geboden was. De Bruggelingen, niet goed wetende welke weg daar in te volgen, verwachtten toen, niettegenstaande de teleurstelling wat aanging de watertoevoer langs het Zwarte Gat, nog steeds veel van de toenmalige waterbouwkunde, om het peil van de stroom in de haven van Sluis en in de geul van het Zwin op de gewenste hoogte te handhaven. Dat de geleidelijke inpoldering langs de oevers aldaar, waar steeds nieuwe schorren ontstonden, daartoe een ernstig beletsel was, konden ze alsdan nog niet begrijpen. Wel geraakten ze op de duur meer en meer bewust van het economisch verval van hun stad, maar schreven dit laatste, wellicht enigszins diplomatisch, aan het moeilijke regime van het Zwin toe en daaraan was, volgens hen, te verhelpen.

De gebeurtenissen in Vlaanderen op het einde van de 15de eeuw, namelijk de opstanden van Brugge en Gent in 1488 en volgende jaren tegen aartshertog Maximiliaan, toenmaals regent in naam van zijn zoon Filips de Schone, waren niet van aard om verder veel aandacht aan de bevaarbaarheid van het Zwin te besteden. Van 1490 tot 1492 zou Brugge van zijn voorhaven Sluis, waar de leider van de rebellie, Filips van Kleef, na de onderwerping van zijn bondgenoten, zich verschanst had, nagenoeg volledig afgesneden zijn met al de rampspoedige gevolgen van dien voor de koopvaardij en de handel. De vreemde kooplui hadden inderdaad, op bevel van de regent, Brugge voor Antwerpen verlaten en van enige loodsdienst op het Zwin was er voorlopig geen sprake meer. Eerst vanaf 1493, met de geleidelijke terugkeer van de uitgeweken uitheemse kooplieden binnen zijn muren, werd Brugge opnieuw met de kwestie van de bevaarbaarheid van het Zwin en de haven van Sluis geconfronteerd. Bovendien geraakte het ook stilaan bewust van de wijzigingen, die toen in de economische conjunctuur ingetreden waren en die hun uitdrukking in de opkomst van de Zeeuwse havens en vooral van Antwerpen vonden. Meer en meer vreemde schippers namen inderdaad de gewoonte aan, op hun vaart naar Vlaanderen, het Zwin en dus Sluis links te laten liggen, om, langs de Wielinge(n), de Walcherse rede aan te doen, vanwaar de lading van hun schepen met lichters door Zeeuwse of Vlaamse binnenschippers naar Sluis of Antwerpen gebracht kon worden⁵. In deze desertie werden ze geholpen door sommige Vlaamse loodsen, die zich aan de

ordonnantie van 1484 niet wilden gelegen laten. Dit verschijnsel zou door de definitieve uitwijking van de meeste koopliedenaties naar Antwerpen verder in de hand gewerkt worden. De Bruggelingen spanden zich dan ook terdege in om wat er van deze naties, waaronder de Spaanse, in hun stad nog overbleef, te behouden⁶. Van groot belang dienaangaande was voor hen de stapel van de Spaanse wol, die binnen hun muren gevestigd was, verstapeling die met stapeldwang gepaard ging, alhoewel dit voor de kooplui, die er aan onderworpen waren, op verhoogde onkosten voor overlading van hun goederen en tijdverlies neerkwam, wat slechts ten dele door tolvrijdom gecompenseerd werd. Eerst eind 1499 kwam Brugge ertoe, na van Filips de Schone een commissiebrief verkregen te hebben, de organisatie van het loodswezen, door de aanstelling en beëdiging van de piloten, opnieuw ter hand te nemen. Ook, naar het voorbeeld van wat reeds in 1487 gebeurd was, ging zijn magistraat, maar dan voorgoed, over tot de begiftiging van de loodsen, die een koopvaardijship veilig te Sluis binnengeloodst hadden. Uit de tonnenmaat van de aldus binnengebrachte vaartuigen is de diepgang van die schepen en dus de verdere evolutie van de diepte van de vaargeul in het Zwin en de eigenlijke haven af te leiden. Op te merken daarbij is wel, dat, althans in de loop van de eerste helft van de 16de eeuw, deze scheepsdiepgang in stijgende lijn zou gaan, vermits de hoogste tonnenmaten de 400 vaten zouden bereiken. Dat steeds grotere schepen, waaronder vooral die komende uit Spanje, het Zwin verder konden blijven aandoen, is zeker niet van aard om in diens onoverkomelijke obstructie te geloven⁷. Het moeilijkste probleem inderdaad be-

5. M.K. ELISABETH GOTTSCHALK, *Het verval van Brugge als wereldmarkt*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 66ste jg., 1963, blz. 1-26, blz. 5-6. - W. BRULEZ (EN J. CRAEYBECKX), *Les escales au carrefour des Pays-Bas, Bruges et Anvers, 14e-16e siècles* in *Les grandes escales*, I, RECUEILS DE LA SOCIÉTÉ JEAN BODIN, t. XXXIX, 1974, blz. 417-473), 422-332.

6. J. MARECHAL, *Le départ de Bruges des marchands étrangers, XVe et XVIe siècles* in *Hand. «Soc. d'Em.» te Brugge*, dl. LXXXVIII, 1951, blz. 26-74, blz. 38-48.

7. Zelden of nooit wordt in de Brugse stadsrekeningen vermeld tot welk scheepstype de binnengeloodste Spaanse of andere vreemde vaartuigen behoorden.

stond, zoals gezegd, in de afnemende toegankelijkheid van de haven van Sluis, en, als gevolg daarvan, tevens in de mindere bevaarbaarheid van de waterweg naar Brugge.

Tegelijk als ze het loodswezen terug stimuleerden, zochten de Bruggelingen naar een probaat middel om een krachtigere wisselwerking van de getijden in de Zwinhaven te verwekken en in stand te houden, wat slechts door een waterwerk van grote omvang kon gebeuren, ten minste volgens de toenmalige opvattingen dienaangaande. Ze grepen dan ook terug naar een vroeger idee om het Zwin, nabij Sluis, door middel van een kanaal, dat, ten zuiden van Oostburg, naar de «Passegeule» zou lopen, in verbinding met de Honte of monding van de Westerschelde nabij het eiland Biervliet, te brengen. In 1500, toen ze met dat project voor de dag kwamen, stelden ze het zo voor, dat de diepte van het Zwin bij lage tij, slechts nog 3 à 4 voet of ongeveer een meter bedroeg, in de plaats van vroeger 7 tot 8 vadem of minstens 7 meter, voorstelling, die ongetwijfeld overdreven was en diende om indruk te maken⁸. Wel staat vast, dat bij eb, te Sluis de haven telkens zo goed als leeg liep en de schepen er gedurende een zestal uren op het droge kwamen te liggen. Op 5 maart 1500 werd door de hertog het oktrooi voor de aanbesteding van de werken, gepland door de stad Brugge, verleend. Het «nieuw ghedelf», zoals het tracé van het aan te leggen kanaal genoemd werd, zou lopen tussen Koksijde bij Sluis en de Sintekathelijnepolder oostwaarts, waar, na de doorsteek, de verbinding met de «Passegeule» moest plaatsvinden. Reeds na vijf jaar was het eigenlijke kanaal, dank zij de kolossale financiële inspanningen, die de Bruggelingen zich hadden willen getroosten, zo goed als klaar. Alleen diende nog het Zwarte Gat ten oosten van het eiland Kadzand terug afgesloten te worden. De moeilijkheden, die men daarbij ondervond, waren zo groot, dat de stad Brugge in 1509 de onderneming voorlopig moest stopzetten. In 1513, nadat men tot de vaststelling gekomen was, dat het aanleggen van een dam ten zuiden van het Zwarte Gat de beste oplossing zou zijn, werd door keizer Maximiliaan het oktrooi voor dit

8. GOTTSCHALK, *Verval van Brugge*, blz. 16, naar Brugge, Stadsarch., cartularium «Ghedelf» 1500-1505.

nieuw werk verleend. Kort daarop, begin 1514, gelastte deze laatste een commissie een onderzoek in te stellen naar de opportuniteit van de definitieve opening van het «nieuw ghedelf», wat een conflict tussen Brugge en de drie andere Leden van Vlaanderen uitlokte. De leden van de commissie van onderzoek gingen daarop over tot het inwinnen van inlichtingen bij alle belanghebbenden, ten einde zich een juist idee van het ganse probleem te vormen. Ze voerden ook te water in het Zwin een inspectie uit en zouden daarbij geconstateerd hebben, dat in de inkom, daar waar de drijvende tonnen lagen, het water in de geul, bij lage tij, zo ondiep was, dat de boot, waarin ze zich bevonden, er de grond raakte, alhoewel de diepgang van dit vaartuigje slechts 1 ½ voet bedroeg. Volgens de lieden van Sluis zelf, kon men dan in de haven van de ene oever naar de andere waden, zonder dat het water hoger dan de knieën reikte⁹. Het is maar al te duidelijk, degenen die de commissie tijdens de inspectie hielpen voorlichten, moeten het ogenblik en de plek daartoe goed gekozen hebben. De Bruggelingen wisten dan ook de commissarissen van de hoogdringendheid van de verder uit te voeren werken te overtuigen. De Grote Raad te Mechelen, na tussenkomst van de landvoogdes, Margaretha van Oostenrijk, hechtte kort daarop zijn goedkeuring aan de voltooiing van de ganse onderneming, waaronder ook de afdamming ten zuiden van het Zwarte Gat. In de loop van 1516, nadat de jonge Karel V door oktrooi zijn akkoord betuigd had, kon dan eindelijk het «nieuw ghedelf», zowel voor de waterstuwung, als voor de binnenscheepvaart, geopend worden. Het nieuwe kanaal bleek ech-

9. «Le 10e jour dudit mois de fevrier (1514), matin a la maree, lesdits commissaires se sont trouvez sur le Zwin de l Escluse et d illec vers les tonneaux, tirant jusques vers la mer avec maronniers, auquel lieu ont entendu la disposition dudit Zwin, qui est tant remply de sablons, que l on dit en thiois bancken ende platen, que tantost n y aura point de profondeur. Et meismement aux tonneaux, a basse maree, la profondeur est sy petite, que le boyt, ouquel d aucuns de nous estoient, toucha la terre, et n aloit ledit boyt que pied et demy profond...». - L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Bruges, port de mer. Etude historique sur l'état de cette question, principalement dans le cours du seizième siècle* in *Hand. «Soc. d'Em.» te Brugge*, dl. XLIV, 1894, Brugge, 1895, blz. 109 en 127, getuigenis XXXVII. - Brugge, Stadsarch., bundel Zwin 1500-1665, register «Onderzoek naer de middelen tot verbetering van den Zwene, 1513-1515. - «Boyt» staat hier voor «boot» en niet voor «boei». -

ter weldra aan de in hem gestelde verwachtingen niet afdoende te zullen kunnen beantwoorden. De stuwning van het water was er inderdaad meestal onvoldoende, zodat de verzanding niet doeltreffend kon worden tegengegaan¹⁰. Deze tegenslag, alhoewel minder tragisch, als men heeft willen doen voorkomen, verhinderde de Bruggelingen slechts ogenschijnlijk ten zeerste in de uitvoering van hun plannen om de bevaarbaarheid van de waterweg tussen hun stad en Sluis te handhaven en te verbeteren. Van een volledig fiasco daarvan was inderdaad geen kwestie, inderdeed¹¹.

De verzanding van het Zwin en van de haven van Sluis was ongetwijfeld in een bedenkelijk stadium getreden, wat niet wil zeggen dat de scheepvaart er in de steeds nauwer en ondieper wordende vaargeul binnen afzienbare tijd ten dode opgeschreven was, verre van daar. Men moet er inderdaad rekening mede

10. GILLIODTS, *Bruges, port de mer*, blz. 43-186. - GOTTSCHALK, *Verval van Brugge*, blz. 16-22. - IDEM, *Historische geografie*, blz. 125-136. - COORNAERT, *a.w.*, blz. 71-73.

11. In 1519 bestond het probleem er in «hoe men best zoude moghen remedieren den dooden stroom tusschen de steden van Brugghe ende Sluis ende dat men zoude moghen maken, dat de coopliden ende andere t allen ghetyden ende emmer daghelicx zoude moghen huerlieder coopmanscepen, waren ende goet brynghen van der voorseider stede van der Sluis ende daar voor by binnen der voorseide stede van Brugghe». Cornelis de Bavelare, de stadstimmerman diende toen een concept of plan in om de «speye» of sluis te Damme zo aan te passen, dat voortaan aldaar mogelijkheid zou bestaan voor het doorvaren in elk van beide richtingen van dagelijks twaalf van de grootste binnenschepen of andere grote vaartuigen. Alhoewel de Brugse wethouders met dit voorstel en de daaruit voor hun gemeente voortvloeiende financiële verplichtingen instemden, zou er van het akkoord zelf niets terechtkomen. Althans van de uitvoering van het plan is in de Brugse stadsarchieven geen enkel spoor te vinden. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, Brugge, 1904-1906, dl. II, blz. 513, nr. 1479, ontleding van de akte van het akkoord van 22 dec. 1519, naar Brugge, Stadsarchief, reg. Civ. Sent. 1519-1520, f° 55. - ID., *Bruges, port de mer*, blz. 189. - In juni 1530 verklaarden de afgevaardigden van Brugge aan de hanzeaten op de hanzedagen te Lubeck, dat hun gemeente, «volghende der clachte ende begheerte van der zelve natie (van de hanzesteden), t sichtent (had) doen verdiepen t Zwyn ter Sluys ende de vaert tusschen Damme ende Sluys in zulcker wys, dat die beetere waeren, dan zy over hondert jaeren gheweest (hadden)». ID., *Les relations de la hanze teutonique avec la ville de Bruges au commencement du XVIe siècle* in *Bull. Comm. Roy. d'hist.*, 4me série, t.VII, blz. 3-100, blz. 64-86, tekst nr. XIX. Verslag van de Brugse afgevaardigden van hun besprekingen te Lubeck, gedateerd 8 juli 1530. Zie blz. 69 en 72.

houden, dat de moeilijkheden, maar tevens ook de mogelijkheden in deze geul die waren eigen aan al de getijdehavens. Er waren blijkbaar in het Zwin nog zeer dikwijls of zelfs regelmatig tijdstippen van hoge, ja zelfs van zeer hoge waterstand, niet alleen bij vloed, maar ook bij eb, zodat bij halve vloed, met de nodige kennis en behoedzaamheid, nog steeds zeer grote schepen en ganse smaldelen of vloten de haven van Sluis konden aandoen of verlaten. Wellicht werd het Zwin bij springtij of een andere hoge vloed soms nog diep uitgeschuurd, wat wil zeggen dat de verzanding er niet constant lineair toenam, maar integendeel eerder een op- en neergaande beweging kende. Weliswaar nam de tonnenmaat van de schepen en dus ook de diepgang van de grote vaartuigen gestadig toe en dit was de kern van het probleem. In de eerste helft van de 16de eeuw zien we inderdaad omzeggens elk jaar eenheden van 200 tot 300 en meer vaten de haven van Sluis binnenzeilen. Dat dit binnenvaren dan telkens een stunt of krachttoer van de piloterende Vlaamse loods zou geweest zijn, is zeker overdreven te noemen, wat niet wegneemt, dat het toch een hele prestatie moet geweest zijn en het van grote vaardigheid moet getuigd hebben. Men mag inderdaad aannemen, dat het voor gelijk welk schip, groot of klein, zeer gewaagd was, het Zwin nog in- of uit te varen, als de schipper of loods er de vaargeul met zijn diepten en ondiepten niet goed kende. Stellig kon aldaar door vreemde stuurliu met onvoldoende kennis en ervaring niet meer gevaren worden. Daarom juist was het voor zulke zeelui zo belangrijk bij hun aankomst vóór de kust nabij het Zwin over ervaren Vlaamse piloten te kunnen beschikken.

Typisch voor de informatie verstrekt door de Brugse stadsmagistraat over de toegankelijkheid van het Zwin en de haven van Sluis voor grote vaartuigen, is de manipulatie van een verslag dienaangaande, waaraan die overheid zich in het begin van 1520, te goeder trouw, schuldig maakte. De kapitein van twee Venetiaanse galeien had inderdaad het jaar voordien, in zijn briefwisseling met de Brugse schepenen, laten doorschemeren naar Sluis te zullen komen, om er de kostbare lading van zijn beide vaartuigen te lossen, indien hij, vanwege de Bruggelingen, op zekere faciliteiten, tegemoetkomingen en geschenken zou mogen rekenen. Tevens drukte hij de wens uit in de eerste plaats geïnformeerd te worden over de toestand van de haven te Sluis en de

zekerheid er veilig te kunnen binnenvaren¹². De wet van de stad Brugge, bereid als ze was al het mogelijke te doen om de Venetianen aan te trekken en gerust te stellen, gaf begin januari van genoemd jaar aan Loys de Grave, bewaarder van de drijvende tonnen, vier ervaren loodsen en een drietal vertegenwoordigers van Mude, Sluis en haar eigen gemeente, opdracht de diepte en de breedte van de vaargeul in het Zwin en te Sluis, bij eb en bij vloed, te gaan meten. Uit het verslag dienaangaande, dat nadien opgesteld en ingediend werd, bleek dat de diepte in het Zwin aan de inkom, tussen de eerste of uiterst westelijke, en de tweede boei, bij lage tij, drie vadem en half en, bij hoge tij, zeven vadem bedroeg, terwijl het er zes kabels, elk van zestig vadem, of driehonderd zestig vadem, breed was¹³. In de vaargeul zelf, ten westen van de «Loopinghe» of grote zandbank, afgebakend door de twee volgende drijvende tonnen, was er bij laag water een diepte van tien tot twaalf voet, maar bij hoog water een van vijf vadem en steeds een breedte van meer dan driehonderd vadem vastgesteld geworden, wat, volgens het verslag, de vaartuigen toeliet er met gelijk welke wind in of uit te varen en zelfs te laveren. Ten slotte tussen de vierde ton en het grote kasteel van Sluis, in de «passe» of nauwe doorgang tot de haven, was er, bij eb, een diepte van zes vadem en een behoorlijke breedte

12. «de quoy averes commission de parler secretement avec les nobles seigneurs de Bruges, lesquelz, s ilz ont desir que ces gallees venissent a l Escluze, en leur faisant quelque gracieusite... je prendray la charge de les faire venir. Toutteffois, je veul de vous estre informet du port et de l entree a l Ecluze pour seurte, que toutte la reste n est riens...». MARECHAL, a.w., blz. 67, annex III, brief van de scribe van de beide galeien, gedateerd 12 juli 1519 en verstuurd vanuit Venetië. - Zie aldaar ook blz. 68, annex IV, soortgelijk schrijven gedateerd 29 juli 1519.

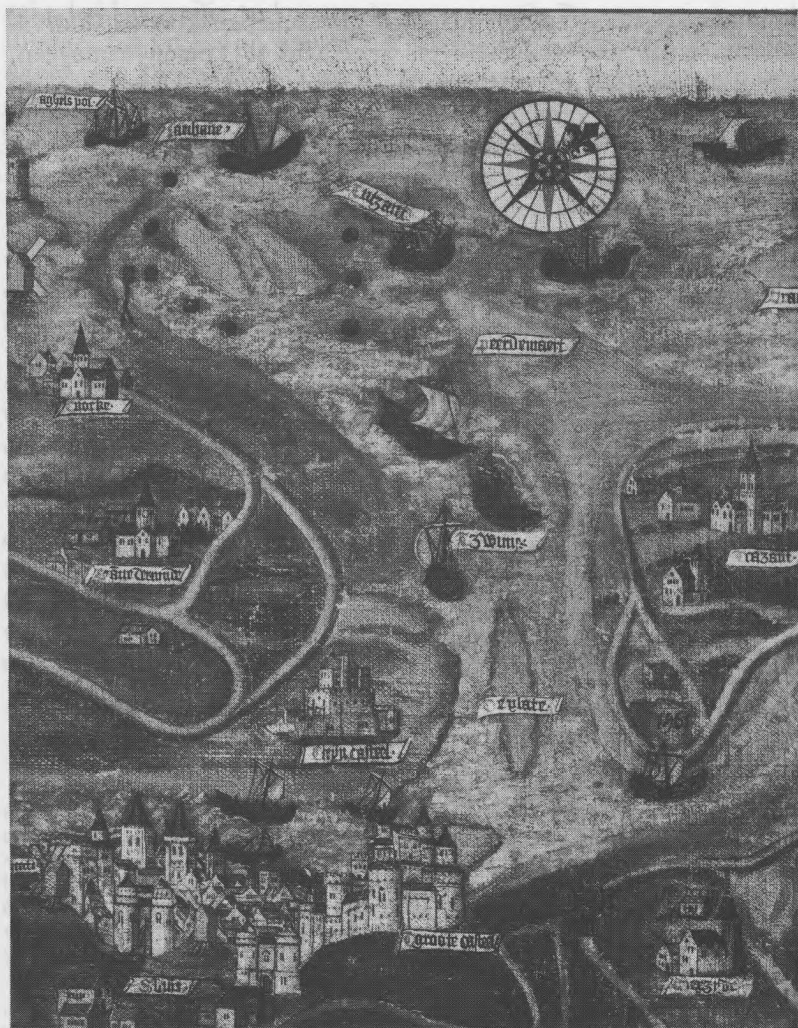
13. Uit bijlage IV blijkt dat de Brugse maritieme vadem zeven voet bedroeg: «pro qualibet tosa septem pedes computando», «tosa» zijnde de Latijnse vertaling voor voet. - De Brugse voet zelf had, volgens latere gegevens, een lengte van 274 mm. H. DOERSTHER, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciennes et modernes*. Amsterdam, 1965 (herdruk), blz. 405. De Brugse vadem bedroeg dus ± 1,90 m. - Ter vergelijking: in 1447 was de diepte van de «kille» of geul van de pas aangelegde haven te Oostende berekend op 3 vadem bij hoog water «van riven strome», 2 vadem bij hoog water «van doden strome» en 2 ½ voet bij eb «in t laetste». EDW. VLIETINCK, *Cartulaire d'Ostende*, Antwerpen, 1910, blz. 295, suppl. nr. 3. Stuk van 11 april 1447. - De Oostendse voet mat naderhand 276 mm. H. DOERSTHER, a.w., blz. 414.

bevonden geweest, zodat ook daar alle schepen konden doorvaren om er in alle veiligheid en zekerheid te komen aanleggen, schuil te gaan en te vertoeven¹⁴. Eenmaal in het bezit van dit gunstig rapport, verwerkten de Brugse schepenen het op hun manier op 24 januari in een brief, die ze naar de kapitein en de patroons van de beide Venetiaanse galeien, toen reeds tot vóór de Engelse zuidkust genaderd, stuurden. Daarin werd de diepte van de vaargeul, in de inkom van het Zwin, tussen de eerste en de tweede boei, bij lage tij, tot vier «tosae» of vadem van elk zeven voet en de breedte tot eventjes vierhonderd «tosae» aangedikt, terwijl het cijfer van de diepte aldaar, bij vloed, namelijk zeven «tosae», behouden bleef. De diepte tussen de twee volgende tonnen, liggende ten westen van de «Loopinghe», werd, bij laag water, op twee «tosae» gebracht, maar bij hoge tij op vijf «tosae» behouden. Wat de diepte bij lage tij in de haven van Sluis betrof, hielden de Brugse wethouders zich aan het in het verslag vermelde cijfer van zes «tosae» en herhaalden ze de verzekering, dat er aldaar ruimte genoeg was om voor anker te gaan en er veilig te blijven liggen. De Venetianen lieten zich inderdaad, mede ook door de talrijke tegemoetkomingen en faciliteiten, die hen toegezegd werden, overtuigen. In het begin van maart 1520 deden ze met hun twee galeien, waarvan het laadvermogen respectievelijk 500 en 700 vaten bedroeg, Sluis aan. Dit gebeurde met behulp van enkele met de roeivaart vertrouwde Vlaamse piloten, die, zoals vooraf was overeengekomen, door de stad Brugge naar hen op zee uitgestuurd waren geworden¹⁵. In-

14. Bijlage III - COORNAERT, *a.w.*, blz. 73-74 : opname en bespreking van deze oorkonde in de lopende tekst, met enkele varianten in de schrijfwijze van de persoonsnamen, onder de jaardatum 1519, zonder bijvoeging van de aanduiding oude stijl. - Lenaert Gheerolf was geen «bewaerder», wel een «toesiender».

15. «Mitemus item nostro sumptu quattuor pilotas huius navigationis lororumque peritos usque ad Douvras, qui conducant in portum predictum (Sclusa) naves magnificentiarum vestrarum». Brief van 24 jan. 1520. Zie bijlage IV. - Voor de lijst van de uitgaven, door de gemeente Brugge bekostigd, om de Venetianen te Sluis en in eigen stad goed te ontvangen, zie GILLIODTS, *Estaple, a.w.*, dl. II, blz. 521-522, nr. 1487, ontleding van de schepenordonnantie van 14 aug. 1520 dienaangaande. - Onder de uitgaven vinden we ook een ten bedrage van 2 lb. 12 s. groten, «omme den pylote, die de voorseide galeyen in t voornoemd Zwin brochte», *Ib.* - Brugge, Stadsarch., reg. Civ. Sent. 1519-1520, f° 176 v° - 177 v°,

Brugge en de pilotage van de Spaanse vloot in het Zwin

Detail uit de landkaart in het Gruuthuse Museum te Brugge met de lokalisatie van de «Loopinghe» en haar boeien in de inkom van het Zwin, de bollebaken van het Hazegras nabij Knokke, de «Peerdmarct» en de «Plate» vóór de «pas» te Sluis.

dien de Brugse schepenen het normaal gevonden hadden de gegevens van het verslag over de dieptes in de vaargeul van het Zwin en de haven van Sluis enigszins aan te dikken en dus te manipuleren, dan was dat ongetwijfeld niet alleen om economische redenen, maar ook te goeder trouw, omdat ze overtuigd waren van de toegankelijkheid van genoemde rede en, misschien vooral, omdat ze volledig vertrouwen in de vaardigheid van de door hen uitgestuurde loodsen stelden. Het was evenwel de laatste maal, dat de Venetianen met hun zware en logge galeien naar het Zwin kwamen en dit niet zozeer wegens de navigatiemoeilijkheden aldaar, dan wel wegens het economisch verval van hun eigen havenstad en republiek¹⁶. Overigens deden hetzelfde jaar nog acht schepen met een tonnenmaat van elk 200 vaten en een vaartuig van 250 vaten Sluis aan en dit op een totaal van 81 eenheden met een gezamenlijk vrachtvermogen van 11.161 vaten, die toen aldaar binnengeloodst werden¹⁷. Dit toont genoegzaam aan dat het Zwin, als rede, omstreeks 1520, wel degelijk nog voor grote zeeschepen en ook galeien, in vlootverband varend of niet, voldoende toegankelijk was, als men maar over goede piloten beschikte en er met de getijden, zowel als met de verkeerssignalisatie, rekening hield.

Indien de verzanding van het Zwin toch niet zo dramatisch verliep, als de Bruggelingen het somstijds met welgemeende bijbedoelingen deden voorkomen, dan riep dit fataal verschijnsel toch steeds zwaardere problemen op. Voortaan zou de gemeente

waar voor de datum van aankomst van beide vaartuigen 4 maart vermeld staat. - In de stadsrekening komen eveneens uitgaven voor de pilotage van de Venetianen voor: «Joos de Crakere, ter cause van eender galeyen ter Sluis inbrocht, groot 500 vaten, hier inne begrepen pilotage, 3 lb. 6 s. 8 d. (gr.). Jacob Beyens ende Vincent Boels, piloten, ter causen van ter Sluis inbrocht t hebbene eene galeyen, groot 700 vaten, den 12en in maerte... 2 lb. 1 s. 8 d. (gr.)». R 1519-1520 (nr. 32571), f° 121 v°.

16. MARECHAL, *a.w.*, blz. 43.

17. R 1519-1520 (32571), f° 120 v°-123 v°, en R 1520-1521 (32572), f° 132 v°-134 v°. Voor de berekening van het aantal vaartuigen, dat tijdens een kalenderjaar te Sluis binnengeloodst werd, dienen telkens de gegevens uit twee op elkaar volgende stadsrekeningen gecombineerd te worden, daar het boekjaar op 1 september van het ene jaar begon, om te eindigen op 31 augustus van het volgende jaar. - Zie verder hoofdstuk III, voetnoot 141.

Brugge zich vooral voor het behoud binnen haar muren van de Spaanse naties inspannen. Toen op 4 februari 1520 een Spaanse vloot, tellende een elftal eenheden, te Sluis binnengeloodst geworden was, werden de schippers ervan door de Brugse schepen elk met een gratificatie van twee philippusguldens bedacht en dit om hen aan te zetten in de toekomst de Zwinhaven te blijven aandoen¹⁸. Na genoemd jaar liep het aantal vreemde koopvaarders, dat aldaar jaarlijks aankwam, evenwel enigszins terug, vergeleken met vroeger, maar het gemiddeld vrachtvermogen per vaartuig zou van 126 vaten in 1520 tot meer dan 150 vaten stijgen. Het was dus niet de grotere diepgang van de binnenvarende schepen, die de koopvaardij op Sluis in het gedrang bracht, maar wel, naast het economisch verval van Brugge, een bijkomende oorzaak, namelijk de toenmalige oorlog tussen Karel V en de koning van Frankrijk, Frans I. De invloed van deze laatste factor, die vooral de onveiligheid op zee in de hand werkte, bleek duidelijk in 1527, toen slechts 9 schepen en in 1528 en 1529, toen telkens maar twee vaartuigen te Sluis binnengeloodst konden worden. Gedurende de twee laatst genoemde jaren bleef de Spaanse vloot zelfs volledig uit Vlaanderen weg¹⁹. Dat de natie van de Katalonische kooplui met haar consulaat in 1527 naar Antwerpen verhuisd was, had met dit verstek niets te maken, aangezien ze over geen eigen schepen beschikte, in tegenstelling tot de naties van Kastilië en Biskaje, die Brugge trouw bleven²⁰. Weliswaar was ondertussen aldaar ook het aantal hanzeatische kooplui fel verminderd, maar dit was het gevolg van het verval van hun eigen handelsactiviteit. Indien deze Duitse handelaars er in die tijd reeds ernstig aan dachten hun kantoor van Brugge naar Antwerpen te verplaatsen, zou dit

18. Zie hoofdstuk III, voetnoot 140.

19. Van 1500 tot en met 1519, gedurende een tijdspanne van 20 jaar, waren in het totaal 955 vaartuigen met een gezamenlijke tonnenmaat van zowat 115.238 vaten te Sluis binnengeloodst geworden, wat op een gemiddelde vrachtcapaciteit van ongeveer 120 vaten per schip neerkwam. Van 1520 tot en met 1539 waren het er slechts 511 met in het geheel 85.717 vaten aan draagvermogen, maar met een gemiddelde tonnenmaat per vaartuig van 168 vaten. Zie hoofdstuk III, voetnoten 123 en vlg.

20. MARECHAL, *a.w.*, blz. 48.

nochtans eerst veel later gebeuren. Inmiddels bleven de Brugse wethouders de besprekingen, die daarover op de stedenvergaderingen van de hanze in Duitsland gevoerd werden, met grote aandacht volgen. Op de hanzedagen, gehouden te Lubeck in de loop van juni 1530, waarschuwden de afgevaardigden van Brugge de hanzeaten voor de nadelige gevolgen van zulk een verhuizing voor de economie van de hanze zelf. Tevens trachten ze hen, inzake de bevaarbaarheid van het Zwin en de uitdieping van de vaart, lopend tussen Sluis en Damme, gerust te stellen, door erop te wijzen, dat, nog kort vóór hun afreis naar Lubeck, vier grote Spaanse koopvaarders, elk met een diepgang van drie en een half vadem, bij lage tij, te Sluis binnengevaren waren²¹. Wat ze toen beweerden was juist, daar, volgens de Brugse stadsrekening uit die tijd op 20 mei vier schepen van elk 200 vaten laadvermogen deze haven aangedaan hadden, maar het waren, hetgeen wellicht toen verzwegen werd, de eerste vaartuigen sinds bijna een jaar om zoiets te doen²². Wat de onmiddellijke reactie van de hanzeaten op dit nieuws was, vernemen we niet. Interessant is wel dat beide gegevens over de grootte en de diepgang van de vier Spaanse schepen elkaar aanvullen en dus een goed idee geven van de diepte van het Zwin en van de haven van Sluis, zoniet bij eb, dan toch bij halve vloed, indien we met enige grootspraak van de Bruggelingen rekening willen houden. Wat er ook van zij, in mei en juni van genoemd jaar konden in het totaal een achttal Spaanse vaartuigen, waaronder een admiraalschip, in het Zwin binnengeloodst worden. De wethouders

21. «Ende midts dat zy (de hanzesteden) van ons begheerden te weetene, wat was van de verdiepinghe van t Zwyn ter Sluys ende van de vaert, zoo zeyden wy hemlieden... (dat) noch vier of vyf daghen voor ons vertrecken van Brugghe, waeren in t zelve Zwyn ter Sluys met leeghe watere ghearriveert vier groote Spaensche scepen ende hadden wel drie vaemen en een half waters». GILLIODTS, *Hanse teutonique*, blz. 72. - Zie ook voetnoot 11.

22. Op genoemde datum vinden we inderdaad de aankomst van de vier betrokken eenheden met de namen van de Vlaamse loodsen, die hen ter bestemming gebracht hadden, vermeld in R 1529-1530 (nr 32581), f° 106 r°. - De Brugse schepenen besloten op 12 juni daarna aan de vier Spaanse schippers, die aldus als eersten terug Sluis aangedaan hadden, elk vier ellen satijn voor een wambuis toe te kennen, dit na hen te hebben laten beloven «t zelve Zwyn te voordere ende recommanderene naer huere vermoghene». GILLIODTS, *Etaple*, dl. II, blz. 594, nr. 1570. - Brugge, Stadsarch. reg. Civ. Sent. 1529-1530, f° 118 r°.

van Brugge, gelukkig met deze terugkeer na twee jaar afwezigheid, drongen dan ook bij de kapitein en de schippers van deze schepen erop aan bij een volgende gelegenheid met hun eenheden nogmaals Sluis aan te doen en vroegen hen bij de andere Spaanse patroons over de toestand van het Zwin zulkdanig verslag uit te brengen, dat die overtuigd zouden kunnen worden om eveneens aldaar terug te keren. Om de aangekomen kapitein en schippers in die zin gunstig te beïnvloeden, schonken ze de eerste een wambuis in fluweel en de anderen elk een in satijn²³.

De vreemde, meer bepaald Spaanse koopvaardij op Sluis verliep vanaf 1530 opnieuw met meer regelmaat, dit klaarblijkelijk als gevolg van het wapenbestand, dat kort voordien tussen Karel V en Frans I gesloten geworden was. Opvallend daarbij is de verdere stijging van het vrachtvermogen van de binnengeloedste Spaanse vaartuigen. Schepen met een tonnenmaat van 250 of meer vaten waren voortaan te Sluis geen zeldzaamheid meer. Ook werden aldaar jaarlijks soms meerdere smaldelen en zelfs vloten, bestaande uit zulke grote eenheden, binnengeleid, wat toch nog altijd veelbetekenend voor de toenmalige toegankelijkheid van het Zwin en de haven van Sluis, althans op bepaalde tijdstippen van gunstige waterstand, was. Feitelijk waren deze vlootbezoeken aan de onverdroten bemoeiingen van de Brugse schepenen te danken. Dezen deden inderdaad vanaf 1537 meer en meer beroep, zowel op de Vlaamse loodsen, als op de kapitein en de meesters of schippers van de Spaanse vloot, om de koopvaardij op Sluis maar niet in de steek te laten, wat met de belofte en de toekenning van gratificaties gepaard ging. De Vlaamse piloten ontvingen voor het binnenloodsen van de vreemde schepen verhoging van drinkgeld, terwijl de kapitein met een premie in speciën, een kostbaar geschenk of een wambuis in fluweel en de schippers met zulk een kledingstuk of stuk stof in satijn begiftigd werden²⁴. De reden voor deze handelwijze moet misschien gezocht worden in de neiging van de Spaanse schippers om voortaan, wegens het toegenomen gevaar voor stranding in de toegangsgeul vóór Sluis, op de rede te gaan op

23. Zie hoofdstuk III, voetnoot 144.

24. Zie hoofdstuk III, voetnoten 152 en volgende.

«de Noord», de ligplaats nabij het Hazegras te Knokke, in de inkom van het Zwin, waar desnoods op lichters overgeladen kon worden²⁵. Enkele spectaculaire strandingen van schepen in de «pas» vóór Sluis en op de schorren van het Zwin in 1538 en 1539 stelden de Spanjaarden in het gelijk, alhoewel de gestrande vaartuigen door toedoen van de stad Brugge terug vlottend gebracht konden worden²⁶. Toch bleven de Spaanse koopvaarders vooralsnog Sluis verder aandoen. Niet zonder enige overdrijving wellicht, beweerden de Bruggelingen in 1539 dan ook, bij monde van de keizer zelf, in diens ordonnantie van 24 september van

25. «Et... que aucuns avoient advise, que soubz pretext, que les plus aparans dangiers, que lesdis navires ont a souffrir, en arrivant au port de l'Escluse, seroient dedens les estroictz du port ou havene, a cause que la parfondeur dudit port se change souvent, qu'il seroit bon de ordonner que les pilotes ne seroient tenuz mener les navires plus avant que jusques au Nordt, auquel lieu les navires sont en seurte et hors dangier et que l'on ordonneroit aucuns pilotes demourans audit Escluse pour mener lesdits navires d'illec dedens ledit port ou havene...». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges*. Brugge, twee delen, 1910-1902, dl. I, blz. 307-311. Voorstellen van de magistraat van Brugge aan de consuls en kooplui van de Spaanse natie binnen die stad tot verbetering van het loodswezen. Zonder datum, waarschijnlijk van 1538 of 1539. Zie blz. 310. - Begin juni 1538 was de Spaanse vloot, na eind mei vóór het Zwin te zijn aangekomen, aldaar «an de Noordt» gaan liggen. Daar de Vlaamse piloten en de schippers, aan wie gevraagd worden was deze vloot te Sluis binnen te loodsen, ontevreden waren, dienden de Brugse schepenen, hun afgevaardigden zowel naar de betrokken loodsen langs de kust, als naar de Spaanse schepen te sturen, ten einde de gerezen moeilijkheden te bespreken en te bekomen dat die vaartuigen toch zouden worden binnengeleid. R 1537-1538 (nr. 32589), f° 62 r° en v°. - Voor de lokalisatie van «de Noord», zie Coornaert, a.w., blz. 69, 76, 80, 358-359 (kaart nr. 7) en 399-400 (alf. register nr. 183). - Op de kust van Kadzand lag «Stijlenoord» of «de Stille Noord» tegenover «de Noord» van Knokke. Er bevond zich ook een plaats genaamd «de Noord» tussen Breskens en Nieuwerhaven op Groede. Deze drie «oorden» of aanwassen waren door de binnenschippers, die er met hun lichters voorbijvoeren, goed gekend.

26. De Brugse magistraat bekostigde in het begin van 1538 niet minder dan 94 lb. 10 s. 7 d. groten «omme t upvloyen ende in t drooghe stellene (van) een Spaens scip, dat by grooter verzuymthede ghepericliteirt ende ghesoncken lach in t Zwin voor t pas ter Sluus ter grooter cleenichede ende schade van den zelven Zwene». Nadien werd genoemd wrak door de schepenen verkocht. R 1537-1538 (nr. 32589), f° 60 r°, 63 v° en 82 r°. - Op 22 september 1539 stuurde dezelfde magistraat een pensionaris en een klerk naer «den kanaele», d.i. genoemde «pas» of toegangsgeul vóór Sluis, om «den scepen, die up t schorre» aldaar «metten storm ghevloyt waren... daer of t helpene». R 1539-1540 (nr. 32591), f° 55 r°.

dat jaar, dat de diepte en de bevaarbaarheid van het Zwin alsdan nog even goed waren, als zestig jaar voordien en de schuld voor alle navigatiemoeilijkheden aldaar schoven ze resoluut op de rug van sommige onervaren Vlaamse stuurliu, die, onbevoegd, als loodsen dorsten optreden. Dit wettigde overigens, volgens hen, de uitvaardiging door de vorst van genoemd plakkaat, dat de pilotage op het Zwin opnieuw reglementeerde²⁷. Meer nuchter en zakelijk was de verklaring nadien op 4 mei 1540 door de Brugse stedelijke greffier ten behoeve van de hanzeaten op papier gesteld, waaruit bleek dat alsdan het Zwin te Sluis, bij eb, op de ondiepste plaatsen 9 voet diep was en dat, bij kalme vloed, er schepen met een diepgang van 2 ½ vadem konden binnenlopen²⁸. Of deze informatie echt geruststellend genoemd kon worden, is twijfelachtig. Berustend of niet op juiste gegevens van peilingen, hield ze toch in ieder geval impliciet de bekentenis in van de vrees voor de verdere desertie van de vreemde koopliu en schippers, waaronder ook die van de Duitse hanze²⁹.

27. «Ter causen diversche stiermans... lettel of niet geexperimenteert in t faict van der... pilotaige, noch... bekenende den inganck van den.. Zwene..., en hebben dezelve (Spaanse) scepen niet connen inbringen zonder dezelve... te doen geraecken t zant ofte bancken ofte platen, daer ontrent liggheende, ende die in grooten pericle te stellene van bedorven te zyne, daerby zy niet alleenic groote scade ghedaen hebben den scippers ende coopliden..., nemaer oick grootelicx geblameert ende gediffameert de voorseyde havene, zonder cause of redene, by(dien) dat t zelve Zwein alzo goed es van diepte ende anderssins, als t zelve gheweest heift over zestich jaren ende tyts meer...». CH. LAURENT, J. LA-MEERE et H. SIMONT, *Recueil des anciennes ordonnances de la Belgique*, IIe série, *recueil des ordonnances des Pays-Bas sous le règne de Charles-Quint*, dl. 4, 1537-1543, Brussel, 1907, blz. 138-140, keizerlijke verordening betreffende de organisatie van het loodswezen in het Zwin van 24 sept. 1539. Zie blz. 139. - Zie verder hoofdstuk II, voetnoet 90.

28. «Memorie omme myn heere den secretaris van den coopliden van der Duytsche hanze. T Zwein ter Sluys ten alder leechste watere ende ten alder ondiepste es diepe van neghen voeten ende, ten halfven vloede, zo moghen de scepen daer inne commen diepe te twee vamen ende een half». Getekend : «De al uwe Adolf van Pamele, greffier van Brugghe». Keulen, Historisches Archiv der Stadt, E 1, 14. - « K. HÖHLBAUM, *Kölner Inventar*, 169, onder de datum 4 mei 1540.

29. In 1538 en 1539 hadden telkens in de loop van het jaar een drietal hanzeatische vaartuigen Sluis aangedaan. Ook de volgende jaren kwamen aldaar soms nog hanzeatische schepen aan. Zie hoofdstuk III, voetnoten 156 en 157.

In 1542 was er tussen Karel V en Frans I opnieuw oorlog uitgebroken. Dat jaar konden te Sluis alleen maar gedurende de maanden maart tot en met juli vreemde schepen binnengeloodst worden en het waren er maar zes, alle komend uit Spanje. De achterstand werd evenwel in 1543 ingelopen, vermits toen aldaar niet minder dan 54 koopvaarders aankwamen. Onder de Spaanse vaartuigen, die in 1547 en 1548 het Zwin aandeden, waren er nu zelfs eenheden van 400 vaten, die onmiskenbaar een grote diepgang moeten gehad hebben. Indien we geen eenheden met nog een grotere tonnenmaat Sluis zien binnenvaren, dan is het duidelijk waarom. Hun grootte liet dit niet meer toe. Er was dus alsdan, inzake de toegankelijkheid van het Zwin en de haven van Sluis, voor de toenmalige grote vaartuigen een grens bereikt, die, om veiligheidsredenen, nog moeilijk ongestraft overschreden kon worden. Deze veiligheidsgrens lag ongetwijfeld niet lager, dan in andere getijdenhavens van het dektgebied van de Nederlanden of de Noordzeekust van Duitsland, verre van daar zelfs. Overigens waren de Bruggelingen ervan overtuigd of deden ze alsof, dat, dank zij de massale toevoer van water langs het kanaal ten zuiden van Oostburg, het debiet van het Zwin er goed op vooruitgegaan was en dat nog verdere verbetering te verwachten was. Dit blijkt uit een smeekschrift, dat ze in januari 1547 aan de deken en het kapittel van de Sint-Donaaskerk in hun stad richtten met het verzoek om geldelijke steun van de geestelijkheid voor de verwezenlijking van een nieuw plan, namelijk de ont-dubbeling van de waterweg tussen Damme en de «pas» te Sluis door het graven van een zoetwaterkanaal of «verse» vaart, evenwijdig aan de reeds bestaande «zoute» vaart³⁰. Uit een concept, dat in die tijd door de bekende schilder Lanceloot Blondeel getekend geworden was, blijkt zelfs dat sommigen alsdan aan niet minder dan aan een directe verbinding met de zee kust zouden gedacht hebben, maar zover kwam het vooralsnog niet.

30. «Dat nu niet en resteert dan te remedierene ten dooden stroomen tusschen Sluis ende Damme ende maken tusschen tween een goede navigatie... t welcke doenelick es, mids delvende ende beleedende... een varssche vaert van Damme totter Sluis... De zelve varssche vaert, ghesepareirt an de noortzyde van der zoute... maer nochtans, die men beteren zal... zo dat men hem altyts zal moghen behelpen ter navigatie, zo wel metter zoute als metter varssche». Stuk van 1547. Zie bijlage VI.

Met het graven van het nieuwe kanaal werd in 1548 toch een aanvang gemaakt en in 1550 was het projekt uitgevoerd. Toch zouden de Bruggelingen weldra inzien, dat door de ontubbelde waterweg naar Sluis niet alles opgelost was, alhoewel, volgens de bekende Florentijnse schrijver, L. Guiccardini, het nieuwe kanaal, dank zij zijn zeesluis, voor zeeschepen met een tonnenmaat gaande eventjes tot meer dan 400 vaten, toegankelijk zou geweest zijn³¹.

Ondanks de goede vooruitzichten, die de stad Brugge koesterde en die op het herstel van de vroegere economische welvaart van de gemeente moesten uitlopen, begon de desertie van de Spaanse koopvaarders vanaf 1547 bedenkelijke vormen aan te nemen en dit onder invloed van de talrijker wordende strandingen in het Zwin. Zulk een stranding, die op 5 mei van dat jaar aldaar plaatsgreep, illustreert op treffende wijze deze toestand. Een Spaans schip, de «Madre de Dyos», met een grootte van 350 vaten, was toen, bij het binnenvaren in het Zwin, nabij Sluis, op de zandbank, genaamd «de Zeven Torren», vastgelopen en er twee etmalen blijven liggen, niettegenstaande een Vlaamse loods aan boord was. Het schip, geladen met wol, zou daardoor, naar het zeggen van zijn schipper, een averij ten bedrage van 500 gouden dukaten geleden hebben, schade, die de kooplui, voor wie de vracht vervoerd werd, weigerden te vergoeden. Aan de consuls van de Spaanse natie, vóór wie dit geschil in arbitrage gebracht geworden was, verklaarde de schipper, dat hij, wegens de grootte van zijn vaartuig, gewoon was, niet Sluis, maar Arnhemuiden aan te doen en dit reeds vijf keer voordien al gedaan had. Ditmaal evenwel, uitzonderlijk, wegens een opkomende storm, zou hij, naar zijn zeggen, van zijn gewone reisroute hebben moeten afwijken, om in de Zwinhaven schuil te gaan met de

31. COORNAERT, a.w., blz. 81-82 en 360-361 (kaart 8) - J. DE SMET, *De oude kaarten van de streek van het Zwin en de Brugse haven in de middeleeuwen in West-Vlaanderen*, dl X, Tielt, 1961, blz. 169-173. - A. DE SMET, *De geschiedenis van het Zwin*. Antwerpen, 1939, blz. 26. - A. SCHOUTEET, *Stadsarchief Brugge : catalogus van kaarten en plannen*. Brugge, 1972, blz. 13, nrs. 16 en 17, en platen II en III - L. GUICCIARDINI, *Description de tous les Pays-Bas*. Antwerpen, 1567, verbo «Bruges».

gekende gevolgen³². De verweerders weerlegden deze argumentatie door erop te wijzen, dat, alhoewel de eiser, volgens zijn vrachtbrief, zowel Arnemuiden, als Sluis mocht aandoen, hij op dat stuk, zoals de andere schippers, de onderrichtingen van zijn vlootoverste te volgen had. Welnu, zo verklaarden ze verder, al de eenheden van de betrokken vloot waren toen te Sluis binnengevaren en daaronder bevonden er zich zelfs enkele met een even grote tonnenmaat, als die van het geteisterde vaartuig. Vervolgens onthulden ze de ware reden, die de eiser ertoe aangezet zou hebben eerder Sluis, dan Arnemuiden binnen te lopen, namelijk de hogere opbrengst van het vrachtgeld voor de balen aangevoerde wol in de eerste van beide havens. Ten slotte bekeerden ze, dat, bij het binnenvaren in het Zwin en de haven van Sluis, zowel grote, als kleine schepen hetzelfde risico liepen aldaar op een zandplaat te stranden. De consuls van de Spaanse natie deden, nadat ze door enkele schrijnwerkers en zeelui de romp van het beschadigde vaartuig hadden laten onderzoeken, uitspraak in deze zaak. Ze wezen de eis van de klager tot het krijgen van schadevergoeding, als zijnde onontvankelijk, eenvoudig van de hand³³. Interessant is wel, dat we de gegevens uit

32. «Remonstrant icellui demandeur (maistre de la navire), que (le 5 mai) icelle navire... contenas trois cens et cinquante tonneaux... ne pouvoit seurement entrer a l'Escluse..., constraint a il este par le vent contraire... d'entrer a l'Escluse a grand dangier... combien qu'il avoit son pilote de Flandres. Et ayant passe la posada pour venier devant le chasteau de l'Escluse et saulver sa navire et marchandises, icelle toucha sur ung banck, nomme de Zeven Torren, et faillut illec demourer deux jours et deux nyets, jusques a ce que la plus grand part de la marchandise fust deschargee, dont le corps d'icelle navire receust grand dommage et interest, montant a cinq cens ducats d'or...». GILLIODTS, *Cons. d'Espagne*, dl. I, blz. 339-341, uitspraak van de consuls van de Spaanse natie te Brugge in het geschil inzake de schipbreuk, Stuk van 22 dec. 1548. - Met «la posada» werd «de passe» of het toegangskanaal tot de haven van Sluis bedoeld.

33. «Car il apperra par la chartre partie, (qu'il se offrist et obliga porter et mener par sadite navire lesdites marchandises en l'Escluse ou Armude... (et) que il estoit... tenu et oblige de suivre son capitaine et aultres navires, lesquels entrentent tous a l'Escluse, dont en avoient aulcunes aussi grandes que estoit sa navire. Mais plustost choisit il l'Escluse, que Armude, a cause du frest et gain; que l'on paye de chacune bale, assavoir deux pattars plus en entrant en l'Escluse, que en Armude. Et ne gist point le dangier en la grandeur de la navire, car l'on voit que les petites touchent les plates parfois aussi bien que les grandes». Ibidem. - «Les plates»: de zandbanken of zandplaten in het Zwin.

dit oordeel aan die voorkomend in de Brugge stadsrekening over het boekjaar 1546-1547 kunnen toetsen. Op 5 mei 1547 was te Sluis inderdaad door een piloot uit Wenduine een Spaanse koopvaarder van 350 vaten binnengeloodst geworden, zonder dat er evenwel van diens stranding enige melding gemaakt wordt. Op dezelfde dag kwamen aldaar nog 13 andere, meestal grote Spaanse schepen toe, waaronder twee van 300 vaten en een zelfs van 400 vaten, wat zeker wel het zoveelste bewijs van de goede toegankelijkheid van het Zwin gedurende de gunstige getijden van het seizoen en het jaar leverde³⁴. Toch was de stranding van een groot vaartuig in deze inham of vóór Sluis voortaan geen eigenlijk alleenstaand feit meer. Zo kon in de loop van juni 1548 slechts met behulp van een roeiboot, voorzien van eventjes dertig Vlaamse schippers, een grote Spaanse koopvaarder, geladen met wol, die op de zandbank, de «Peerdemarct», aan de Kadzandse zijde van het Zwin, verzeild geraakt was, uit zijn netelige positie gehaald of gesleept en zonder averij van belang te Sluis binnengebracht worden³⁵. Hetzelfde jaar werd een ander Spaans vaartuig, dat nabij Reigersvliet, in de inkom van de inham, aan de grond zeilde, eveneens terug op dreef gebracht³⁶. Verder wordt nog, begin oktober 1549, van de stranding van een Spaans vaartuig, gepiloteerd dan nog door een Vlaamse loods en 250 vaten groot, op «de Plate», de zandbank vóór Sluis, gewag ge-

34. R 1546-1547 (nr. 32598), f° 89 r° - 91 v°. - Het is niet duidelijk of de Spaanse vloot toen bij haar aankomst op «de Noord» was gaan liggen. Voordien, in sept. en okt. 1546, was dit wel zo geweest met een vorige vloot uit Spanje of een smaldeel ervan. Ibidem, f° 64 r°. - Zie hoofdstuk III, voetnoot 169.

35. De redding van het gestrande vaartuig stond onder de leiding van Jan Breidele, «clercq ende bewaerdere van der rechte van den staepele» te Sluis. Het kwam er op aan het schip «t helpene sauverene ende af te wyndene met machte ende binnen t ghetide van de zee», waarin men slaagde. Daarbij was ook Anthuenis Musaert, de bewaarder van de tonnen, behulpzaam. Bij de aktie verloren drie loodsen een groot anker en een drietal riemen. R 1547-1548 (nr. 32599), f° 82 v°-85 r° en 100 v°.

36. Het was Anthuenis Musaert, de bewaarder van de tonnen, die, nadat hij zich met zijn «huede» of boot ter plaatse begeven had, het vaartuig weer vlot kon krijgen. R 1548-1549 (nr. 32600), f° 88 v° - 89 r°.

maakt³⁷. Begin april 1550 kwam nogmaals een Spaans koopvaarder, geleid door een Vlaamse loods, op het zand terecht en diende door enkele ter hulp gesnelde piloten bijgestaan te worden³⁸. Weliswaar kon in elk van deze gevallen schipbreuk vermeden worden, maar toch moet het zo geweest zijn, dat het vertrouwen in de bevaarbaarheid van het Zwin en de bekwaamheid van de Vlaamse loodsen blijkbaar voorgoed geschokt geworden waren.

Dat omstreeks 1550 een keerpunt in de Spaanse koopvaardij op Sluis intrad, was een gevolg niet alleen van de vrees voor stranding en schipbreuk, maar ook van verschillende andere omstandigheden, waaronder de hervatting van de oorlog tussen Karel V en de nieuwe Franse koning Hendrik II en vooral van het voortschrijdend economisch verval van Brugge. Het aantal Spaanse schepen, dat jaarlijks nog Sluis aandeed, slonk vanaf 1551 zienderogen. Op 9 april van dat jaar zien we weliswaar nog zeven Spaanse koopvaarders het Zwin binnengeloodst worden, zonder dat er daarbij van zware moeilijkheden melding gemaakt werd³⁹. Toch moeten die er geweest zijn, aangezien de Brugse magistraat dezelfde maand door drie groepen piloten, altezamen zevenentwintig man, in het Zwin, meer bepaald in de haven van

37. De loods, Jan Luucx uit Blankenberge, die genoemd schip «an de grondt ende an de plate ghezeilt hadde», ontving dan ook slechts het drinkgeld «over ynckel pylotaeige», namelijk 12 s. 6 d. groten. Een schipper uit Sluis kreeg echter 30 s. groten «ter cause van t groot debvoir ende neerstigcheyt, by hem ghedaen in t secoueren ende assisteren van t sauveren van een Spaensch scip, ghearriveert ter Sluus ende ghezeilt up de plate», waarmede ongetwijfeld hetzelfde vaartuig bedoeld werd. R 1549-1550 (nr. 32601), f° 84 r° - 86 v°.

38. Anthuenis Musaert, de bewaarder van de tonnen, voer met zijn schip en zijn gezellen uit om het vaartuig, dat tot een formatie van drie Spaanse schepen behoorde, bij te staan. Twee andere loodsen uit Sluis, «die ghemant hadden de voornoemde twee (andere) Spaensche scepen voor Heyst», hielpen eveneens bij deze redding. Ibidem.

39. Het aantal vreemde koopvaarders, dat jaarlijks Sluis nog aandeed, was sinds 1549 fel aan het verminderen, vermits het dat jaar en het volgende telkens slechts 16 eenheden bedroeg. Het Spaans smaldeel, dat op 9 april 1551 aldaar binnenvoer, bestond uit twee eenheden van respectievelijk 150 en 200 vaten, twee van elk 250 vaten en drie van elk 300 vaten. Enkele dagen later arriveerde er nog een Spaans vaartuig van 200 vaten. R 1548-1549 (nr. 32600), f° 88 r° - 91 r°, R 1549-1550 (nr. 32601), f° 84 r° - 86 v°, en R 1550-1551 (nr. 32602), f° 87 r° - 88 v°.

Sluis, bij lage tij, de nodige peilingen en metingen liet doen, ten einde juist te weten waar de diepten en ondiepten er te situeren waren. In de loop van augustus werden deze verrichtingen door drie nieuwe groepen loodsen overgedaan⁴⁰. Ook het volgende jaar grepen te Sluis zulke onderzoekingen plaats, steeds met het doel er de diepten en de ondiepten te merken⁴¹. Impliciet betekende dit, dat, in de ogen van de Brugse wethouders, de vaargeul in het Zwin en het toegangskanaal tot de haven van Sluis alsdan nog steeds goed bevaarbaar waren, als men er maar met de getijden en de aanwijzingen van de drijvende en staande bakens rekening hield. Op 17 september 1552, nadat in de loop van het jaar tot dan toe slechts één vreemd koopvaarder, namelijk een Iers vaartuig, te Sluis gearriveerd was, stuurden de Brugse schepenen voor een volle maand een boot met eenendertig loodsen in zee, ten einde de Spaanse vloot, die verstek gegeven had, op te sporen of op te wachten en binnen het Zwin te leiden, maar zonder enig resultaat⁴². In november voeren weliswaar de Spaanse schepen langs de Vlaamse kust, echter om

40. Reeds voordien, op 21 okt. 1547, had een delegatie van de Brugse magistraat te water een inspectiereis gedaan vanuit Sluis «ende t scepe ghevaeren in de havene van der Zwene totter uuterste ende laetste thonne, merckende ende noterende in diversche plaetsen de diepten van diere ten leeghen waetere». R 1547-1548 (R 32599), f° 58 r°. - De piloten, die, verdeeld in verschillende groepen, in april en augustus of september, de peilingen verrichtten, waren meestal van Wenduine of Blankenberge herkomstig. R 1550-1551 (nr. 32602), f° 88 v°, en R 1551-1552 (nr. 32603), f° 74 v°. In maart 1552 werd, ten behoeve van Pieter Pourbus, schilder, door het Brugse Vrije aan enkele loodsen gevraagd de diepten in het Zwin en nabij het eiland Kadzand aan te duiden, ten einde die in kaart te brengen. Brugge, Rijksarchief, rekening van het Brugse Vrije van 1551-1552, f° 178 v°. - Coornaert, *a.w.*, blz. 76 en voetnoot 125.

41. In juli 1552 werden door twee groepen Blankenbergse loodsen, altezamen 23 man, na peilingen, het nodige gedaan in «de havene van den Zwene ter Sluus, omme te wetene ende zekerlicx te merckene de diepten ende ondiepten van dien». Nadien, in de loop van augustus, werd dit onderzoek door drie nieuwe groepen piloten uit Blankenberge en Wenduine of in het geheel 32 man, nog eens overgedaan. R 1551-1552 (nr. 32603), f° 74 v° - 75 r°, en R 1552-1553 (nr. 32604), f° 74 r°.

42. R 1552-1553 (nr. 32604), f° 74 r° en v°.

Zeeland en niet Sluis aan te doen⁴³. Ook daarna, gedurende de drie eerste volgende jaren, konden geen of slechts enkele vreemde schepen binnengeloodst worden⁴⁴. Wel had in de loop van juli 1553 een hanzeatische delegatie, in gezelschap van enkele vertegenwoordigers van de gemeente Brugge, van uit die stad te water een bezoek aan Damme, Sluis en het Zwin gebracht, om er bevaarbaarheid van de vaart en de haven na te gaan, maar dit was voor de hanzeaten geen aanleiding om enige wijziging te brengen in hun beslissing definitief naar Antwerpen uit te wijken⁴⁵. Eerst in de loop van 1556, na de troonsafstand van Karel V en het wapenbestand, dat in februari van dat jaar met de Franse koning gesloten geworden was, kwamen de Brugse schepenen er opnieuw toe schippers in zee te sturen om de Spaanse vloot op te wachten en desgevallend het Zwin binnen te loodsen, maar zonder veel resultaat⁴⁶. In 1557 lieten ze door twee piloten uit Wenduine de diepten en ondiepten in het Zwin vóór Sluis peilen. Dit gebeurde wellicht om vooraf de juiste veilige weg voor de aankomende Spaanse schepen goed te kennen⁴⁷. Blijkbaar stelde men toen vast dat de toegankelijkheid er niet op achteruit gegaan was. Indien dat jaar slechts zeven koopvaarders, waaronder zes uit Spanje, te Sluis binnengeloodst konden worden, dan was dat nogmaals het gevolg van de oorlogstoe-

43. Op 19 okt. 1552 sloten de Zeeuwse binnenschippers met hun Vlaamse beroepsgenoten een overeenkomst, waardoor voor die ene keer, zij alleen, met uitzondering van een drietal Brugse schippers, zich met de overlading en het vervoer naar Sluis van de zo pas aangevoerde Spaanse wol zouden gelasten. GILLIODTS, *Cons. d'Espagne*, dl. II, blz. 364-366.

44. Zie hoofdstuk III, voetnoten 179 en 180.

45. Op 23 en 24 juli reisden twee wethouders en een «notable poortere» van Brugge «met zekere notable personen, ghecommitteerde van der Duitscher hanse, als van Lubeke, Cuelen, Bremen ende Dansyck, van der stede van Brugghete water naer Damme ende van daer voorts naer Sluus, hemlieden assisterende ende betooghende de navigacie deser stede, alzo wel van den nyeuwen ghedelfve ende dat daerof dependeert, als ooc van de diepten ende dispocien wesende in de havene van den Zwene, aldaer varende tot buuten de tonnen...». R 1552-1553 (nr. 32604), f° 62 r°. - De officiële verplaatsing van het hanzeatisch kantoor van Brugge naar Antwerpen greep inderdaad in 1553 plaats. MARECHAL, *a.w.*, blz. 45.

46. R 1555-1556 (nr. 32607), f° 76 v° - 77 r°. Zie hoofdstuk III, voetnoot 181.

47. R 1556-1557 (nr. 32608), f° 80 r°, zonder datering, waarschijnlijk begin juli.

stand, vermits de Franse koning alsdan het wapenbestand met de Habsburgers verbroken had⁴⁸. Na deze aankomst, in juli en augustus 1557, duurde het bijna een jaar vooraleer opnieuw Spaanse eenheden met een groot laadvermogen in het Zwin verschenen. Het waren er evenwel maar enkele. Kennelijk waagden de schippers van zulke grote schepen het niet meer Sluis aan te doen en verkozen ze hun vracht in Zeeland te lossen. Dit was althans zo in 1559, toen de Spaanse vloot zich direct daarheen begaf, niettegenstaande de Brugse wethouders enkele loodsen in zee gestuurd hadden om haar eventueel Sluis binnen te leiden⁴⁹. Ondanks het herstel van de vrede datzelfde jaar, was het nu voorgoed gedaan met het traditioneel bezoek van de Spaanse vloten aan deze haven, wat niet wil zeggen, dat er in het vervolg geen afzonderlijke Spaanse eenheden meer zouden aanleggen. De verzanding ten spijt, kon Sluis nog steeds zeeschepen met een niet te grote tonnenmaat en zelfs ganse smaldelen of vloten van zulke vaartuigen ontvangen en een schuilplaats bieden, maar voor de Spaanse schippers had zijn rede grotendeels afgedaan. Voortaan volstond de Zeeuwse en Vlaamse binnenscheepvaart om Brugge aan wol te bevoorraden en daarmee nam de Spaanse natie aldaar genoegen⁵⁰.

48. In het begin van augustus konden een paar van deze Spaanse schepen slechts met behulp van meerdere Vlaamse piloten en schippers binnengeloodst worden. Sommigen onder deze zeelui waren «ter assistencie ghecommen van de voornoemde scepen», anderen hadden in de vaargeul de te volgen weg gezocht, «prouvende de ondiepten». *Ibidem*, f° 80 r° en v^o. - Het wapenbestand was in januari 1557 geschonden geworden.

49. In 1558 waren het elf Spaanse vaartuigen, waaronder drie van 200 vaten, een van 250 vaten en een van 275 vaten. R 1557-1558 (nr. 32609), f° 86 v° - 87 r°. - Zes loodsen werden op 15 juli 1559 met genoemd doel in zee gestuurd. R 1558-1559 (R 32610), f° 79 v°.

50. Op 23 juni 1559 sloten de kooplui van de naties van Spanje, Biskaje en Navarra met de dekens van het Brugse schippersambacht een akkoord in dertien punten, ter aanvulling van de vroegere overeenkomst van 1545, betreffende de overlading, het vervoer en de ontlading van de goederen aangekomen te Sluis of uit Zeeland en herkomstig van Spaanse schepen, alsmede aangaande de te verschuldigen vrachtgelden. Soortgelijke regeling troffen ze ook met de binnenschippers van Middelburg voor de duur van tien jaar. GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, dl. II, blz. 375-377. - Voor het akkoord, dat op 22 december 1545 met de Brugse schippers afgesloten werd, zie *ibidem*, dl. I, blz. 332-335. - Zie ook de voetnoten 25 en 43.

Wie zou denken, dat de desertie van de Spaanse koopvaarders het einde van de maritieme rol van het Zwin en Brugge betekende, houdt geen rekening met het spel van het toeval in de geschiedenis, noch met de sterke levenswil van de Bruggelingen zelf. In het begin van 1558 was de havenstad en enclave Calais, waar zich de stapel van de Engelse wol bevond, door de Fransen veroverd en ingelijfd geworden. Datzelfde jaar nog verkregen de Bruggelingen dat deze stapel binnen hun stad gevestigd werd⁵¹. Dank zij het spoedig herstel van de vrede tussen Filips II en de Franse koning, zien we dan ook vanaf dat jaar de Engelse vloten, geladen met wol en vachten, het Zwin binnenvaren en te Sluis hun ladingen lossen⁵². Dit jaarlijks vlootbezoek gebeurde met talrijke vaartuigen, die meestal van kleinere tonnenmaat dan de Spaanse schepen waren, vermits het geweten is, dat ze over het algemeen de 100 vaten niet overschreden⁵³. Aldus bestond de Engelse vloot, die op 20 augustus 1559 het Zwin binnenvoer, uit niet minder dan 54 eenheden. Voor het binnenvoeren van zulke grote of minder grote formaties volstonden, wat opvallend is, slechts enkele Vlaamse piloten of schippers. De te Sluis aangevoerde en geloste Engelse wol, werd er, zoals de Spaanse, in lichters, met bestemming naar Brugge overgeladen⁵⁴. Daar de «zoute» vaart, die deze stad over

51. MARECHAL, *a.w.*, blz. 53. - GILLIODTS, *Etaple*, dl. III, blz. 114-115, nr. 1789, en blz. 124-125, nr. 1792.

52. Reeds op 30 juli 1558 ontvingen de Brugse schepenen het bericht «hoe die van den stapele van advyse waeren zeere corts te Brugghe te commene ende bovendien gheladen hadden wel tzeestich scepen, daermede zy ooc meenden naer Brugghe te commene». Kort daarop kreeg een groep schippers samen 5 lb. 15 s. groten om «in t Zwin ghepyloteert t hebbene eene vlote van 37 scepen, gheladen met Inghelsche wulle ende vachten». Voor de overlading en het vervoer van deze lading bekostigde de stad Brugge in het totaal 70 lb. groten. GILLIODTS, *a.w.*, dl. III, blz. 110, en R 1557-1558 (nr. 32609), f° 75 r° en 87 v°. - In R 1558-1559 (nr. 32610), f° 79 v°, zonder nadere datering, is er sprake van 470 «pocketten» wol en 42.340 vachten.

53. W. BRULEZ et JAN CRAEYBECKX, *Les escales*, blz. 424, voetnoot 29. - O. DE SMEDT, *De Engelse natie te Antwerpen, in de 16de eeuw*, Antwerpen, 1954, dl. II, blz. 266.

54. De Vlaamse loodsen en schippers waren in 1559 de Engelse vloot tot onder Engeland tegemoet gevaren. De hoeveelheid grondstof, die toen te Sluis uit de Engelse vaartuigen gelost werd, om vervolgens met binnenschepen naar Brugge

Damme met het Zwin verbond, wegens te lage waterstanden voor de binnenscheepvaart ongeschikt geworden was, deden de Bruggelingen de reeds lang ontworpen nieuwe waterweg, die ook voor zeeschepen bevaarbaar zijn moest, aanleggen⁵⁵. Deze «nieuwe varsche vaert», die in 1566 in gebruik genomen kon worden, kwam tot stand door de verbinding van een bestaande waterloop, namelijk het Oude Zwin, waaraan Brugge gelegen was, met het eigenlijke Zwin nabij Hoeke. Daar ze ten westen van Damme liep, was de doorvaart doorheen die stad nu uiteengeschakeld, wat een winstpunt had moeten betekenen⁵⁶. Inderdaad zou ook dit experiment, na enkele jaren, blijken aan de gestelde verwachtingen niet te kunnen beantwoorden, althans niet voor wat het verkeer van de zeeschepen betrof, aangezien de diepte van het nieuwe kanaal maar 12 voet bedroeg⁵⁷. Toch

overgebracht te worden, bedroeg 3221 «pocketten» wol en 165.450 vachten. R 1558-1559 (nr. 32610), f° 79 v° - 80 r°. - Tot 1566 werden de ladingen Engelse wol en vachten te Sluis in lichters overgeslagen. R 1565-1566 (nr. 32617), f° 80 v°, en R 1566-1567 (nr. 32618), f° 82 r° - COORNAERT, *a.w.*, blz. 83 en 87.

55. Op 28 aug. 1558 stuurde de stad Brugge haar afgevaardigde naar Damme met de opdracht aldaar «te doen maken passage van de scepen, gheladen met Spaengscher wulle». Tijdens dat boekjaar werden door een negental Brugse of andere schippers «uut diversche scepen in huerlieder seyen van uute zouter vaert in de varssche over ghesleghen» 1385 balen Spaanse wol met bestemming Brugge en dit op kosten van die gemeente. R 1557-1558 (nr. 32609), f° 76 v° - Het boekjaar daarop betrof dergelijke overlading slechts 95 balen en 215 zakken Spaanse wol. R 1558-1559 (nr. 32610), f° 79 v° - 80 r°. - Nadien vinden we in de Brugse stadsrekeningen zulke uitgaven voor het overslaan van Spaanse wol niet meer vermeld. - Voor de Engelse wol, zie de voetnoten 52 en 54.

56. Het nieuwe kanaal liep van Brugge over Koolkerke, Peereboom, Lembeke, Monnikenrede en Hoeke tot Sluis en volgde aldus tot Peereboom de bedding van het Oude Zwin, dat eertijds te Reigersvliet, ten westen van Mude, in de eigenlijke monding van het Zwin uitmondde. Dit Oude Zwin was de westelijke, in onbruik geraakte arm, van de Zwindelta. H. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen*, blz. 42, 43 en 108. - DE SMET, *Het Zwin*, blz. 27. - Brugge, Stadhuis, Kaart van het Brugse Vrije, geschilderd door P. Pourbus tussen 1562 en 1564. - SCHOUTEET, *a.w.*, blz. 13, nrs. 16 en 17, platen II en III. - COORNAERT, *a.w.*, blz. 83.

57. Fernad Mines, meester van het Spaanse vaartuig in 1566 «eerst ghecommen zynde duer de nieuwe varsche vaert» en zijn piloot ontvingen elk van de stad Brugge drinkgeld. Dit was ook zo voor de vier Vlaamse loodsen, die het schip «in de nieuwe vaert» gebracht hadden. Een andere Vlaamse schipper kreeg een vergoeding voor zijn onkosten, «ghedaen in t inhalen van zekere Spaenschen

verkeerden de Bruggelingen nog steeds in de overtuiging, dat het Zwin en de haven van Sluis, mits het in acht nemen van de gebruikelijke voorzorgen, nog steeds voor alle zeeschepen toegankelijk bleef. De stad had zich immers in 1566 door aankoop in het bezit van de heerlijkheid Sluis gesteld⁵⁸. Soms verschenen in de haven aldaar inderdaad nog grote vlootformaties, zoals in 1567 toen er in april en augustus achtereenvolgens vier Engelse vloten, geladen met wol en vachten binnenvoeren⁵⁹. In september 1571 arriveerde er zelfs nog een Spaans smaldeel bestaande uit een dertiental eenheden⁶⁰. Ook de Brugse binnenschipperij was toen nog zeer bedrijvig, alhoewel kennelijk door de Zeeuwse voorbijgestreefd meer bepaald op het traject tussen Sluis en Brugge zelf⁶¹. Na de val van Rammekens, de

scepe duer de nyeuwe varsche vaert». R 1565-1566 (nr. 32617), f° 80 v° - 81 r°, zonder datering. - Tijdens het boekjaar 1567-1568 (nr. 32619), is er sprake van een Spaans schip van 114 vaten, dat in de nieuwe vaart in de richting van Brugge voer en van nog zes andere Spaanse vaartuigen, die dit ook deden, waaronder een van 55 vaten. Dit geeft een idee van de capaciteit van de nieuwe waterweg voor zeeschepen. Zie f° 76 v° - De volgende Brugse stadsrekeningen vermelden nog wel de aankomst van enkele Spaanse wolschepen, waaronder eenheden met een tonnenmaat van 160 tot 200 vaten, die te Sluis waren komen aanleggen, maar gewagen niet van hun doorvaart naar Brugge. R 1568-1569 (nr. 32620), f° 75 r° en v°, en 1569-1570 (nr. 32621), f° 70 r° en v°. - In de loop van mei 1567 was een delegatie van de Brugse magistraat «den diepten van den Zwene ter Sluis tot buiten den baecktonnen» en van het kanaal van Oostburg gaan inspecteren. R 1566-1567 (nr. 32618), f° 68 v°.

58. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Mémoires de Bruges (Essais d'archéologie brugeoise, III)* dl. 2, Brugge, 1920, blz. 65, nr. 486, stuk van 22 maart 1568. De eigenlijke akte van aankoop dateert van 5 jan. 1566.

59. R 1566-1567 (nr. 32618), f° 82 r° en v°. - Tijdens het daaropvolgend boekjaar is er, zonder aanduiding van datum, sprake van «den ancommene van 25 Inghelsche scepen in t Zwein ter Sluis». R 1567-1568 (nr. 32619), f° 81 v°.

60. Elf eenheden van dit smaldeel arriveerden er op 14 en 15 sept. en de twee overige op 23 en 25 sept. Nadien, in nov. en febr., kwamen er nog twee Spaanse koopvaarders aan. R 1570-1571 (nr. 32622), f° 70 r°. - Gedurende het daaropvolgend boekjaar werden door de Vlaamse piloten in het totaal 41 Spaanse vaartuigen, benevens de vloot van hertog de Medina Celi, waarschijnlijk een oorlogsvloot, te Sluis binnengeloodst. R 1571-1572 (nr. 32623), rubriek «utgheven van drincghelt», zonder nummering van de folio's.

61. Op 4 nov. 1568 sloten de consuls van de naties van Spanje, Biskaje en Navarra met de binnenschippers van Brugge een nieuw akkoord, aangaande het vervoer van goederen te water tussen die stad en Zeeland in beide richtingen.

voorhaven van Middelburg, in 1573 in de handen van de rebellen, waardoor aan de regelmatige aanvoer van Spaanse wol uit Zeeland een einde gesteld werd, ging de aandacht van de Brugse wethouders, niettegenstaande de beroerde politieke toestand, waarin het land verkeerde, nog steeds naar het probleem van de bevaarbaarheid van het Zwin en de pas vóór Sluis. In 1581 dachten ze er zelf ernstig aan, naar het voorbeeld van wat te Zierikzee gedaan werd, met een «mol» of baggerboot aan uitbaggering te doen. In ieder geval dienden de boeien dringend verlegd te worden⁶². In 1583 stuurden de Brugse wethouders een

Ook met de schippers van Middelburg en Arnemuiden kon soortgelijke overeenkomst aangegaan worden. Laatstgenoemden verkregen daardoor voor het eerst de toelating de wolvrachten, die zij voordien slechts tot Sluis mochten brengen, voortaan verder langs de nieuwe verse vaart door te voeren en aan de «wollecaye ofte Sinte Jansbrugghe» te Brugge te lossen. GILLIODTS, *Consulat d'Espagne*, dl. II, blz. 426-428. - Brugge, Stadsarchief, Spaans Consulaat, charter nr. 157 (en niet 161, zoals aangeduid bij Gilliodts). - GOTTSCHALK, *Het verval van Brugge*, blz. 23. - W.S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd* (R.G.P., nr. 75), dl. III, 's Gravenhage, 1931, nr. 884. - Volgens de rekeningen van de Zeeuwse tol te Arnemuiden vertrokken aldaar in 1570 in het totaal 3065 vaartuigen, waaronder 1620 Vlaamse. Van deze laatste waren er niet minder dan 574 uit Brugge herkomstig. Van Werveke, a.w., blz. 108. - O. DE SMEDT, *De Engelse natie*, blz. 272-273.

62. In de loop van mei 1577 trok een afvaardiging van de Brugse magistraat naar Sluis «visiterende ende tintende de diepten van den Zwene tot over de uuterste thonne ofte bake», om vandaar oostwaarts verder te reizen, dit blijkbaar in het kader van de jaarlijkse inspectie van de waterstaat. R 1576-1577 (nr. 32628), f° 54 r°. - In 1581, na dit gebruikelijk geworden jaarlijks inspectie van de maand mei, waren de Brugse wethouders van oordeel dat een tweede onderzoek diende uitgevoerd te worden «ter cause van t verlopen van de diepte, t versanden van den Zwene, oick in t uuytcompste van den passe van der Sluus ende voor de stede», maar wegens «andere upgevalen affairen» kwam daarvan voorlopig niets terecht. Wel stuurden ze eind mei Jan van der Schilde, de «bakeman», en een «schipwerckere», alsmede de voornaamste tesorier en de pensionaris van de stad naar Zierikzee om aldaar «patroen te nemene ende geïnstrueert te wordene van t fantsoen ende operatie van de mol, daermede men t Zyericyxee ghewone was d havene dyepe te houdene, en waaraan men nu ook te Sluis grote behoefte had. Begin juni trok opnieuw een afvaardiging van de Brugse magistraat naar Sluis, ditmaal om er met de burgemeester, greffier en «dyverssche oude zeelyden» te spreken over «t patroen van den mol, van Zyericxee ghebrocht, en het te wercke legghen van dyen tot verdiepynghe van den passe». Nadien blijkt er van deze uitbaggeringswerken evenmin veel terecht te zijn gekomen. Wel werden twee bakentonnen aangekocht. R 1580-1581 (niet te Brussel), f° 34 v°, 36 r° en 46 v°. - De «mol» was een schuit met platte bodem, maar vooraan puntig, die men gebruikte om, door omwoelen van het slijk of de grond, een vaargeul te baggeren en uit te diepen.

commissie van onderzoek naar het kanaal van Oostburg, ten einde na te gaan hoe men die waterweg, die nagenoeg volledig dreigde droog te vallen, opnieuw voor de binnenscheepvaart beschikbaar zou kunnen maken. Brugge viel evenwel in 1584 in de handen van de koninklijke troepen en werd daardoor voor een drietal jaren van zijn voorhaven Sluis afgesneden. Het gevolg daarvan was, dat de naties van Biskaje, Navarra en Engeland definitief de stad verlieten. Weliswaar kon in 1587 de verbinding met Sluis en de zee hersteld worden, maar dit leverde, wegens de verdere krijgsvruchtelingen en de stopzetting van het handelsverkeer over zee naar het Zwin, niet veel meer op. Bovendien kwam van het plan van de Bruggelingen om tussen hun stad en de Leie bij Deinze een kanaal te laten graven, ter oorzaak van het verzet van Gent en Antwerpen, niets terecht. Toen op zeker ogenblik, tegen het einde van de eeuw, toch nog een schip het waagde het Zwin aan te doen, dan was het om vóór het Hazegras, nabij Knokke, te worden gelost, want daar bedroeg de diepte nog 11 voet⁶³. Ongetwijfeld hoopten de Bruggelingen nog steeds de rede vóór Sluis opnieuw in gebruik te zien genomen worden. Blijkbaar werd het Zwin in die tijd en daarna, als gevolg van de kunstmatige overstromingen, die, in de streek, in het kader van de krijgsvruchtelingen, nu en dan plaatsgrepen, soms nog aanzienlijk uitgediept, maar dit belette niet, dat het met de rol van Sluis, als voorhaven van Brugge, grotendeels gedaan was. Sluis werd immers in 1604 door de rebellen veroverd en het Zwin kwam aldus op de grens tussen het noorden en het zuiden van de verscheurde Nederlanden te liggen. Toch verzaakten de Bruggelingen vooralsnog niet aan de Zwinhaven, als plaats waar goederen overgescheept konden worden, zelfs niet nadat ze in 1665 met het toen voltooid kanaal naar Oostende, een andere uitweg naar zee verkregen hadden. Daar met deze nieuwe waterweg, in zekere zin, eindelijk het idee van Lanceloot Blondeel verwezenlijkt geworden was, begon aldus voor Brugge, in de geschiedenis van diens verbinding met de zee, toch een nieuwe fase en die zou niet de laatste zijn⁶³.

63. GILLIODTS, *Bruges, port de mer*, blz. 23. - GOTTSCHALK, *Het verval van Brugge*, blz. 23. - VAN WERVEKE, *a.w.*, blz. 164. - COORNAERT, *a.w.*,

2. BRUGGE EN DE REGELING VAN HET LOODSWEZEN VAN HET ZWIN

De Vier Leden van Vlaanderen, op aansporing van de stad Brugge, hadden reeds in 1449 en 1459 de verkiezing en aanstelling van bekwame stuurliu tot loodsen, belast met het binnenleiden van vreemde koopvaarders in het Zwin, en de be-teugeling van mogelijke misbruiken in verband daarmee door verordening gereguleerd. Eerst in 1484 nochtans werden deze maatregelen door een ordonnantie, uitgevaardigd in de naam van de jonge hertog Filips de Schone, voorgoed vastgelegd. Daardoor bekwam de stad Brugge de toelating om zelf over te gaan tot de benoeming en beëdiging van de Vlaamse piloten, aan wie sinds 1459 de verplichting opgelegd was een insigne of kenteken in zilver in de vorm van een miniatuurroer te dragen en de vaartuigen, waarvan de schippers hun hulp zouden inroepen, alleen te Sluis en niet in Zeeland binnen te brengen. Tegen de piloten, die de hen opgelegde verplichtingen niet zouden nakomen, evenals tegen al degenen, die zonder daartoe bevoegd te zijn, als loods zouden optreden, werden zware sankties voorzien⁶⁴. De wethouders van Brugge gingen dan ook tot de benoeming en beëdiging van zestig stuurliu, wonend te Oostende, Wenduine, Blankenberge, Heist, Slepeldamme en Sluis over en stelden hen in het bezit van het kenteken vereist voor de uitoefening van hun taak als loods. Deze piloten zien we, drie jaar later, in 1487, nochtans niet de zowat 115 of meer veer-

blz. 85. - J. LEPER, *Kunstmatige inundaties in maritiem Vlaanderen (1316-1945)*, Tongeren, 1957, blz. 155. - D. CHASTELLAIN, *Vie et mort du pays du Zwin* (COLL. NATIONALE, 9me série, nr. 98) 2me éd., Brussel, 1951, blz. 74-77. - MARECHAL, *a.w.*, blz. 272-273. - Van «d eerste scip ghelost voor t Hasegras diepe, gaende 11 voeten», is er sprake in R 1598-1599 (nr. 32645), f° 38 r°. De piloot kreeg 10 s. groten als drinkgeld. Voordien was er, sinds 1584, salaris, noch fooi, aan de loodsen uitgekeerd geworden.

64. Voor de ordonnantie van 1459, zie bijlage I; voor de verordeningen van 1449 en 1484: DEGRYSE, *a.w.*, blz. 76-82 en 111-118, bewijsstukken II en III. - De verordening van 1459 nam de vier bepalingen van de ordonnantie van 1449 over en voegde er nog twee aan toe, namelijk die respectievelijk aangaande het dragen van een insigne door de loods na diens beëdiging door de wet van zijn woonplaats en de verplichting alleen te Sluis de vreemde schepen binnen te loodsen.

tuigen, die dat jaar te Sluis binnengeloodst werden, aldaar ter bestemming brengen. Het waren inderdaad vijfenzeventig of meer andere stuurliu, waarvan het grootste aantal blijkbaar niet beëdigd geworden was, die dit binnenleiden op hun actief hadden. Voor hun diensten waren ze trouwens door de Brugse schepenen elk met drinkgeld begiftigd geworden⁶⁵. Dit laat toe te veronderstellen dat er met de toepassing van de ordonnantie van 1484 iets spaak gelopen was, zodat de eigenlijke uitvoering ervan dode letter bleef.

Op het einde van het jaar 1499, nadat het, als gevolg van de onlusten in Vlaanderen, gedurende geruime tijd het loodswezen niet meer had kunnen controleren, riep Brugge opnieuw de hulp van de andere Leden van het graafschap en van de landsvorst in voor het treffen van maatregelen tot herstel van die dienst. Filips de Schone, toen niet alleen hertog van Bourgondië, maar tevens ook reeds koning van Spanje, vaardigde op 3 december van genoemd jaar, in overeenstemming met hetgeen hem gevraagd geworden was, een plakkaat uit met de tekst van een commissiebrief. Door dit koninklijk schrijven ontvingen Jan de Hont en Adriaen Drabbe, als vertegenwoordigers van de Brugse magistraat, opdracht en volmacht te Sluis, Heist, Blankenberge, Wenduine, Oostende en Walravensijde, in tegenwoordigheid van de baljuw of een andere plaatselijke officier van justitie, over te gaan tot de verkiezing, aanstelling en beëdiging van ervaren zeelui tot piloten, belast, althans in de mate van het mogelijke, met het binnenleiden in het Zwin, tegen een redelijk loon, van de vreemde koopvaarders. Volgens het koninklijk mandaat gebeurde het inderdaad maar al te dikwijls dat onervaren schippers tegen de wil in van de koopliu, voor wie ze voeren, wegens hun gebrekkige kennis van het Zwin, Sluis meden om een Zeeuwse haven aan te doen, tot groot nadeel van de vorstelijke tolopbrengst en van de economische belangen van de stad Brugge en het ganse graafschap Vlaanderen. In navolging van de ordonnantie van 1484, verbood het nieuwe plakkaat, op straf van verbanning of van een andere sanktie, aan de stuurliu, die door genoemde commissarissen niet als loods erkend geworden zouden

65. DEGRYZE, *a.w.*, blz. 85-88 en 118-128, bewijsstuk IV.

zijn, noch het insigne ervan ontvangen zouden hebben, zich voortaan nog met het piloteren van de vreemde schepen in te laten. Het beschouwde deze maatregelen als zijnde het beste middel, om, gedurende de tijd, dat men de bevaarbaarheid van het Zwin en de haven van Sluis zocht te verbeteren, aan de toen bestaande moeilijkheden in de scheepvaart aldaar te verhelpen. Opvallend in deze koninklijke verordening is dat van de volstrekte verplichting om de vreemde vaartuigen uitsluitend het Zwin binnen te loodsen, evenals van een voet, waarop sinds 1484, het aan de piloten verschuldigde loon diende berekend te worden, geen sprake meer is, wat ongetwijfeld als een toegeving aan laatstgenoemden moet te verklaren geweest zijn. Ten slotte beval de koning in zijn schrijven al zijn baljuws en officieren van justitie de beide genoemde commissarissen in de uitvoering van hun opdracht bij te staan en degenen, die zijn verordening zouden overtreden, van rechtswege te vervolgen en bestraffen⁶⁶. Opvallend ook is dat in dit plakkaat, zoals in de vorige ordonnanties, van een regeling voor de beloodsing van de uit Sluis vertrekkende koopvaarders geen sprake is.

De Brugse wethouders draalden niet lang om tot de toepassing van wat voor hen het vernieuwd reglement op het loodswezen was, over te gaan. Op 7 december stuurden ze naar Oostende, Blankenberge en andere plaatsen aan de Vlaamse kust Jan de Boot, stadstresorier, en Adriaen Drabbe, als «commissarissen, gheordonneirt up t stic van den piloten⁶⁷». Het is niet duidelijk op welke wijze aldaar te werk gegaan werd, aangezien we nergens van de benoeming en beëdiging van nieuw verkozen loodsen melding gevonden hebben. Evenmin zien we de stad Brugge deze laatsten in het bezit van hun zilveren insigne stellen. Dat Jan de Boot in de plaats van Jan de Hond als een van de beide Brugse commissarissen vernoemd wordt, is ook eigenaardig en

66. Bijlage II, tekst van de commissiebrief van 3 dec. 1499.

67. R 1499-1500 (nr. 32553), f° 54 r° en 65 v°. - Dezelfde dag ontving de magistraat van Oostende beide genoemde Brugse afgevaardigden, die er kwamen, «ghedeputeert an de wet nopende de pyloten». Op 8 en 17 dec. daaropvolgend werd dienaangaande tussen de schepenen van Brugge en Oostende nog een briefwisseling gevoerd. Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr. 37322, Oostendse stadsrek. van 1499, f° 6 r°, 10 v° en 12 v°.

doet vragen stellen⁶⁸. Toch functioneerde het loodswezen opnieuw en gaven de Brugse wethouders vanaf december 1499 en nu voorgoed drinkgeld aan de Vlaamse loodsen en ook gewone stuurliu, die een vreemd koopvaarder het Zwin binnengeleid hadden⁶⁹. Daar op zeker ogenblik Adriaen Drabbe, wegens zijn overlijden als commissaris, belast met de benoeming van de piloten, vervangen diende te worden, verzochten de Brugse schepenen de kanselier van Filips de Schone de commissiebrief van 1499 te vernieuwen en op zulk een manier aan te passen, dat voortaan in de permanente vervanging van de commissarissen kon voorzien worden⁷⁰. Op 18 juni 1505, misschien wel na lang wachten, verkregen ze de nieuwe commissiebrief, waarvan de inhoud, afgezien van de gevraagde wijziging en de datering, bijna woordelijk dezelfde was als die van de brief van 1499. Voortaan mochten de burgemeester van het korps, een schepenen en een tesorier in functie van de stad Brugge of twee onder hen, zonder daartoe als dusdanig speciaal met hun familienaam te moeten worden aangeduid, als stedelijke commissarissen optreden⁷¹. Over de praktische toepassing van deze vernieuwde ordonnantie

68. Jan de Hont wordt na 1499 nog eenmaal vermeld in een nota van de Brugse magistraat aan de kanselier. Zie voetnoot 70. - Heette hij somtijds ook «de Boot»?

69. Bijlagen VII en VIII, lijsten met de namen van de Vlaamse loodsen en stuurliu, die in 1500 en 1501 te Sluis een koopvaarder binnengeleid hadden en daarvoor drinkgeld ontvingen, naar de Brugse stadsrekeningen (zie volgende aflevering).

70. Op een strook papier, gehecht aan de uitgereikte commissiebrief en bestemd voor de kanselier, staat te lezen: «Plaisit a monseigneur le chancelier de sa grace faire renouveler cest placart a cause du trespas de feu Adrien Drabe, auquel, avec Jehan de Hont, il s'adreschoit, en faisant l'adresche au bourgmestre du cours, ung eschevin et ung tesorier de la ville de Bruges ou les deux des trois presens ou advenir. Car autrement seroit tousiours a recommencer». Brugge, Stadsarchief, charter nr. 1293, II. - Zie onze bijlage II.

71. De aanhef van de nieuwe commissiebrief, die op 18 juni 1505 te Turnhout verleend werd, luidt: «By den coninck van Castilien... Onse lieve beminde, den burgemeestre van der course, eenen van den scepenen ende eenen van den tresoriers onser stede van Brugghe oft den twee van hemlyuden jegewoirdich ende toecomende, salut», waarna dan woordelijk de stipulaties, staande in de commissiebrief van 1499, volgen. Ontleding in L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inv. des archives de la ville de Bruges*, Brugge, 1871-1878, dl. VI, blz. 450. Brugge, Stadsarch., charter nr. 1293, I. - Zie onze bijlage II.

op het loodswezen vernemen we evenmin iets, zodat we dan ook niet weten of er aan de inhoud van het stuk gevolg gegeven geworden is, althans voor wat de aanstelling en de beëdiging van de piloten onder het toezicht van de stad Brugge aanging. Het heeft er inderdaad de schijn van, dat de Brugse wethouders het loodswezen van het Zwin, zoals het tot dan toe met de vrijwillige medewerking van de stuurliu van de kust functioneerde, eenvoudig zijn beloop liet gaan⁷². Wat er ook van zij, in 1505 en 1506 hadden ze over de goede werking van deze pilotage, gezien het stijgend aantal koopvaarders, dat te Sluis binnengeloedst kon worden, namelijk achtereenvolgens 75 en 96, zeker niet te klagen.

De pragmatische wijze, waarop de Brugse magistraat te werk ging om de goede werking van het loodswezen te verzekeren, kwam vooral in de uitreiking van gratificaties aan de piloten tot uiting. Aanvankelijk was de voet, waarop het bedrag van dit drinkgeld berekend werd, niet vast. Zo ontving de loods, die een vaartuig van 100 vaten binnengeleid had, nu eens 4, dan weer eens 6 schellingen groten als fooi⁷³. Drinkgeld werd ook gegeven aan de piloten, aan wie gevraagd geworden was in zee te steken om de gebeurlijk op komst zijnde Spaanse vloot op te sporen, tegemoet te varen of op te wachten, om haar daarna, zo mogelijk, het Zwin binnen te leiden. Overigens werden degenen, die het eerst het heuglijk nieuws van de aankomst vóór de kust van zulk een vloot te Brugge kwamen melden, eveneens met een fooi begiftigd. De Brugse schepenen deden dan ook meestal zelf beroep op de Vlaamse loodsen, als dit dringend nodig was of als de Spanjaarden daarom vroegen. Dat er soms een tekort was aan zulke piloten, bereid om tegen een redelijk loon, de Spaanse of andere schepen Sluis binnen te leiden, blijkt uit de begiftiging door dezelfde wethouders in 1509 en volgende jaren van de mee-

72. In de stadsrekeningen van Brugge, Blankenberge en Oostende uit die tijd en ook nog lang daarna tot 1540 vonden we geen gegevens over de aanstelling en beëdiging van Vlaamse loodsen door toedoen van de Brugse magistraat.

73. Over het algemeen werd elk schip, dat binnengeloedst diende te worden, slechts door één enkele Vlaamse piloot geleid.

gekomen vreemde loods⁷⁴. Het was om over deze loonkwestie te onderhandelen, dat de Brugse pensionaris in de loop van april 1519 zich naar Sluis, Heist, Blankenberge, Wenduine, Oostende en andere plaatsen aan de kust en bij de magistraat aldaar begaf. Dat de te voeren besprekingen meer speciaal zouden gaan over de voet, waarop het salaris of arbeidsloon van de piloten berekend diende te worden, is waarschijnlijk, maar daarover vernemen we niets⁷⁵. Zeker is dat in 1520 door zowat 70 Vlaamse loodsen in het totaal niet minder dan 81 koopvaarders te Sluis konden binnengeleid worden, wat een topprestatie was. Sinds het begin van de eeuw waren er nooit zoveel Vlaamse stuurlui als piloten bij het loodswezen van het Zwin betrokken geweest als dat jaar. Dat de meesten onder hen toen elk maar één schip aldaar binnengeleid hadden, wat eigenlijk de vorige jaren reeds gebruikelijk was, is veelbetekenend voor het ware karakter van deze pilotage, namelijk dit van een okkasionele dienstverlening. Van een echte permanente loodsdienst met piloten van beroep is er in die tijd dan ook nog geen sprake. Dit verklaart overigens waarom zowel de Brugse wethouders, die vreemde koopvaarders zochten aan te trekken, als de vreemde schippers, die het Zwin wilden aandoen, inzake pilotagehulp aldaar, ten zeerste van de goede wil van de stuurlui-loodsen van de Vlaamse kust afhankelijk waren. Deze laatsten kennen we voor gans de eeuw met hun naam en zeer dikwijls ook met hun woonplaats, daar ze in de Brugse stadsrekeningen onder de rubriek, gewijd aan het drinkgeld, uitgereikt aan de piloten, vernoemd worden. Het waren

74. Jan Oetsna of Oudsna, Spaans piloot, ontving, o.a. op 18 sept. 1509 en 11 febr. 1510, na te Sluis een schip binnengeleid te hebben, van de Brugse schepen telkens de fooi, die gebruikelijk aan de Vlaamse loodsen geschonken werd. R 1509-1510 (nr. 32563), f° 69 r° en 70 r°. - Dergelijke vermeldingen laten toe te veronderstellen, dat de andere vaartuigen, die op dezelfde data te Sluis binnengeloodst geworden waren en waarvan we de herkomst niet vernemen, eveneens uit Spanje kwamen en dus tot een Spaanse vloot of een smaldeel ervan behoorden. Op de twee genoemde dagen bestonden deze formaties respectievelijk uit zes en vijf eenheden. Ook de volgende jaren zien we soms een Spaanse loods door de stad Brugge met drinkgeld begiftigd worden.

75. De pensionaris ging er op 25 april heen om er «te sprekene metten wetten nopende den sallaris van den piloten, die de scepen ter Sluus innewaren daghe-lycx bringhende». R 1518-1519 (nr. 32570), f° 102 r°.

meestal vissers uit de kleine visserij van de oostkant van de kust, vooral uit Wenduine, Blankenberge en Heist⁷⁶.

De oorlog, die in 1521 tussen Karel V en Frans I uitbrak en niettegenstaande herhaalde wapenbestanden tot na de dood van de keizer zou blijven aanslepen, betekende een ernstige bedreiging voor de koopvaardij op Sluis, vooral voor de Spaanse, die, wegens de verzanding van het Zwin, al in moeilijke voorwaarden plaatsvond. De Brugse schepen waren evenwel steeds besloten om de jaarlijkse terugkeer van de Spaanse schepen en vloot in de hand te werken, maar daartoe hadden ze verder de hulp van de Vlaamse stuurliu en piloten nodig. Na de aankomst op 22 april 1524 van een Spaanse vloot, bestaande uit niet minder dan 22 vaartuigen, een onverhoopt groot aantal, haastten ze zich dan ook om aan ieder van de evenveel Vlaamse loodsen, die bij het binnenleiden van die formatie betrokken geweest waren, naast het gebruikelijke drinkgeld, ook nog een buitengewone premie, ten bedrage van twee schellingen groten, toe te kennen⁷⁷. Als gevolg van de oorlog trad nochtans, inzake het bezoek van de Spaanse koopvaarders aan Sluis, in 1527 een zware crisis in, die tot 1530 zou blijven duren. Het aantal schepen van de Spaanse vloot, dat gedurende deze periode jaarlijks Sluis nog aandeed, slonk tot enkele eenheden. Eenmaal de Spaanse vaartuigen in groter aantal terug in het Zwin verschenen, deden de Brugse wethouders opnieuw beroep op de Vlaamse piloten, wat we in 1532 zien gebeuren⁷⁸. In de loop van 1535 nochtans,

76. Vanaf het boekjaar 1504-1505 (nr. 32558) vermelden de Brugse stadsrekeningen meestal niet meer de plaats van herkomst van de Vlaamse loodsen en stuurliu. Eerst vanaf het boekjaar 1537-1538 (nr. 32589) geven ze opnieuw telkens, bij de naam van de begiftigde piloot, deze aanduiding.

77. «De voornoemde 22 pyloten, dewelcke binder maendt van april laetsleden elc een scip ter Sluus in t Zwin inbrochten, by laste van die van der college, boven huerlieder voorscreven ordinaire drincghelt, betaelt elc 2 s. gr., comt 2 lb. 4 s». R 1523-1524 (nr. 32575), f° 116 v° - 117 v°, onder de datum 22 april 1524, en f° 118 v°.

78. Op verzoek van de Brugse magistraat begaven zich op 3 okt. 1532 de twee Blankenbergse burgemeesters, in gezelschap van een schepene en twee van «d expertste pyloten» uit hun gemeente, naar Brugge om er te spreken over de kwestie «nopende der pylotaygie ende t inbringhen der Spaignschen scepen ter Sluus in t Swin». Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr. 32250, stadsrek. van

dienden de kooplui van de Spaanse natie te Brugge, daarbij gebruik makend van hun recht op inspraak terzake zelf, de hulp van de Blankenbergse loodsen in te roepen. Wellicht hadden de Spaanse schippers alsdan, wanneer ze met hun schepen vóór de Vlaamse kust of de inkom van het Zwin aangekomen waren of daar te wachten lagen, over het gebrek aan piloten, bereid om hen te Sluis binnen te loodsen, meer dan ooit te klagen. De magistraat van de stad Brugge greep eveneens in en stuurde in september en oktober van dat jaar telkens een paar loodsen met hun gezellen in zee ten einde de Spaanse vloot tegemoet te varen of op te wachten. Dezelfde overheid verhoogde toen ook de voet, waarop het drinkgeld, dat ze aan de piloten uitkeerde, berekend werd, door het, voor ieder binnengeloedst schip, van vier groten per 10 vaten aan tonnenmaat op zes te brengen. Deze maatregelen leverden zekere resultaten op, vermits tijdens genoemd jaar toch 29 koopvaarders te Sluis binnengeloedst konden worden⁷⁹.

Een nieuwe zware inzinking in de koopvaardij op het Zwin deed zich voor, nadat in 1536 de vijandelijkheden tussen Karel V en Frans I hervat geworden waren. Van mei van dat jaar tot april 1537 daaropvolgend, tijdens een periode van elf maanden, kon te Sluis door de Vlaamse piloten geen enkel vreemd vaartuig binnengeloedst worden, wat misschien gedeeltelijk ook aan de slechte toestand, waarin de signalisatie in het Zwin verkeerde, kan te wijten geweest zijn. De Staten van Vlaanderen hadden nochtans eind 1536 een kleine zeemacht, bestaande uit enkele oorlogsschepen, voor de beveiliging van de kust, de zeevisserij en de handelsscheepvaart, alsook voor de kaapvaart tegen de Fransen in de vaart gebracht⁸⁰. Beducht voor een langer uitblij-

Blankenberge (1 mei 1532-30 april 1533), f° 8 r°. - Ook twee Oostendse loodsen werden aldaar ontboden. *Ibidem*, nr. 37355, stadsrek. van Oostende van 1532, f° 39 r° en 51 r°.

79. R 1534-1535 (nr. 32586), f° 76 v° - 77 v°, en R 1535-1536 (nr. 32587), f° 50 r° en 80 r° - 81 v°. - Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr. 32253, stadsrek. van Blankenberge (1 mei 1535 - 30 april 1536), f° 13 r°, zonder datering.

80. J. DE SMET, *De krijgsvloot van de Staten van Vlaanderen in de zestiende en zeventiende eeuwen in Hand. «Soc. d'Emulation» te Brugge*, dl. LXXXI, 1938, blz. 1-26, blz. 1-4.

ven van de Spaanse vloot, ontboden de Brugse wethouders op 11 april 1537 vijftien Vlaamse piloten bij zich en beloofden hen, indien ze erin slagen zouden die formatie te Sluis binnen te loodsen, tijdelijk de voet, waarop hun drinkgeld berekend werd, te verdubbelen en dus van 6 op 12 groten per 10 vaten aan tonnenmaat te brengen. Dit leverde, zoals dergelijke maatregel twee jaar voordien, een gunstig resultaat op. Op 15 mei inderdaad kon genoemde vloot, tellende twintig eenheden, door de loodsen het Zwin binnengebracht worden. Twee maanden later arriveerden aldaar nog een zestal andere Spaanse koopvaarders, die door zes Vlaamse piloten in Zeeland afgehaald geworden waren⁸¹. Inmiddels had een afvaardiging van de stad Brugge te Sluis met de kapitein van de Spaanse vloot een gesprek gehad, tijdens hetwelk over de toegankelijkheid van het Zwin en de verlegging van de drijvende tonnen aldaar, evenals over het verzoek tot de Spaanse schippers om het verkeer naar die haven voort te zetten, gehandeld werd. Ook dit bleef niet zonder gevolg. Op 2 oktober kon een tweede Spaanse vloot, bestaande uit achttien eenheden, te Sluis binnengeloodst worden⁸². Het volgend jaar verliep de pilotage van de Spaanse vaartuigen minder gemakkelijk. De vloot uit Spanje, waarvan men de komst aan de Vlaamse loodsen gesignaleerd had, ging, na in mei vóór de kust te zijn gearriveerd, in de plaats van onmiddellijk het Zwin aan te doen, eerst op de rede liggen en wel op de ligplaats van «de Noord» nabij Knokke, waar ze diende te worden afgehaald. Daar ditmaal niet alleen voor het leiden van de Spaanse schepen tot op «de Noord» loodsen ingezet moesten worden, maar achteraf ook nog voor het binnenbrengen te Sluis dezelfde piloten door beroepsgenoten en schippers, die plaatselijk meer bevoegd waren, dienden bijgestaan te worden, hadden de Brugse wethouders nu ook de laatstgenoemden voor de bijkomende assistentie, die ze verleend hadden, een zekere genoegdoening te verschaffen. Wellicht be-

81. Op 12 juli ontvingen Anthuenis Muzaert en vijf andere loodsen, zijn gezellen, samen 8 lb. 6 s. groten voor «pylotaige, dryncghelt ende verteerde costen», om van uit Zeeland de zes genoemde Spaanse schepen, «die daer ghelaen waren», af te hebben gehaald. Voordien was A. Muzaert met zijn boot te Veere een hanzeatische hulk gaan afhalen. R 1536-1537 (nr. 32588), f° 80 v° - 81 r°.

82. R 1537-1538 (nr. 32589), f° 77 r° - 78 r°. - Zie voetnoten 152 en 153.

seften ze toen reeds, dat het aanvaarden van deze nieuwe toestand in het loodswezen op de duur op een verdeling van de pilotage zou kunnen neerkomen. Wat er ook van zij, op 15 juni 1538 kon aldus de Spaanse vloot, bestaande uit elf meestal grote vaartuigen, die op de rede van «de Noord» te wachten lag, te Sluis veilig binnengeloodst worden⁸³. Dubbel drinkgeld werd toen aan de Vlaamse piloten, die dit op hun actief hadden, niet uitgekeerd. Wel ontving de solicitor of raadsman van de Spaanse natie te Brugge van de schepenen aldaar voor zijn bemiddeling bij de Spaanse schippers, die hij had kunnen overhalen het Zwin aan te doen, een beloning in speciën. In het begin van september, nadat de komst van een nieuwe Spaanse vloot aangekondigd geworden was, riepen de Brugse wethouders een twaalfstal piloten uit Wenduine, Blankenberge en Sluis bij zich om met hen over het binnenloodsen van die formatie in het Zwin te spreken. Naderhand, in oktober, begaf een Brugs schepene zich naar de kust om er aan de loodsen brieven van de Spaanse kooplui, bestemd voor de gezagvoerders van de genoemde vloot, te overhandigen, dit alles om toch maar te verkrijgen, dat de schepen het Zwin zouden aandoen. Het resultaat was dat toch meerdere Spaanse schippers zich lieten overtuigen dit te doen⁸⁴. Overigens waren de stuurlui-vissers van de Vlaamse kust tijdens de visvangst niet steeds bereid dit bedrijf op een voor hen weinig geschikt ogenblik, ten behoeve van de pilotage, te onderbreken. Althans in het begin van november zien we twee wethouders van de stad Blankenberge naar Brugge trekken om er met de magistraat over het probleem, dat daardoor gesteld werd, te spre-

83. Op 8 en 9 mei zond de stad Brugge schepene Jan Couzyn naar Blankenberge en elders langs de kust om «te communicuierne metten pylooten op t inbringhen van der Spaenscher vloote, die men verwachtende was» en vervolgens, op 20 en 21 mei, opnieuw daarheen, om «te contenteirne ende tevreden te stellene zekere scippers ende pylooten, die de scippers ende pylooten van der vloote assisteirden, liggende voor t Zwin». Op 15 en 16 juni stuurde ze hem, in gezelschap van een gemeenteraadslid, nogmaals naar de kustplaatsen, om er «te sprekene metten pyloten nopende t inbringhen van der Spaenscher vloote», terwijl ze een derde afgevaardigde zond naar de Spaanse schepen, «ligghende an de Noordt», met het doel «die in t Zwin te doen commene». R 1537-1538 (nr. 32589), f° 62 r° en v°.

84. Zie hoofdstuk III, voetnoot 155.

ken⁸⁵. Al met al was voor de Brugse schepenen de tijd aangebroken om, na ruggespraak, zowel met de Vlaamse piloten, als met de consuls van de Spaanse natie, tot de reorganisatie van het loodswezen van het Zwin over te gaan. De wet van Brugge legde inderdaad eind 1538 of in de loop van 1539, zonder dat we juist weten wanneer, aan genoemde consuls een ontwerp daartoe voor, bestaande uit een reeks voorstellen. De bedoeling daarvan was, na de Spanjaarden daarover ingelicht te hebben, met hen tot een akkoord te komen nopens de uitvaardiging door de regering van een nieuw reglement betreffende de loodsdienst, wat inderdaad zou gebeuren.

Het Brugs concept voor de verbetering en de wettelijke regeling van de pilotage op het Zwin, waarvan de Franse versie in een kopie bewaard bleef, bestond uit een inleiding, een twaalfstal artikels en een slotformule, ongeveer luidend als volgt⁸⁶: «Dit zijn de punten betreffende de ordening van en de politie op het loodswezen, die de burgemeesters, schepenen en raden van de stad Brugge, na voorafgaande overleg dienaangaande met verschillende piloten van Sluis, Blankenberge en Wenduine, opgesteld hebben, om ze aan de consuls van de natie van Spanje voor te leggen, zodat die, in zover dit hen aanbelangt, erop advies en antwoord zouden kunnen verstrekken, aangezien het erom gaat de kooplui en de schippers beter tegen gevaar, onheil, schade en verlies te behoeden.

1. — Eerst en vooral, opdat de genoemde kooplui en schippers beter beveiligd zouden zijn en zij zouden weten op welke personen, als loods optredend, ze zich gebeurlijk zouden kunnen verlaten, zullen de Brugse wethouders, voortgaande op het advies van de wetten van Sluis, Blankenberge en Oostende, bene-

85. Op 4 nov. reisden en pensionaris en de burgemeester van de schepenen van Blankenberge naar Brugge om er met de wet «te communiquer en up t fait van der visscherie ende der pilotaige deser stede (van Blankenberge)». Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer, nr. 32256, stadsrek. van Blankenberge van 1538-1539, f° 8 v°.

86. GILLIODTS, *Cons. d'Espagne*, dl. I, blz. 207-311, tekst van het concept, dat niet gedateerd is. De door Gilliodts gegeven datering «vers 1439» is een drukfout en dient in «vers 1539» gewijzigd te worden. Naar Brugge, Stadsarch., charter nr. 108, kopie.

vens van andere lieden deskundigen, die de piloten uit de streek goed kennen, in die drie steden, benevens ook te Wenduine en te Heist, overgaan tot de verkiezing en aanstelling van een zeker aantal stuurliu, zijnde de meest ervaren, tot loodsën. Aan de aldus verkozen piloten zullen ze een speciaal daartoe ontworpen en aan de arm of op de mouw te hechten insigne overhandigen, met het verzoek dit als kenteken op zich te dragen. Bovendien zullen ze van deze leidslui de eed afnemen, waardoor gezworen wordt eerlijk en getrouwelijk de koopvaarders, die langs de kust varen of er aankomen, zoveel als mogelijk, veilig ter bestemming te brengen, door die schepen, althans in zover de meesters ervan ermede instemmen, alleen in de haven van Sluis binnen te leiden.

2. — Opdat niemand anders, dan de hierboven genoemde, erkende en aanvaarde piloten zich met het binnenloodsen van schepen zouden inlaten en bemoeien, zo zullen de Brugse wethouders, bewust van hun plicht, hun uiterste best doen om van zijn majesteit de keizer, hun souvereine heer en natuurlijke vorst, door oktrooi, privilegie of edict te bekomen, dat, op straf van zware vervolging, aan allen, gelijk wie ze mogen zijn, tenzij ze vooraf als loods verkozen en aangesteld zouden zijn geworden, het insigne ervan zouden hebben ontvangen en de betrokken eed zouden hebben afgelegd, verboden zou worden zich met pilotage langs de kust van Vlaanderen in te laten of te bemoeien.

3. — In verband daarmede zullen de Brugse wethouders de consuls van de natie van Spanje, in hun stad gevestigd, verzoeken zo vriendelijk te willen zijn de nodige stappen bij de prior en de consuls van hun natie te Burgos te doen, ten einde te verkrijgen, dat door laatstgenoemden aan alle schippers, die derrewaarts over in Spanje hun schepen bevrachten, bevolen zou worden geen andere piloten in dienst te nemen, dan diegene, dragend het genoemde insigne van de stad Brugge.

4. — En opdat er ter zake geen bedrog gepleegd zou worden, zo zullen de Brugse wethouders, vooraleer de genoemde piloten aan te stellen, hen laten zweren aan niemand anders, wie hij moge wezen, hun insigne te overhandigen of af te staan en bovendien zullen ze bij de keizer, onze vorst, aandringen om te verkrijgen, dat zoiets op straf van zware vervolging zou verboden en, naar zijn goeddunken, als meined beschouwd en berecht zou worden.

5. — Maar omdat verschillende piloten hebben laten horen, dat, wanneer ze gebeurlijk op zee aan het vissen zijn, ze dit werk, minstens zonder veel schade en verlies, zo maar niet in de steek kunnen laten, om de vóór de kust aankomende schepen bij te staan, en ze om die reden de gewoonte hebben in dat geval hun taak van loods aan een of twee van hun vennoten, die ze even ervaren en bekwaam als henzelf achten, over te dragen, zo hebben de Brugse wethouders, om genoemde loodsen tegemoet te komen en het bedrog, dat onder dergelijk voorwendsel gepleegd zou kunnen worden, tegen te gaan, voorgesteld dat iedere hoofdpiloot of stuurman van een boot onder zich ten hoogste een of twee vennoten zou hebben, voor wie hij persoonlijk aansprakelijk wil zijn en die, zoals de genoemde hoofdpiloten, na beëdigd te zijn geworden, eveneens het insigne van de stad Brugge zou of zouden dragen.

6. — En mocht het gebeuren, dat sommige van de aldus erkende en aangestelde piloten kwamen te overlijden, dan zal de weduwe of de familie van de overledene ertoe gehouden zijn, op straf van een nog te omschrijven vervolging, het genoemde insigne binnen de veertien dagen na dit afsterven in de thesaurie van de stad Brugge binnen te brengen of daarheen terug te sturen. De betrokken insignes zelf zullen daarna aan degenen, die, als nieuwe loodsen, in de plaats van de afgestorvenen benoemd zullen zijn, overhandigd worden.

7. — En opdat de genoemde piloten meer geneigd zouden zijn hun plicht te doen en de schippers, evenals de kooplui, niet afgeperst zouden worden, wordt aangeraden voortaan, in zake het tarief van het loon voor het piloteren van vaartuigen, die bij volle dag en bij goed weder aankomen, te betalen 20 schellingen groten voor een eenheid van 70 of 80 vaten, 28 schellingen voor een van 100 vaten, 2 pond 16 schellingen voor een van 200 vaten, 4 pond 4 schellingen en niets meer voor een van 300 vaten en naar advenant voor de andere schepen met kleinere of grotere tonnenmaat.

8. — Maar indien de genoemde piloten bij nacht of tijdens een storm of een onweder aan de betrokken schepen bijstand verleend zouden hebben, dan zullen ze, naar gelang elk bijzonder geval en de noodzaak ervan, op basis van de door de wethouders van Brugge gemaakte schatting vergoed worden.

9. — Daarenboven zal de stad Brugge aan de loodsen de gebruikelijke gratificatie in drinkgeld, berekend naar het draagvermogen van de schepen, blijven uitkeren.

10. — En opdat de genoemde piloten na hun dienst onmiddellijk zouden kunnen afrekenen en niet gedwongen zouden zijn voor het verkrijgen van hun loon de schippers achterna te lopen, zo zullen de Brugse wethouders de genoemde consuls verzoeken een of twee personen uit hun natie aan te stellen met de opdracht op staande voet dit salaris aan de loodsen uit te betalen op grond van de door laatstgenoemden voorgelegde biljetten, afgeleverd, voor wat het gewone binnenloodsen betreft, door de stapelaar of klerk van de Brugse stapel te Sluis en, voor wat het buitengewone piloteren aangaat, door een van de Brugse stads-pensionarissen, maar dan volgens het bedrag van de schatting door de wethouders gedaan.

11. — De Brugse schepenen zijn van oordeel, dat mits naleving van de voorgaande punten van hun ontwerp, voorzien zal kunnen worden in de tekortkomingen, die tot nog toe in de pilotage op het Zwin bestonden en ze drukken de wens uit dat daardoor de kooplui beter gediend en beveiligd zullen kunnen zijn. Ze hebben gehoord van de voorstellen van bepaalde lui, die, gezien de moeilijke toegang tot de haven van Sluis met haar steeds wisselende diepte, graag zagen, dat aan de loodsen opgedragen zou worden de aankomende schepen niet verder te leiden dan tot op «de Noord», waar ze veilig en buiten gevaar kunnen stationeren, en dat aan zekere piloten, die te Sluis wonen, bevolen zou worden of aldaar in de haven te brengen ofwel enkele kleine barken of scheepjes, elk voorzien van 24 tot 28 roeiers, uit te rusten, ten einde ze daarmede, roeiend, binnen te halen⁸⁷. Daarop antwoord gevend, zijn de Brugse wethouders van oordeel, de opinie van het grootste gedeelte van de piloten daarover

87. «Et quant ad ce aulcuns avoient advise... que il seroit bon de ordonner que les pilotes ne seroient tenez mener les navires plus avant que jusques au Nordt, auquel lieu les navires sont en seurte et hors dangier, et que l'on ordonneroit aulcuns pilotes, demourans audit Escluse, pour mener lesdis navires d'illec dedens ledit port ou havene ou d'ordonner a Escluse aulcunes petites barques ou navires pour ramer avecq 24 ou 28 personnes pour les conduire dedens ledit port...». *Ibidem*, blz. 310.

overnemend en daarin ook volgend de opvatting van andere lieden, die terzake bevoegd zijn, dat zoiets niet alleen veel geld zou kosten, maar bovendien ook een totaal nutteloze en dus overbodige uitgave zou betekenen, vermits een onderscheid tussen de loodsen en een verdeling van de loodstaak dienaangaande niet kunnen opgaan. Inderdaad de piloten, die bekwaam geacht worden om de koopvaarders tot op «de Noord» te brengen, kunnen zonder grotere inspanning en gevaar even goed dezelfde schepen tot in de haven van Sluis leiden om er aan te leggen. Daarenboven is het ook zo, dat de genoemde loodsen in elk geval steeds aldaar zouden moeten aan wal gaan, zowel om er hun salaris, verstrekt door de kooplui, als om er de gratificatie, gegeven door de stad Brugge, in ontvangst te nemen. En moest het toch zo zijn, dat ze de betrokken vaartuigen niet verder dan tot op «de Noord» zouden mogen brengen, omdat ze die aldaar aan de loodsen uit Sluis zouden dienen toe te vertrouwen, dan zou zoiets dagelijks tot erge woordenwisselingen en geschillen onder al die piloten aanleiding kunnen geven. Voor de koopman, die op de komst van de loodsen uit Sluis zou moeten wachten, zou dit toeven op een slaafse onderdanigheid aan de pilotage neerkomen, aangezien hij afhankelijk zou zijn van loodsen, die hem last zouden kunnen aandoen of niet bereid zouden zijn om hem te komen bijstaan en dit des te meer als, in geval van wind of storm, gedurende een hele tijd elke benadering van zijn schip onmogelijk zou kunnen zijn⁸⁸. Wat aangaat de zich steeds wijzigende diepte in de haven van Sluis, daarop kan geantwoord worden met de vaststelling, dat de aldaar intredende veranderingen zich niet zo snel en ook niet zo dikwijls voordoen, zonder dat de piloten, die erkend en aangesteld zouden geweest zijn, met hun kleine vaartuigen, twee of drie maal per jaar aldaar op

88. «Car puisque l'on seroit d'avis de faire la restriction sur les pilotes et que l'on n'en admectroit que gens experts et souffisans, cognoissans l'entree dudit port de l'Escluse, en menant les navires jusques audit Noordt, ils porront facilement, sans paine et sans dangier, les mener de tout dedens ladite havene pour prendre leur station... Et ou cas qu'ils ne porroient mener lesdis navires plus avant que jusques au Noordt et qu'ilz debvroient laisser entrer les pilotes de l'Escluse, il causeroit journelement grands debatz et differens d'entre lesdis pilotes, aussi ce seroit une grande subjection pour le marchand, qu'il debvroit illecq attendre la venue des pilotes de l'Escluse...». *Ibidem*, blz. 310-311.

onderzoek uitvarend, bij laag water, genoemde wijzigingen en de daaruit voortvloeiende gevaren niet gemakkelijk zouden weten te onderkennen. Tot een betere kennis daarvan zouden ook voor een groot deel kunnen bijdragen de in de Zwinhaven geplaatste bakens en tekens, onderhouden door de stad Brugge, en waaraan meer dan tot nog toe het geval geweest is, aandacht besteed zou moeten of kunnen worden»⁸⁹. Tot daar de inhoud van het ontwerp.

De voorstellen, beschouwingen en wensen, vervat in het concept van de Brugse magistraat, nopens de regeling van het loodswezen van het Zwin, droegen ongetwijfeld de goedkeuring van de consuls van de Spaanse natie weg, vermits ze nagenoeg in alle tekortkomingen, die op dat ogenblik in die dienst bestonden, voorzagen. Ook de regering bleek ermee akkoord te gaan. Op 24 september 1539 ontvingen de Bruggelingen inderdaad van Karel V de door hen aangevraagde keizerlijke ordonnantie. Dit stuk bestaat uit een lange inleiding, waarin nogmaals de redenen worden aangehaald, waarom het uitgevaardigd diende te worden, gevolgd door een viertal artikelen en een aanmaning tot de bevoegde overheden om het te doen uitvoeren. De inhoud ervan kan als volgt teruggegeven worden⁹⁰ :

«Karel, enz. Aan al degenen, die deze onze brief lezen, saluut. We hebben het verzoekschrift van de burgemeesters, schepenen en raden, alsmede van gans de gemeente van Brugge ontvangen, inhoudende hoe dat vroeger, tijdens het leven van koning Filips, wijlen onze vader, de voorzaten van de genoemde smekelingen,

89. «Et quant a ce que la parfondeur dudit port se change aulcune fois, ils disent que le changement ne se fait ci tost ne ci souvent, que les pilotes, qui seront admis et approuvez, en venant avecque petites navires a eauwe basse audit port deux ou trois fois par an, ils cognoisteront facielement le changement du parfondeur... a quoy porront aussi grandement aider les bakes et enseignes...». *Ibidem*, blz. 311.

90. LAURENT e.a., *Recueil des ordonnances*, IIe série, dl. IV, blz. 138-140, naar Brugge, Stadsarch., Register Halleghheboden 1530-1542, f° 340 v°. - De drie eerste artikels van deze ordonnantie stonden reeds geformuleerd in de verordening van 1484. Ook het vierde artikel vinden we aldaar, althans gedeeltelijk, reeds onder woorden gebracht. Degryse, a.w., blz. 77-79 en 111-116, artikels 1, 2, 3, 7 en 11. - Uit de vergelijking van de inhoud van beide ordonnanties blijkt, dat de beboetingen, die in 1539 voorzien werden, zeer zwaar bleven.

tot voorbehoeding en beveiliging van de vreemde kooplui, aankomende in het Zwin, in uitvoering van diens oktrooi, hadden erkend, aangesteld en afgevaardigd verschillende stuurliu, wonende aan de Vlaamse kust nabij het Zwin, namelijk te Oostende, Blankenberge, Wenduine, Heist en Sluis, in de hoedanigheid van piloten, belast met de taak de koopvaarders, die ze op zee vóór de Vlaamse kust zouden aantreffen, veilig en buiten gevaar de Zwinhaven binnen te loodsen, waarbij ze, dit doende, op de mouw van hun bovenkleed het insigne dragen zouden, waardoor ze, als loods, zich bij de vreemde schippers bekend zouden kunnen maken en door laatstgenoemden in dienst genomen zouden kunnen worden. Vanaf dat ogenblik werden de piloten dan ook niet alleen door de schippers met een loon vergoed, maar ook door de stad Brugge met een gratificatie begiftigd, telkens beide berekend naar de tonnenmaat of grootte van het binnengebrachte schip. Op deze wijze kon het Zwin verder door de vreemde koopvaarders aangedaan worden, waaruit de gemeente Brugge, waarvan de welvaart zowel op de stapel van de aldaar aangevoerde goederen, als op het verblijf binnen haar muren van de uitheemse handelaars gevestigd is, groot profijt haalde, zonder dat er ooit enige klachten nopens verlies of schade, geleden door de op bezoek komende schippers of kooplui, gehoord geworden was. Alhoewel jaren nadien al deze loodsen of althans de meesten onder hen overleden waren en de overblijvenden zo oud en gebrekkig geworden, dat ze de hun opgedragen taak niet verder meer konden uitoefenen, toch bevonden zich in genoemde kustplaatsen en vlekken nog ettelijke stuurliu met een goede kennis van het Zwin en diens gevaren, die, nadat ze door de stad Brugge of door de schippers van de aankomende vaartuigen erom verzocht geworden waren, op verschillende tijdstippen nog heel wat koopvaarders hadden kunnen binnenleiden, waarvoor ze met een loon vergoed en met drinkgeld begiftigd werden, niettegenstaande ze nooit de vereiste eed afgelegd hadden en evenmin een of ander insigne van het loodswezen van Brugge op zich droegen.

Aangezien nu verschillende stuurliu uit de genoemde steden en plaatsen van de kust, met weinig ervaring inzake beloodsing en kennis van de toegang tot het Zwin en diens haven, maar gedreven door winstbejag, onlangs op zekere tijdstippen het op zich namen aldaar verscheidene schepen, vooral komende uit Spanje

en geladen met wol en andere goederen, binnen te leiden, alhoewel ze zelf er zelden of nooit geweest waren, zo hebben ze nochtans die vaartuigen, niet zonder ze eerst aan de grond of op een zandbank te hebben laten lopen en dus niet zonder gevaar voor schipbreuk, binnengeloodst, waardoor ze niet alleen aan de schippers en kooplui, aan wie schip en lading toebehoorden, maar ook aan de goede faam van de Zwinhaven grote schade berokkend hebben en dit zonder reden, vermits het Zwin nog steeds even goed van diepte en bevaarbaar is als zestig jaar of meer geleden, zo dat het noodzakelijk wordt daarin snel te voorzien of anders loopt het genoemde Zwin groot risico zijn gunstige reputatie te verliezen en niet meer bezocht te worden, wat op de volledige ondergang en ontvolking van de stad Brugge zou neerkomen, tenzij we daarin niet onmiddellijk verhelpen en aan de supplianten consenteren, wat ze ons in zekere punten en artikelen in hun verzoekschrift gevraagd hebben.

1. — Zo is het, dat we, in aanmerking nemend wat vooraf gaat, begerend het voortbestaan en de welvaart van de stad Brugge en van haar burgers en ingezetenen, om die en andere redenen, aan de voornoemde supplianten, wier bede we genegen zijn, na advies van en overleg met onze zeer lieve en beminde zuster, de koningin-douairière van Hongarije en Bohemen, regentes en gouvernante van onze landen van herrewaarts over, en de hoofden en lieden van onze Geheime Raad en Financieraad naast haar, geoktrooieerd, geakkordeerd en verleend hebben, oktrooieren, akkorderen en verlenen, hen daartoe de uitzonderlijke macht gevend, dat zij en hun opvolgers opnieuw een zeker aantal piloten, verkozen onder de meest ervaren stuurlui, die ze, op aanwijzing van de wetten van de voornoemde kustplaatsen, zouden vinden, zullen mogen aanstellen en hen, in de aanwezigheid van de schout van de stad Brugge, plechtig laten zweren de kooplieden en schippers, vóór de kust van Vlaanderen aankomend, goed en getrouwelijk te dienen en de betrokken vaartuigen binnen te brengen en te sturen in de genoemde Zwinhaven te Sluis, in zover als dit doenlijk is en de schippers zelf dit vragen of ermee akkoord gaan, om daarna aan de aldus beëdigde piloten het insigne te geven, dat ze op de mouw van hun bovenkleed te dragen hebben.

2. — Bevelende en statuerende verder door eeuwig edikt, het

verbod aan een ieder, wie hij ook moge wezen, zich in te laten of te bemoeien met het piloteren van enig schip, vóór de kust van Vlaanderen aankomend, en het te konvooieren, geleiden of sturen in de haven van Sluis, tenzij dat hij vooraf door de genoemde wethouders, op raad van de wetten van de voornoemde steden en plaatsens, benoemd of erkend zou zijn geworden, de betrokken eed zou hebben afgelegd en het bewuste insigne, bedoeld om op zijn mouw te dragen, van hen ontvangen zou hebben en dit op straf van een boete van 60 karolusgulden, gaande voor een derde respectievelijk aan ons, aan de officier van justitie, die de vervolging zou verricht hebben en aan de aanbrenner, en daarenboven op straf van te moeten vergoeden al de schade en ander verlies, die de schippers door zijn schuld geleden of te dragen zouden hebben gehad.

3. — Bovendien, ten einde alle bedrog uit te schakelen en de vreemde koopman zekerheid te verschaffen, zo hebben we insgelijks gestatueerd en statueren we, als boven, dat niemand onder degenen, die op de voornoemde wijze door de genoemde wethouders aangesteld, aanvaard en erkend zullen zijn geworden en de betrokken eed afgelegd zullen hebben, zich veroorloven zal iemand zijn kenteken te geven of te lenen om die toe te laten enig schip binnen te loodsen of, als piloot, enig schipper bijstand te bieden en wel op een gelijke straf van 60 karolusgulden, gaande, verdeeld in drie, als boven en daarenboven op straf van andere willekeurige vervolging.

4. — En tot grotere zekerheid van hetgeen reeds bepaald is, hebben we ook gestatueerd en verordend, statueren en verordenen we door onderhavige ordonnantie, dat de weduwe van enig piloot, die op bovenvermelde wijze aangesteld en erkend geworden is, of diens familie, indien hij geen weduwe hebben zou, ertoe gehouden zal zijn binnen de veertien dagen na het overlijden van de betrokken loods diens insigne binnen te brengen te Brugge en aldaar af te leveren, hetzij in de handen van de wethouders, hetzij steeds in die van de tesorier van de stad Brugge, om het door die van de wet te doen overhandigen aan degene, die als zijn opvolger bekwaam bevonden zal worden en dit — in geval van niet inlevering van het kenteken — op straf van een boete van 20 karolusgulden, gaande, verdeeld in drie, als boven». Het stuk eindigt met de gebruikelijke aanmaning tot

de verschillende autoriteiten en andere betrokken instanties, om de inhoud ervan te doen naleven, ten einde, na publicatie ervan, de stad Brugge toe te laten van de toepassing van het aldus uitgevaardigde oktrooi te genieten⁹⁰.

Uit de inleiding van de keizerlijke verordening vernemen we, dat alleen tijdens de regering van Filips de Schone, die in 1506 overleed, Vlaamse stuurliu tot loods aangesteld en beëdigd geworden waren en daarna niet meer⁹¹. In welk jaar juist voor het laatst alsdan zulke benoemingen plaatstgegrepen hadden, komen we evenwel niet te weten⁹². Wat er ook van zij, het doorspelen onder de stuurliu van de nog in gebruik zijnde loodsinsignes blijkt nadien tot misbruiken aanleiding gegeven te hebben. De keizerlijke verordening regelde voortaan het dragen van dit kenteken en bestrafte het onwettig doorgeven ervan. De Brugse wethouders verkregen niet alleen dat op dat stuk, maar ook op dit van het onbevoegd binnenloodsen van vreemde koopvaarders sankties drukken zouden. Voor het overige hernam de keizerlijke ordonnantie, voor wat de verkiezing, benoeming en beëdiging van de nieuwe piloten door de magistraat van Brugge betrof, de stipulaties dienaangaande reeds staande in de koninklijke verordening van 1484 en de commissiebriefven van 1499 en 1505⁹³. Ze

91. «hoe dat hier voortyts binnen den levene van wylen salegher ghedachte, coninc Philips, onse heer vader, de voorsaten van den voornoemde suplianten, ter verzeckerhede ende preservatie van den vremden coopliden, arriverende in t Zween ter Sluys, achtervolghende oick den octroye van den zelve wylen coninc Philips, hebben ghestelt, ghecommitteirt ende gheadmitteert diversche sturmans, wonende lancx de coste marque van Vlaendren... omme piloten te zyne ende de scepen... te brynghene in Zween ter Sluys, doende hemlieden draghen op heurlieder uiterste mauwe zekere teeckene, ten fyne dat zy overzulc bekent ende by den meesters van zulcke scepen aengenomen mochten zyn...». *Ibidem*, blz. 138.

92. Van «Jan de Mol, ghezwooren pilotre ende vrylaet in t beryt van Ardenburch Ambacht, oudt 51 jaeren of daerontrent» is er sprake in de lijst van de getuigenissen, die op 9 en 10 febr. 1514 door de commissie van onderzoek naar de opportuniteit van de opening van het «nieuw ghedelf» aanhoord werden. GILLIODTS, *Bruges, port de mer*, blz. 119, 16de getuigenis. - Wanneer Jan de Mol tot loods aangesteld en beëdigd geworden was en of dit wel door toedoen van de stad Brugge gebeurd kon zijn, weten we niet.

93. Zie voetnoot 90. - Voor de commissiebriefven van 1499 en 1505, zie bijlage II en voetnoot 71.

deed dit ook voor de verplichting, aan de loodsen opgelegd, de aankomende vaartuigen, althans in de mate van het mogelijke, alleen te Sluis en niet elders binnen te leiden. Toch stellen we vast, dat dit nu met wat minder aandrang dan voordien gebeurde. De Brugse wethouders hadden inderdaad meer dan ooit met de moeilijke toegang tot deze haven, evenals met de verzachting van de stapeldwang en de groeiende vrijheid van handel en verkeer voor de vreemde kooplui rekening te houden.

Nadat ze het keizerlijk oktrooi verkregen hadden, duurde het evenwel nog tot begin december vooraleer de Brugse schepenen de consuls van de Spaanse natie binnen hun stad daarvan op de hoogte brachten, door hen de vertaling in het Frans van het stuk te overhandigen⁹⁴. Van de besprekingen, die ze op dat ogenblik met de Spanjaarden over zekere uitbreiding van tolvrijdom in het voordeel van die kooplui in hun gemeente voerden, maakten ze gebruik om hen te wijzen op de punten uit het vroeger concept, die door de consuls nog dienden geregeld te worden, meer bepaald de uitvaardiging van het verbod aan de Spaanse schippers, andere dan beëdigde Vlaamse loodsen voor de pilotage van hun schepen op het Zwin in dienst te nemen en de aanstelling van een afgevaardigde, belast met de onmiddellijke uitbetaling van de lonen aan de loodsen voor hun dienst bij normaal weder, alsmede van andere commissarissen, aan wie de zorg opgedragen zou worden om, in verstandhouding met de wet van Brugge, de vergoeding voor het piloteren van een schip bij nacht, onweder of storm vast te stellen⁹⁵.

Eenmaal dat ze de consuls van de Spaanse natie op de hoogte van de stand van zaken in het loodswezen gebracht hadden,

94. In een vertoog gericht tot de consuls van de Spaanse natie in verband met de toen aan gang zijnde onderhandelingen met de hertogin van Vendôme, leenhoudster van de tollén in hun stad, gaven de Brugse schepenen de korte inhoud van de keizerlijke ordonnantie van 24 sept. 1539, woordelijk erbij voegend «comme te tout appert par la copie desdites lettres patentes (d octroy), translatee de thyois en francois, attachie a cestes». GILLIODTS, *Cons. d'Espagne*, dl. I, blz. 314-316, stuk van 1 dec. 1539. Daarin is onder punt een of «premiers» sprake van de genoemde besprekingen over uitbreiding van tolvrijdom, terwijl onder punt twee of «secondement» over de pilotage gehandeld wordt. Van dit tweede punt geeft GILLIODTS alleen een ontleding. - Bijlage V.

95. Bijlage V.

traden de Brugse schepenen ook in contact met de piloten van Oostende, Wenduine, Blankenberge, Heist en Sluis, ten einde met hen, in zake het salaris voor het binnenloodsen van de schepen, tot een overeenkomst te geraken en de modaliteiten voor hun eedaflegging te bespreken. Ze riepen daartoe op 14 februari 1540 genoemde loodsen bij zich⁹⁶. Deze laatsten moeten kort daarna beëdigd geworden zijn. In het begin van april werd inderdaad te Wenduine, Blankenberge en Heist door de commissarissen van de stad Brugge tot de uitreiking van de zilveren insignes in de vorm van een miniatuurroer aan de pas benoemde en beëdigde piloten, die aldaar woonden, overgegaan⁹⁷. De Brugse magistraat had niet minder dan honderdveertig van deze tekens door een juwelier laten vervaardigen, om ze waarschijnlijk aan evenveel nieuwe loodsen uit te delen⁹⁸. Indien zo, dan moet dit neergekomen zijn op de toepassing van het punt uit het Brugse concept, dat, naast de benoeming van eigenlijke stuurliupiloten, ook die van hulploodsen voorzag. Het is dus mogelijk dat zowat veertig tot vijftig stuurlui en negentig tot honderd van hun vennoten tot piloot aangesteld en beëdigd geworden waren, aangezien volgens genoemd ontwerp, in elke vissersboot, betrokken bij het loodswezen, zich een drietal loodsen moest bevinden, namelijk de stuurman en twee van zijn gezellen, zodat er voor

96. Brugge bekostigde, krachtens een ordonnantie van de schepenen van 14 febr. 1540, een uitgave van 7 lb. 7 s. 4 d. groten aan het bezoek van «vele en diverssche pyloten van Oosthende, Blanckeberghe, Wendunen, Eyst ende Sluus, die, ter begheerte van den college... quamen omme met die van den zelven college t accordeirne van den sallaris van t inbringhen van den Spaenschen scepen binnen Zwene ter Sluus ende van hueren eedt te doene der stede ende coopman daerinnen ghetrauwelic te dienene». Voordien waren een gemeenteraadslid en een tesorier van Brugge naar genoemde steden en plaatsen gereisd om er met de piloten over dat binnenloodsen besprekingen te voeren. R 1539-1540 (nr. 32591), f° 57 v° - 58 r° en 76 v°.

97. Op 3 april reisden een raad en een tesorier van Brugge naar «Blanckeberghe, Heyst ende Wendunen om aldaer te sprekenne metten pyloten ende hemlieden, elck volghende hueren eedt, te ghevene een zelveren roerkin», als teken dat zij «piloten deser stede» waren. *Ibidem*, f° 59 r°.

98. De stad bekostigde in het totaal 19 lb. 8 s. 11 d. groten voor de vervaardiging en levering door een zilversmid van «140 zelveren roerkins, omme de pylotten, frequenterende ende eedt ghedaen hebbende pylooten te zyne van den Zwene..., ghegheven te werdene, zo die zyn weghende 8409 inghelschen, ten 5 s. gr. d onche ende de 2 lb. 6 s. 8 d. gr. over t faetsoen». *Ibidem*, f° 83 r°.

het piloteren van een koopvaarder steeds op iemand onder hen beroep kon worden gedaan⁹⁹. Wat er ook van zij, voortaan horen we opnieuw uitdrukkelijk van gezworen piloten gewag maken, wat nochtans niet wou zeggen, dat gewone, niet beëdigde stuurliu, volledig van de loodsdienst in het Zwin uitgesloten werden¹⁰⁰. Er diende inderdaad steeds met de belangen van de vreemde, vooral Spaanse schippers, als die met hun vaartuig vóór het Zwin aangekomen waren, rekening gehouden te worden.

Na de uitvaardiging van de keizerlijke ordonnantie op het stuk van het loodswegen van het Zwin, gingen de Brugse schepenen gewoon verder met de door hen tot dan toe gevolgde politiek ten overstaan zowel van de Spaanse koopvaarders, als van de Vlaamse piloten. Ze breidden zelfs het stelsel van de gratificaties uit door vanaf februari 1543 een vaste premie van een dukaat of 6 schellingen 8 penningen groten toe te kennen aan elke Spaanse loods, die uit Spanje medegekomen en te Sluis ontscheept

99. «Et pour ce que plusieurs pilotes ont remonstre que aulcune foiz eulx empeschiez au fait de leur pescherie en mer, il ne leur seroit bonnement possible d abandonner leur pescherie pour assister auxdis navires, arrivans sur ladite coste marine, du moings sans leur grand dommaige et interest, et qu ils sont accoustumez de laisser ung ou deux de leurs compaignons, qu ils tiennent aussi experts et idoines que eulx meismes, pour assister lesdis navires, iceulx de Bruges, pour soulaiger lesdis pilotes et obvier aux fraudes, qui sur ce pretext pourroient estre commises, ont advise que chacun dedis principaulx pilotes ou stiermans aura dessoubz lui ung ou deux compaignons au plus hault (pour lesquels il veult meismes respondre), qui auront aussi ledit enseigne de ladite ville de Bruges, sauf qu ils feront serment comme lesdis principaulx pilotes». Art. 5 van het concept van 1539 of daaromtrent. Zie voetnoot 86.

100. Vier met hun naam genoemde Brugse schippers, die als «ghezwoeren pyloten», op 15 juni 1543 hulp geboden hadden bij de pilotage in het Zwin van een Spaanse vloot, bestaande uit een twaalfstal eenheden, waarop zich 3000 soldeniers bevonden, kregen van de wethouders van hun stad een gezamenlijke gratuititeit, ten bedrage van 2 lb. 10 s. groten. R 1542-1543 (32594), f° 94 v°. - Vier Blankenbergse stuurliu, die op 10 juni 1545, er het eerst bij waren, toen het er op aankwam vier eenheden van een Spaanse vloot het Zwin binnen te leiden, ontvingen van de Brugse schepenen, «midts, dat zy gheen roer en hadden (als insigne)» en aldus niet als «bekende pyloten» beschouwd konden worden, toch «omme beters wille» elk 6 s. 8 d. groten als fooi. R 1544-1545 (nr. 32596).

was¹⁰¹. Aan de Spaanse schippers, die zich nog steeds met satijn begiftigd zagen worden, werd, in geval van stranding of andere navigatiemoeilijkheden, de nodige bijstand verleend en dit door het ter hulp sturen van Vlaamse piloten, ook 's avonds, wat trouwens door de keizerlijke ordonnantie impliciet voorzien was¹⁰². De Brugse wethouders kenden overigens voortaan in dergelijke gevallen, meestal aan de Vlaamse loods, die in zijn opdracht geslaagd was, drinkgeld voor «dobbelt pylotage» toe, wat neerkwam op de verdubbeling van het normale tarief van het drinkgeld¹⁰³. Onder de druk van de steeds moeilijker wordende scheepvaart op het Zwin, waarbij de Spaanse schepen soms voorafgaandelijk op «de Noord» vóór Knokke op de rede dienden te gaan en van de stijgende desertie van de Spaanse kooplui en schippers, evenals klaarblijkelijk ook van de onwil van de Vlaamse piloten om de beloodsing op zich te nemen, breidden de Brugse schepenen eind september 1545 tijdelijk het stelsel van de dubbele fooi ten voordele van de laatstgenoemden

101. «Betaelt... by ordonnancie (van der wet)... 46 Spaensche pyloten, die met alle (dat ambtsjaar) voornoemde Spaensche scepen ende vlote quamen in t Zwin ter Sluus, ten hende dat zy, wederkeerende heerwaerts overe, ende ooc andere scippers te bet gheneghen zouden zyn omme te comene ende arriverende in de zelve havene ter Sluus en niet in Zeelandt, metsgaders t landt van Vlaendre ende dese stede (van Brugge) te frequenterene, elc 6 s. 8 d., comt ter somme van 15 lb. 6 s. 8 d. gr.» R 1542-1543 (nr. 32594), f° 94 v° - De betrokken Spaanse piloten waren met hun schippers aangekomen, namelijk 33 van 13 tot en met 17 februari en 13 op 10 en 15 juni 1543. De «meesters» of schippers van de twee toen gearriveerde vloten ontvingen elk 4 ellen satijn voor een wambuis. De 6 s. 8 d. groten, die elk van de Spaanse loodsen toebedeeld werden, kwamen neer op de waarde van een «ducaet van 40 stuvers t stick», d.i. 40 groten.

102. Anthuenis Dancaert, loods uit Blankenberge, en Anthuenis Musaert, de bewaarder van de tonnen te Sluis, ontvingen voor het veilig binnenbrengen «s navens» van een schip van 150 vaten op 13 febr. 1543 samen 11 s. 3 d. groten, daar waar de normale fooi voor het binnenloodsen van zulk een vaartuig 7 s. 6 d. gr. bedroeg. *Ibid.*, f° 92 r°. - Concept van 1538 of daaromtrent, art. 8, en keizerlijke ordonnantie van 24 sept. 1540, art. 1. Zie voetnoten 86 en 90.

103. Steven Dierycx, piloot uit Wenduine, die op 18 febr. 1543, «een Spaensch scip, gheladen met wulle, dat an t stranghe geseilt hadde gheweist» en 250 vaten groot was, veilig te Sluis wist binnen te brengen, ontving als drinkgeld voor «dobbelt pylotage» 25 s. gr., d.i. het dubbel van de normale gratificatie voor het binnenleiden van zulk een koopvaarder, namelijk 12 s. 6 d. gr. R 1542-1543 (nr. 32594), f° 93 v°.

uit¹⁰⁴. Dit gebeurde nogmaals met enkele onderbrekingen, in 1548 en de drie daaropvolgende jaren¹⁰⁵. In 1553 ging de stad Brugge zelfs over tot de aanstelling en beëdiging van niet minder dan 30 nieuwe piloten uit Blankenberge en Wenduine, aan wie elk een pas vervaardigd zilveren insigne uitgereikt werd. Dit teken werd toen aan de hals gedragen¹⁰⁶. Toch kon in genoemd

104. Van 28 sept. tot en met 27 okt. 1546 gold dit «dobbelt drincghelt» voor het binnenloodsen van een Spaans schip. Voor het binnenleiden op 28 okt. daarna van een Iers vaartuig, 100 vaten groot, ontving de piloot, Cornelis Diers uit Wenduine, slechts «t ordinaire drincghelt», zijnde 5 s. gr. R 1546-1547 (nr. 32598), f° 89 r° - 90 r°.

105. In okt. 1548 werd aan tien Vlaamse piloten, die elk een Spaans schip binnengebracht hadden, dubbel drinkgeld gegeven. R 1548-1549 (nr. 32600), f° 88 r° - 89 r°. - Op 3 okt. 1549 ontving Anthuenis Musaert, de bewaarder van de tonnen, die een Spaans vaartuig van 300 vaten binnengeloodst had, als fooi voor «dobbelt pylotaeye», 30 s. gr. Die dag en de twee volgende werden nog vier Vlaamse piloten voor het binnenleiden van grote Spaanse schepen, waaronder een eenheid van 350 vaten, een van 300 vaten, een van 280 vaten en een van 180 vaten, met dubbel drinkgeld begiftigd. Jan Luucx, loods uit Blankenberge, integendeel, die op 5 okt. met het Spaans vaartuig, dat aan zijn hoede toevertrouwd geworden was, «an de grondt ende an de plate ghezeilt hadde», mocht «over ynckel pylotaeye» voor de desbetreffende grootte van 250 vaten slechts 12 s. 6 d. groten in ontvangst nemen. R 1549-1550 (nr. 32601), f° 84 r° en v°. - Op 5 mei, 7 en 23 okt. 1550 werd nogmaals dubbel drinkgeld uitbetaald, ditmaal aan zes loodsen, waaronder vijf uit Blankenberge en een uit Oostende, voor het binnenbrengen van evenveel Spaanse schepen, waaronder een eenheid van 350 vaten, een van 250 vaten, twee eenheden van 200 vaten, een van 190 vaten en een van 125 vaten. *Ibid.*, f° 86 r°, en R 1550-1551 (nr. 32602), f° 87 r°. - Drie piloten uit Blankenberge, drie uit Wenduine en een loods uit Sluis ontvingen eveneens een dubbele fooi voor het binnenleiden op 9 april 1551 van zeven Spaanse koopvaarders, waaronder drie van 300 vaten, twee van 250 vaten en twee van respectievelijk 200 en 150 vaten. Twee loodsen, die op 12 april daarna gezamenlijk een Spaans vaartuig van 200 vaten te Sluis hadden binnengebracht mochten zelfs samen 2 pond gr. als drinkgeld opstrijken. R 1550-1551 (nr. 32602), f° 87 v° - 88 r°.

106. De stad Brugge bekostigde inderdaad de uitgave voor het maken van «dertich zelvre roeren... ghedelivreert... 30 nieuwe pijloten, zom wonende te Wendune ende d anderen te Blanckeberghe... gheaccepteert omme te piloterene up de havene van den Zwene ter Sluus», namelijk 5 lb. 5 s. groten. R 1552-1553 (nr. 32603), f° 88 r°. - Tijdens het voorgaande boekjaar had ze reeds de onkosten voor de vervaardiging van zes zulke insignes, benevens de vernieuwing van drie andere, gedragen. R 1550-1551 (nr. 32602), f° 100 r°. - Een loods uit Blankenberge, die in Engeland zijn roer beweerde verloren te hebben — wat hij onder eed diende te bevestigen — verkreeg er een nieuw. Brugge, Stadsarchief, Ferieboek Tresorie, 1556-1557, f° 41 v°.

jaar, evenals daarna, in 1554, door deze of andere Vlaamse loodsen niet één enkel vreemd koopvaarder te Sluis binnengebracht worden¹⁰⁷. In 1555 en 1556, toen slechts maar enkele uitheemse schepen het Zwin aandeden, kenden de Brugse schepenen aan de Vlaamse piloten opnieuw alleen maar drinkgeld, voor wat vroeger «ynckel pylotaege» geheten werd, toe¹⁰⁸. Weliswaar keerden ze in 1557 en 1558 tot de verlening van verhoogde gratificaties aan de Vlaamse loodsen terug door het oude tarief van 5 schellingen groten per 100 vaten aan tonnenmaat van het binnengebrachte vaartuig te verdrievoudigen. Deze fooi werd evenwel telkens in twee helften verdeeld, als twee Vlaamse piloten zich met het binnenleiden van één en hetzelfde schip ingelaten hadden. Toch konden gedurende deze twee jaar slechts respectievelijk 7 en 11 koopvaarders, allemaal komende uit Spanje, in het Zwin en te Sluis worden binnengeloost¹⁰⁹. Wel kwam

107. R 1552-1553 (nr. 32604), f° 74 r° en v°, R 1553-1554 (nr. 32605), f° 72 r°, en R 1554-1555 (nr. 32606), f° 72 v° en 73 r°.

108. In de loop van 1555 kwamen te Sluis in het geheel slechts vier koopvaarders aan, waaronder op 23 juni twee uit Spanje met een laadvermogen van respectievelijk 250 en 300 vaten. Opvallend is dat beide laatste vaartuigen er niet door eigenlijke Vlaamse loodsen, maar integendeel door bootsgezellen van een Vlaams konvooschip binnengeleid geworden waren. Beide schepen waren voordien vóór de kust bij Heist aangekomen en hadden daar op bijstand moeten wachten. Later, bij het «weder uitvaren» werden ze door dezelfde bootsgezellen geholpen. R 1554-1555 (nr. 32606), f° 72 v° - 73 r°. - In 1556 kwamen in het totaal maar vijf vreemde vaartuigen, waaronder vier Spaanse, te Sluis aan. Voor het binnenloodsen van een van deze vier eenheden, op 29 april, waren een drietal Vlaamse piloten nodig geweest. Het gold waarschijnlijk een koopvaarder van 300 vaten. Op verzoek van de kapitein ervan, betaalde de stad Brugge aan Pieter de Crane, loods uit Blankenberge, die het schip vóór de kust afgehaald had, een salaris ten bedrage van 2 lb. 5 s. groten benevens drinkgeld aan twee andere Vlaamse loodsen. R 1555-1556 (nr. 32607), f° 76 v° - 77 r°.

109. In de loop van 1557 waren het er zeven, waaronder zes uit Spanje, waarvan vier van 200 vaten en twee van 100 vaten elk. Om de twee laatste eenheden te Sluis binnen te leiden waren niet alleen Vlaamse loodsen, maar ook andere schippers nodig geweest, die voor hun hulp, o.a. bij het peilen van de ondiepten, drinkgeld ontvingen. R 1556-1557 (nr. 32608), f° 80 r° en v°. - In juni 1558 voeren 11 Spaanse schepen Sluis binnen. Daaronder bevonden zich drie eenheden, die elk door twee Vlaamse piloten binnengeloost dienden te worden. De gratificatie aan de loodsen, waaronder A. Musaert, de «bewarer» van de tonnen, die al deze eenheden binnengeleid hadden, bedroeg «15 s. groten van den 100 (vaten)». De drie hoofdpiloten, die zich elk door een collega hadden laten bijstaan, ontvingen, naast de helft van deze fooi, elk nog 6 s. 8 d. groten, zijnde blijkbaar een dukaat. R 1557-1558 (nr. 32609), f° 86 r° - 87 v°.

aldaar omstreeks het midden van 1558 voor het eerst een Engelse vloot, bestaande uit 37 eenheden, aan. De enkele Vlaamse loodsen of schippers, die de pilotage ervan verzekerd hadden, werden door de stad Brugge met een arbeidsloon of salaris vergoed en dit zou naderhand telkens het geval zijn¹¹⁰. In 1559 gaven de Brugse wethouders het op verhoogde fooien aan de piloten voor het binnenleiden van Spaanse schepen toe te kennen, vermits er dat jaar, naast een vloot van 54 Engelse vrachtaarders, slechts één Spaans vaartuig te Sluis kon binnengebracht worden¹¹¹. De volgende jaren, zoals in 1560, gebeurde het zelfs dat aldaar geen enkel koopvaarder uit Spanje arriveerde, alhoewel de vloot uit Engeland er nu telkens opnieuw verscheen¹¹². In 1561, toen in het geheel zes Spaanse schepen te Sluis aankwamen, pasten de Brugse schepenen ten gunste van de Vlaamse loodsen, die bij dit binnenvaren betrokken geweest waren, een verhoogd stelsel van gratificaties toe, zonder met enig vorig tarief rekening te houden. Aldus ontving een Blankenbergse piloot, voor het binnenleiden in de Zwinhaven op 1 oktober van een Spaans schip met twee marsen en een tonnenmaat van 260 vaten, als drinkgeld, eventjes 2 pond groten¹¹³. Nadat in 1562 de Spanjaarden met hun vaartuigen te Sluis opnieuw verstek gegeven hadden, zien we het jaar daarop de Brugse wethouders tot het stelsel van de verdubbelde fooi ten bate van de Vlaamse piloten terugkeren. Dit was ongetwijfeld

110. De Vlaamse schippers, die deze vloot binnengeloedst hadden, ontvingen samen 5 lb. 16 s. groten. *Ibidem.* - Ze waren wellicht maar met drie of met vier, te oordelen naar de overeenkomst, dienaangaande door de stad Brugge met de Engelse natie aangegaan: «que lesdis de Bruges... les pourvoyeront de trois ou quatres pilotes, qui conduiront ladicte flote ou dit port et les contenteront». GILLIODTS, *Estaple*, dl. III, blz. 114-115, nr. 1789. Stuk van 22 september 1558. - Zie voetnoot 51.

111. Dat ene Spaanse schip kwam op 9 september aan. R 1558-1559 (nr. 32610), f° 79 v° - 80 r°, en R 1559-1560 (nr. 32611), f° 82 v°.

112. R 1559-1560 (nr. 32611), f° 82 v°, en R 1560-1561 (nr. 32612), f° 88 r° en v°. - De Engelse vloot, die op 15 oktober door een vijftal Vlaamse schippers en piloten te Sluis binnengeleid werd, bestond uit 43 eenheden.

113. Reeds op 21 april was er een Spaans vaartuig «met twee meerschen» en 150 vaten groot te Sluis binnengeloedst geworden. R 1560-1561 (nr. 32612), f° 88 r° en v°. - De Engelse vloot, bestaande uit 26 schepen, was door vier Vlaamse piloten binnengeleid geworden. R 1561-1562 (nr. 32613), f° 88 r° en v°.

wel nodig, vermits in het Zwin nog steeds grote Spaanse koopvaarders, waaronder eenheden van 260 of zelfs 275 vaten, hun verschijning dorsten maken¹¹⁴. Vanaf 1565 bevatten de Brugse stadsrekeningen minder gegevens aangaande de data van aankomst van de Engelse vloot of de afzonderlijke Spaanse vaartuigen en het draagvermogen van laatstgenoemde eenheden, alhoewel ze nog steeds van de gratificaties ten voordele van de Spaanse schippers en medegekomen Spaanse loodsen gewag maken¹¹⁵. Ze vermelden soms nog de aankomst te Sluis van vaartuigen uit andere landen dan Spanje en Engeland, meer bepaald uit Oostland en Frankrijk, maar dit was toch zeldzaam. Ook de schippers van deze vreemde schepen ontvingen soms een fooi¹¹⁶.

114. Altezamen in 1563 kwamen slechts zes Spaanse «wullescepen» te Sluis aan. De Engelse vloot, die er in april door vier Vlaamse loodsen, wonende aldaar, binnengebracht werd, telde 31 eenheden. Een tweede Engelse formatie, die er op 19 aug. door een enkele piloot met woonplaats te Blankenberge binnengeloost kon worden, bestond uit «twaelf hulcscepen met wulle». R 1562-1563 (nr. 32614), f° 87 r° en v°. en R 1563-1564 (nr. 32615), f° 96 r° en v°. - In de volgende Brugse stadsrekening is er sprake van de aankomst van achtereenvolgens een zevental Spaanse schepen en een Frans vaartuig, benevens in maart 1565 van een Engels smaldeel, te Sluis binnengeloost door drie piloten uit Sluis. Van twee Spaanse koopvaarders vernemen we de tonnenmaat, namelijk respectievelijk 90 en 125 vaten. R 1564-1565 (nr. 32616), f° 104 r° - 105 r°. - COORNAERT, *a.w.*, blz. 83.

115. «Cornelis de Keyser ende Lenaert Goes, pyloten van Blankenberghe, ingebrocht hebbende vier Spaengsche scepen, geladen met wulle, 3 lb. gr. Zes Spaengsche pyloten over huerlieder pylotaige, 2 lb. 1 s. 8 d. gr. Joos Weyts ende Coryn Bertelmeeus, pyloten van Eyst ende Blankenberghe, voor pyloteghelt, 18 s. 8 d. gr... Jan Jacobs, zydelakenvercooper, van zes sattynen wambayse lakens, ghepresenteert zes meesters van Spaengschen scepen, ghearriveert in t Zween ter Sluus... te 7 s. 8 d. gr. d elle, compt 9 lb. 4 s. gr.». R 1565-1566 (nr. 32617), f° 80 v° - 81 r°. - Gratificaties werden eveneens nog steeds verleend aan degenen, die de aankomst van een Spaans smaldeel kwamen melden. Dit was voortaan ook zo voor degenen, die dit deden voor de aankomst van een Engelse vloot. R 1566-1567 (nr. 32618), f° 82 r°.

116. Op 2 aug. 1561 aankomst te Sluis van een schip uit Danzig. R 1560-1561 (nr. 32612), f° 88 v°. - Een schipper uit deze hanzestad ontving het jaar nadien tot tweemaal toe vier ellen satijn als gratificatie, omdat hij «twee reisen binden Zwene ghecommen (was)... met zijn schepe». R 1562-1563 (nr. 32614), f° 87 r°. - Van de aankomst van een Frans vaartuig is er sprake in R 1564-1565, (nr. 32616), f° 104 r°. - Soms gebeurde het ook dat Bretoense schippers Spaanse wol te Sluis aanvoerden, waarvoor ze dan een fooi ontvingen. R 1566-1567 (nr. 32618), f° 82 v°. In R 1567-1568 (nr. 32619), f° 81 r°, vinden we de aankomst van een Bretoens schip van «bet dan hondert vaten» met zulk een lading vermeld, maar dan door een Vlaamse loods binnengeleid.

Aangezien het aantal Spaanse koopvaarders, dat jaarlijks in de Zwinhaven nog binnengeloedst kon worden, fel verminderd was en er voor de pilotage van de ganse Engelse vloot telkens slechts drie of vier loodsen in het totaal volstonden¹¹⁷, is het duidelijk, dat de rol van de Vlaamse piloten aldaar uitgespeeld geraakte. Indien het toch gebeurde, zoals in 1570 en de eerstvolgende jaren, dat een Spaanse vloot of een smaldeel ervan, somtijds bestaande uit oorlogsbodems, het Zwin aandede, dan was dit weliswaar nog steeds met behulp van piloten uit Wenduine, Blankenberge en Heist of van schippers uit Sluis¹¹⁸. Overigens behoorden de Spaanse vaartuigen, die enkele keren, zoals in 1566, langs de «nieuwe varsche vaert» naar Brugge voeren, meestal tot sloopstypes met een tonnenmaat van minder dan 200 vaten¹¹⁹. In 1577 besloot het Brugs schepencollege het tarief van het drinkgeld, dat aan de Vlaamse loodsen voor het binnenleiden van schepen met een vrachtvermogen van 200 of meer vaten gegeven werd, te brengen van 10 schellingen groten per 100 vaten op 5, wat op de afschaffing van de verhoogde gratifi-

117. In 1567 ontving één enkele Blankenbergse loods, voor het binnenloodsen van een hele Engelse vloot, als drinkgeld, 30 s. gr. Dat jaar wordt van het piloteren van drie andere Engelse vlootformaties, in april en augustus te Sluis aangekomen, zelfs geen gewag gemaakt, daar er in de desbetreffende Brugse stadsrekening alleen van «t incommen» van die vloten aldaar sprake is. R 1566-1567 (nr. 32618), f° 82 r° en v°. - Zie de voetnoten 110, 112, 113 en 114.

118. De post betreffende de uitgaven voor drinkgeld aan de Vlaamse loodsen vinden we tijdens de boekjaren, gaande van 1572-1573 tot en met 1579-1580, telkens aldus geformuleerd: «betaelt diversche pyloten van Blanckeberghe, Heyst, Wendunen ende Sluus van t hebbene ghepyloteert ende gheweeght in t Zweyn ter Sluus diversche Spaensche, Inghelsche ende Schotse scepen, by groote menichte van attestatien van den staepelare ter Sluus», gevolgd door het globaal bedrag, dat uitbetaald geworden was. Soms liep deze globale uitgave nog zeer hoog op, zoals in R 1576-1577 (nr. 32628), f° 64 r°: 90 lb. 12 s. groten, tegenover in R 1575-1576 (nr. 32627), f° 61 r° slechts: 8 lb. 2 s. groten. Daarnaast was soms ook nog de begiftiging van de Spaanse schippers en piloten, «hebbende zekere extraordinaire groote scepen inghebrocht», in rekening gebracht geworden, zoals in R 1576-1577 (nr. 32628), f° 64 r°. - COORNAERT, *a.w.*, blz. 87.

119. Zie voetnoot 57.

caties neerkwam¹²⁰. Dit beviel klaarblijkelijk de Vlaamse loodsen niet, aangezien de magistraat van Brugge in de loop van augustus 1579 te Sluis met hen over de voortzetting van de pilotage onderhandelde. De stad voerde eind dat jaar, in de plaats van het drinkgeld, dat tot dan toe aan de steeds okkazineel optredende Vlaamse piloten of schippers uit Sluis uitbetaald werd, de uitkering in van een jaarlijks salaris en benoemde daarom drie loodsen uit laatstgenoemde plaats, die, althans voor de duur van een ambtsjaar, permanent ter beschikking moesten staan. Tijdens het tweede jaar van dit stelsel, in 1581, zagen de drie toenmalige piloten, wellicht nog steeds de drie reeds genoemde, zich ook nog met een vergoeding voor hun kledij begiftigd worden, maar dit werd nadien niet meer gedaan. Wel werden vanaf 1582 de door hen verleende buitengewone diensten vergoed¹²¹. Toen begin mei 1584 Brugge zich terug aan het Spaans gezag onderwierp, werd daardoor meteen gedurende een drietal jaren alle verbinding met Sluis, dat nog door de rebellen bezet bleef, en de zee verbroken, zodat ook de Brugse loodsdienst niet meer kon werken. Weliswaar werd in augustus 1587 Sluis op zijn beurt door de Spanjaarden heroverd, maar wegens het uitblijven van enige scheepvaart van belang, had deze dienst voor de stad Brugge, afgezien van soms een uitzonderlijk geval, volledig afgedaan. Trouwens in 1604 viel Sluis voorgoed in de handen van het opstandige Noorden. De ondergang van het Brugse loodswet-

120. «Eadem (die) (31 marte 1577) was gheresolveirt voortan op de pilotage te betalene van de scepen, commende in t Zwein ter Sluus, daer de zelve groot zynde twee hondert vaten ende dat ooc naer advenant, alleenlich van vyf s. gr. elke hondert in stede van 10 s. gr. tot noch toe betaalt». Brugge, Stadsarchief, Secrete Resolutieboek, 1575-1585, f° 61 v°, onder genoemde datum.

121. Het waren de twee Brugse tresoriers, die op 21 augustus 1579 te Sluis met de piloten aldaar «up de continuatie van de pilotaige van de schepen in t Zwin arriverende» gingen praten. R 1578-1579 (niet te Brussel), f° 47 v°. - Eerst begin november daarna kwam het tot een accort metten pyloten omme voor een jaar, inghaende kersmesse... t canael van den Zwene te pyloterene». De drie aldus benoemde «nyeuwe pyloten» uit Sluis ontvingen samen, «by maniere van premie voor ordinaire gaige van eenen jaere», vervallend op kerstmis 1580, de som van 30 lb. groten. Het volgend jaar kwam daar nog 6 lb. groten voor de huur van een «pyloot boot» en in 1582 genoemde extra-premie bij. In 1583 werden deze uitgaven geglobaliseerd tot een enkel bedrag. R 1579-1580, f° 45 r° en 57 r°, R 1580-1581, f° 45 r° en R 1581-1582, f° 47 v° (alle drie niet te Brussel).

zen betekende niet de verdwijning van de pilotage van de vreemde koopvaarders door Vlaamse loodsen. Nog vóór de opstand tegen Filips II was aan de Vlaamse kust, te Duinkerke en wellicht ook te Nieuwpoort en te Oostende, die als aanvoerhavens de plaats van Sluis zouden innemen, een nieuwe loodsdienst in het leven geroepen geworden. Deze zou in het vervolg aan de koopvaarders en schepen allerhande, varende op Vlaanderen of andere landen, zulke uitstekende diensten bewijzen, dat hij terecht als de waardige voorloper van het hedendaags loodswezen beschouwd mag worden¹²². (Vervolg en slot in deel II).

122. De oudste reglementen betreffende het loodswezen te Duinkerke dagtekenen van 1566 en 1583. L. MOREEL et E. LE CAER, *Le pilotage de Dunkerque*, Duinkerke, z.d., blz. 2. - J. MESSIAEN, *Le pilotage de Dunkerque. Quatre siècles de services*, in *Les Amis du vieux Dunkerque*, II, (1975) 1, 41-61.

BIJLAGEN

I

Brugge, waarschijnlijk kort vóór 24 januari 1459

Ordonnantie, uitgevaardigd door de Vier Leden van Vlaanderen, betreffende de aanstelling en beëdiging van de loodsen, belast met het binnenleiden in het Zwin van de vreemde koopvaarders, en de verplichting voor die piloten genoemde schepen alleen te Sluis en niet elders binnen te brengen, tenzij, in geval van nood.

Brugge, Rijksarchief, fonds Oud Archief Nieuwpoort (inventaris van het Archief van het Oud Regime door L. Van Werveke, blz. 37), nr. 446. Boek van de keuren, statuten en ordonnanties van de stad Nieuwpoort, opgesteld door stadssecretaris Jan van Maryevoorde in 1506, f^o CLXXVI r^o en v^o. Kopie van de oorspronkelijke ordonnantie. Niet gedateerd. Voor de datering, zie R. Degryse, Brugge en de organisatie van het loodswezen van het Zwin op het einde van de 15de eeuw (Hand. «Société d'Emulation» te Brugge, dl CXII, 1975, afl. 1-2, blz. 61-130), blz. 68, voetnoot 20.

De opeenvolgende artikelen hebben we van een nummering voorzien.

Ordonnancie ghemaect by den Vier Leden ts lands van Vlaendren up den piloten van der zee

1) Eerst, dat van nu voordan niemant en zal hem mueghen vervoorden omme last te nemen pilote of leedsman ter zee te zyne, omme de vremde scepen, commende voor t landt van Vlaendren, in t Zwin ter Sluus te leedene, het en zy dat hy van der wet, daer hy wonachtich es, bekent zy over souffissant ende wel daerin verstaende ende wetende de dipten en de ondipten, bancken ende zanden, ligghe in t incommen van den Zwene. Ende dat hy eed ghedaen hebbe voor zyner wet hem ghetrauwelic te quitene in zin last. Ende openbaerlic een teeken te draghen, te wetene een zelveren scip roer an een ketenkin of an een lintkin an de hals, ten dien hende dat men weten mach, dat hy daerthoe ghecoren es ende eed ghedaen heeft. Ende dat up de ban van 50 jaren huuten lande ende graefsepe van Vlaendren.

2) Idem, dat de ghuene, die aldus ghecoren zullen zyn omme piloten te zyne ende daerthoe eed ghedaen zullen hebben, niet en zullen mueghen eeneghe ghelaghe verlegghen, noch betalen, noch leeninghe daerup doen, omme d eerste te zijne eeneghe thoecommende scepen in te bringhene, up de paine van vichtich ponden parisis, telcker waerf, dattet gheschiede.

3) Item, dat omme de meeste verzerkthede van den scepen, daerof de meesters verzoucken zullen de hulpe van de voorseide piloten, dezelve ghehouden zullen worden te commene met huere booten ofte barcken tote den scepen, daerof zy teekene zien zullen, omme huere hulpe t hebbene, met eenen, twee ofte meer van huere besten ende souffisante ghezellen. Ende stappans als zy in t scip zullen zijn, de pilote, die t last hebben zal, zal in t scip ghaen ende d andere ghezellen zullen met huere boten voor t scip royen, updat de stoorme niet en belette. Ende voor t scip bezoucken altoos de rechte ende beste diepte tootter dat scip aldus gheleedt zal wezen binnen den Zwene, updat den meestere ofte meesters van den zelven scepce aldus ghelieft.

4) Ende van den loone van den voorseide piloten, zy zullen daerof betaelt ende vernought worden naer de voorwaerde, die zy by accoorde ghemaect zullen hebben, ende naer de ghelegenthede van huerlieder moite ende der vreeze van der tijt, ter tauxatie van scepenen van Brugge, up datter questie of reze tusschen den meestere van den scepen ende den voorseide piloten.

5) Ende waer t dat by huere negligencie ofte ghebreken eenich scip bedorve of schade hadde ende clachte daerof quam (an) der wet, daer zy wonen, die zelve wet zal daerof justicie doen crimilelic (sic) ofte civilic, alzoo daerthoe dienen ende behooren zal. Ende ware de voorseide wet daerof in ghebreken, zo zal de wet van Brugge of van den Vryen, als huerlieden wettelic hoeft, zelve justicie ende correctie daerof doen, alzoo t behooren zal.

6) Item, dat gheen ghezworen piloten voordan gheoorloft en zy eeneghe scepen elders in te bringhene, dan in t voorseid Zwin ter Sluus, het en ware by openbare noode, den welcken noodt zy duechdelic moeten doen blycken huere wet binnen den eersten achte daghen daernaer, up de paine ende verbuerce van 100 lb. parisis, t een derde onsen ghe- duchten heere ende prince, tweeste derde den ghuenen, die t ter kenne- nesse bringhen zullen. Ende t derde derde der wet, daer de ghezworen pilote onder wonachtich werdt ende voort noch boven dien ghepuniert te zyne ter discretie van der zelve wet.

II

Brugge, 3 december 1499

Commissiebrief, waardoor Filips de Schone, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, op verzoek van de Vier Leden van Vlaanderen, die hem op de moeilijkheden van de scheepvaart op het Zwin gewezen hadden, aan Jan de Hont en Adriaan Drabbe opdracht geeft, om zich naar de havens en vissersdorpen van de kust te begeven, ten einde aldaar, door de baljuws of andere plaatselijke grafelijke officieren, be-

kwame zeelui tot loodsen, belast met het binnenleiden van de vreemde koopvaardij schepen in de haven van Sluis, te laten aanstellen.

- Brugge, Stadsarchief, charter nr. 1293, II, perkament met sporen van verzegeling in rode was. Aan het stuk is gehecht een strook papier met een nota aan de kanselier.
- Vermelding met ontleding in L. Gilliodts-Van Severen, Inventaire des archives de la ville de Bruges (1288-1497), Brugge, 1871-1878, 7 delen. Zie dl. VI, blz. 448-450, alwaar ook gewezen wordt op de inhoud van de nota aan de kanselier.
- In deze nota wordt de kanselier verzocht, gezien het overlijden van Adriaan Drabbe, de commissiebrief te vernieuwen en haar eenvoudig te richten, zonder verdere specificatie, tot de burgemeester van het korps, een schepene en een tesorier of tot twee onder die drie, zodat voortaan, ook in de toekomst, zonder verdere vernieuwing, genoemde wethouders de taak van commissarissen in de betrokken gelegenheid zouden kunnen uitvoeren. De nieuwe commissiebrief, die van 18 juni 1505 dagtekent, bevat dan ook bijna woordelijk dezelfde tekst als de oorkonde van 1499. Zie de ontleding ervan in Gilliodts, a.w., dl. VI, blz. 450 (a).

By den ertshertoge van Oistryck, hertoge van Bourgoingnen, van Brabant, grave van Habsbourg, van Vlaendren, van Artois, van Bourgoingnen etc.

Onsen wel geminden Jan de Hont ende Adriaen Drabbe ende elken van hen bysonder, saluyt. Van weghen onsen beminden buerchmeesters, voocht, scepenen ende raden van onse steden van Ghendt, Brugghe ende Ypre ende van den lande van den Vryen, representerende de Vier Leden ons lands van Vlaendren, es ons vertoocht ende te kennen gegeven geweest, hoe t voirseid land, t welke geheelic gefondeert es up de hantieringe ende frequentacie van den vrenden cooplyuden ende staple van hueren coopmanscepen, bynnen corten jaeren haerwaerts, by ghebreke van der diepte van den Zwene van der Sluus, zo grootelicx ende in zulkerwys gedeclineert ende verarmt, dat t zelve land, zonderlinge onse steden van Brugghe ende Sluus met hueren dependencien, gescepen zijn geheelick ghedeseleirt te werdene ende te nyeuten te gane. Ten zy dat corts eenich goed middel gevonden worde, by den welken de scepen ende coopmanscepen van den voirseiden vrenden coopliden arriveren ende incommen moghen bynnen den voirnoemden Zwene ter Sluus. Daertoe de voirnoemde thoenders, duerende den tyt dat men besich wesen sal om t voirseid Zwin te beterene, gheen expedienter of convenienter middel en weten, dan, mids stellende ende makende goede

ordonnancie ende pollicie up t fait van den pyloten, hemlieden ghenerende metten voirseide scepen te gheleedene, wonende up de costen ende frontieren van der zee, ten incommene van onsen voorseiden lande van Vlaendren, alzo de voirnoemde cooplyden zelve begheert hebben. By gebreke van den welken ende zonderlinghe overmids dat eenighe scippers hemlieden niet wel verstaende, noch kennesse hebbende van den voirnoemden Zwene, henlieden vervoordert hebben ende daghelicx vervoorderen de voirseide scepen te gheleedene, by faulte van kennesse van den voirseiden Zwene, in Zeeland ende elders, jeghens den wille van den cooplieden. Tot groote scade, achterdeele ende verminderinghe van onsen thollen ende anderen rechten, die wy in onsen voirseiden lande van Vlaendren dairof heffen zouden, ende tot verdervenesse ende desolacie van onse steden van Brugghe, Damme, Sluus, lande van den Vryen met hueren toebehoorten ende by consequencien van den geheelen lande van Vlaendren. Ende noch meer wesen sal, worde by ons hier inne niet voirsien van behoirlycke provisie ende remedie, alsoe die voirnoemde thoenders zeggen. Ons zeer ernstelick der om biddende.

Soe eyst, dat wy die saken voirscreven overgemerct, U ontbieden ende bevelen, dairtoe committerende, mids dezen onsen brieve, dat ghy trestond ende zonder delay trect ende U transporteert in de steden ende plecken van der Sluus, Ostende, Blanckeberghe, Walravenside, Wendunen ende Heyst. Ende aldaer, met U geroepen ende genomen onse bailius oft andere officiers van den selven plecken of hueren stedehouderen, U informeert wel ende duechdelick van den persoonen van den scipluyden van den selven steden ende plecken, kyesende ende stellende van onsen weghe in elke van den voirseiden steden ende plecken de ghene van den voirseiden scipluyden, die ghy bevinden zult hemlieden best verstaende ende expertst zynde, omme de voirseide scepen als pyloten te gheleedene, hemlieden lastende ende bevelende oick van onsen wegen de voirseide scepen te gheleedene in t voirseid Zwin ter Sluus, zo verre als t hemlieden mogelick wesen sal, mids redelycken loon ende sallarys, die zy van den cooplieden dairof nemen sullen. Nemende ende ontfangende van den selven sciplieden, die by U also hiertoe gecoren ende gestelt zullen wesen, den behoirlycken eedt, dat zy hen, elck int zijne, in t gene des voirseid es met datter ancleeft, wel ende getrouwelick quijten zullen. Ordonnerende ende verbiedende voort allen anderen sciplieden, wonende in de steden ende plecken voirscreven, die by U nyet gestelt oft geadmitteert, noch teekenen van U hebben en zullen om de voirseiden scepen te gheleedene, henlieden te verdraghene voirtan eenegge gheleetscepe te doene van den voirseiden scepen, up de peyne van ghebannen te zyne zes jaeren tyts uuyt onsen voirseiden lande van Vlaendren ofte anderssins aerbitraerlicke gecorigeert te zijne, alsoo t behoeren sal.

Des te doen geven wy U volcommen macht, auctoriteyt ende zonderling bevel. Ontbieden ende bevelen allen onsen baillius, justiciers ende officiers, wien dit angaen oft annopen sal mogen, dat zy U, dit doende, eernstelick verstaen ende obedieren ende U doen ende geven hulpe, troost ende bystant, up dat s noot zij ende zij by U versocht worden. Ende voirts, dat zy elck in t zyne procederen ende doen procederen ter executie ende onderhoud van onser voirseider ordonnancie ende ter pugnacie ende correctie van den inbrekers ende overtreders van dien, als t van rechtswegen behoeren sal, zonder faveur ofte dissimulacie. Ende dit al tot onsen wederroep ende zoe langhe als t ons gelieven sal.

Gegeven in onse voirseide stede van Brugge, den derden dach in decembri in t jaer duysent CCCC negen ende tnegentich.

By mynen heere den ertshertoghe, Ter relatie van den raide.

Haneton (b)

(a) De nota op de bijgevoegde strook, een stukje papier, luidt : «Plait a monseigneur le chancelier de sa grace faire renouveler cest placart a cause du trespas de feu Adrien Drabe, auquel, avec Jehan de Hont, il s adreschoit, en faisant l adresche au bourgmestre du cours, ung eschevin et ung tresorier de la ville de Bruges ou les deux des trois presens ou advenir. Car autrement seroit tousiours a recommencher». Dan volgt nog gedeeltelijk leesbaar : «By den C(anselier)».

— De nieuwe commissie brief, gegeven te Turnhout op 8 juni 1505, begint inderdaad aldus : «By den coninck van Castillen..... Onse lieve beminde, den burgmeestre van der coursse, eenen van den scepenen ende eenen van den tresoriers onser stede van Brugge oft den twee van henluyden, jegewoirdich ende toecomende, saluyt...». Brugge, Stadsarchief, charter nr. 1293, I.

(b) Handtekening.

III

januari 1520 (n.s.)

Verslag van een inspectie van de dieptes in het Zwin tussen Sluis en zee en omgekeerd, gedaan, op 3 en 4 januari 1520, op verzoek van de magistraat van Brugge, door de beide burgemeesters van Mude en van het waterrecht te Sluis, benevens de twee bezieners van de tonnenbakens en vier loodsen met dagelijkse ondervinding aldaar.

Brugge, Stadsarchief, Cartularium Groenenboek C, f° 401 v° en 402 r°.

Bespreking en tekst in M. Coornaert, Knokke en het Zwin (reeks M. Coornaert I), Knokke, 1974, blz. 73-74.

Verclaers van de diepte ende wyde van den Zwene, ghemeten in t jaer XV^c neghentiene

Ten verzoucke van burchmeesters, scepenen ende raden van der stede van Brugge, so hebben beede de burchmeesters van der Mude ende waterrechte ter Sluus, metgaders Loys de Grave ende Lenaert Gheerolf, bewaerders ende toesienders van de tonnen in t Zwin liggheende, gheweest in t voorseid Zwin van der stede van der Sluus tot buuten in de opene zeede ende wederomme totter Sluus, vergheselscript met Dieric Cornelisseune, Bertelmeeus Jansseune, Jan Piersseune ende Cornelis Merseman, alle viere piloten daghelicx de zee ende t Zwin van der Sluus frequenterende. Ende hebben de diepte ende wyde van den voornoemden Zwene bevonden inder manieren naervoghende.

Eerst, zo hebben zy bevonden, dat in t incommen van den Zwene, daer de westerste tonne licht, totter tweester tonne, diepe es te leechsten water drie vamen ende een half ofte bet ende ten hoochsten watere zeven vamen ende de zelve diepte es wyt zes cabelen, elcken cable tzestich vamen lanc, makende drie hondert tzestich vamen.

Item, daer de twee andere tonnen ligghe, te wetene up de Lopinghe ofte Zille, dat de principale ondiepte es, es t zelve Zwin bevonden ten leeghe maer thien of twaelf voeten ende ten hooghen water vyf vamen, ende es de zelve diepte boven den drie hondert vamen wyt ende bet, zo dat men daer met allen scepen in tincommen ende uutvaren ende t allen wynden lovieren mach.

Item, van dat men de vier tonnen leden es tot by den castele ter Sluus, es de diepte van zes vamen ten leeghe watere ende goede wyde, daer de scepen wel versekert ende bevrydt moghen ligghe zonder eenich dangier.

Aldus ghevisiteirt ende bevonden den 3e ende 4e daghen van lauwe XV^c neghentiene.

IV

Brugge, 24 januari 1520 (n.s.)

Afschrift van de brief door de magistraat van Brugge gestuurd aan de heren kapiteins en patroons van de Venetiaanse galeien, liggende voor de kust van Engeland, met de bekendmaking van de dieptes in de vaargeul van het Zwin, de mededeling van het zenden van vier bekwame piloten, vertrouwd met het binnenleiden van geroeide vaartuigen, de verzekering dat het doenlijk is veilig te Sluis binnen te varen en er voor anker te gaan en de toezegging van financiële tegemoetkomingen,

waaronder kosteloze logies in twee huizen, alsmede de erkenning van de voorrechten, vrijheden en prerogatieven van de Venetianen te Brugge en in diens voorhaven, dit alles omdat hun komst aldaar vurig gewenst wordt.

Brugge, Stadsarchief, Cartularium Groenenboec C, f° 401 v° - 402 r°

S(alutem) P(lurimam)

Magnifici nobiles ac virtute prestantissimi viri debita commendatione premissa. Cum nuper relatu fide dignorum cognovissemus triremes illas seu galeas magnifice dominationis Venete, jamdudum Angliam versari vestrasque dominationes consilium cepisse eoque esse animo ut istinc recta ad portum nostrum Sclusensem navigaretis, nisi aliquorum dubitatio vos advertisset qui existimarent grande periculum subesse in dicti portus introitu. Verum ne magnificentias v(estras), ea res ut pote vana et frivola deterreat missis viris peritissimis profunditatem ac latitudinem portus et navigationis huiusmodi mensurari curavimus invenimusque relationem eorum. In ingressu huiusmodi portus, a primo illo signo seu vase in mari posito et fixo, profunditatem maris ubi illud refluxerit (hoc est in bassa ut dicunt marea) esse circiter quattuor tosarum septem pedalium. Tempore vero fluxux, hoc est maioris altitudinis septem eiusmodi tosarum. Latitudo vero eiusmodi profunditatis est quadringentarum tosarum pro qualibet tosa septem pedes computando. Et a secundo signo seu vase usque ad quartum est profunditas duarum tosarum trepide refluxus, trepide vero fluxus quinque tosarum cuiusque naves, dicta quatuor vasa preterierint appulerint que prope castra Sclusencia. Ibidem invenient profunditatem etiam trepide bassi maris sex tosarum et latitudinem satis amplam ut firmare possuit anchoras et ibidem commode morari citra ullum periculum.

Nihil preterea dubitandum est quin sinius adam(i)ssim (a) observaturi privilegia, libertates et prerogativas, quas olim simili casu predecessori-bus vestris conservavimus in dicto portu Sclosa et hac urbe Brugensi. Mittemus item nostro sumptu quattuor pilotas huius navigationis loro-rumque peritos usque ad Douvras, qui conducant in portum predictum naves magnificentiarum vestrarum. Ita tamen ut si (quod abhominavi-mus) ad alia loca triremes iste navigaverint omissa Sclosa quicquid in sumptus pilotarum et illorum occasione expensum fuerit nobis per vos restituatur. Preterea vobis magnificis dominis capitanes et patronis provi-debimus de duabus domibus honestis ac in singulis earum lectos decem aut duodecim in quarum altera Sclose in altera Brugis commode poterit-diversari modo tempestive nobis et certo navium adventus significetur, quarum adventum valde desideramus.

Quod si in hac re nobis fueritis obsecuti, quam pro vetere consuetudine ac amore quem erga nationem Venetam semper gessimus speramus prospere successuram multo magis obnoxios nos recognoscemus. Orimusque ad quevis obsequia vobis magnifici nobiles ac potentes domini vestrisque prestanda semper promptissimi novit altissimus qui predictas magnificentias vestras in felici prosperitate conservet.

Brugis XXIIIa die mensis january, anno millesimo quingentesimo decimo nono.

Ende wat onder stont ghescreven : Burgimagistri, scabini et consules mercurialis oppidi Brugensis ad vestra beneplacita dediti. Ende de superscriptie was : Magnificis et nobilebus dominis ac prostantissimis viris, dominis capitanes et patronis galearum seu trirerum Venetarum jam apud Angliam existencium.

(a) In de tekst staat «adamuissim» in de plaats van «ad amussim», wat nauwkeurig (gemeten) betekent.

V

Brugge 1 december 1539

Uittreksel uit het verhoog van de wet van de stad Brugge, gericht tot de consuls van de Spaanse natie in die gemeente, nopens de uitbreiding van tolvrijdom op bepaalde dagen ten voordele van de Spaanse kooplui, de regeling van het loodswezen van het Zwin en de ontduiking van de stapeldwang, waarvan een Spaans handelaar, te Antwerpen gevestigd, beticht werd. Hier volgt de tekst van het tweede punt.

- Brugge, Stadsarchief, Charters, Spaanse natie, nr. 108.
- Ontleding met sommige tekorten in : L. Gilliodts-Van Severen, Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges, Brugge, 1901-1902 (2 delen), dl I, blz. 314-316, onder de verkeerde aanduiding «Coll. chart., n° 110».

«Secondement, lesdis de la loy ont fait remonstrer comment en ensuyvant le concept, que aultrefois a este prins par ceulx de la loy et lesdis de la nation sur le fait et police des pilotes, et dont lesdis de la nation ont le double, lesdis de la loy, pour furnir de leur coste a ce qui estoit a impetrer de S.M., ont obtenu lettres patentes d octroy pour mettre sus, admectre et approuver certaine quantite des pilotes et les faire faire le serment a ce pertinent et les faire porter certain enseigne sur la manche de leur exterior habit et est par lesdites lettres par l empereur ordonne et statue, que nul se pourra ingerer ou mesler du fait de pilotage sur la coste de Flandres, que ceulx qui seront ainsi admis et approuvez par lesdis de Bruges, sur paine de 60 florins carolus, et que aussi nulz pourroient donner ou prester leur enseignes a aulcun sur semblable

paine de 60 florins carolus et oultre ce arbitrairement estre corrigez.

Et est ordonne aux vesve ou heritiers des pilotes trespassez, qui auront este unefois admis ou approuvez, de rapporter et delivrer leur enseigne es mains de ceulx de la loy ou les tresoriers d icelle ville endedens quinze jours apres leur trespas, sur peine de vingt carolus d or, comme le tout appert par la copie desdites lettres patentes, translatee de thyois en franchois, attachie a cestes.

En ensuyvant quoy, lesdis de la loy sont d advis de mectre lesdites lettres d octroy a effect et choisir par tout les plus experts pilotes, qu ilz pourront trouver, pour l assurance et preservation des marchans et maronniers, moyennant que lesdis de la nation furnissent aussi de leur coste de ce qu ilz en ont a faire en ensuyvant ledis premier concept, c est assavoir, qu ilz veuillent tant faire envers messeigneurs les prier et consulz de ladicte nation, residens a Bourgues, qu ilz vueillent faire ou procurer de l empereur ou son conseil par dela ordonnance et statut sur les maronniers, ammenans les biens d illecq, de point admectre, ne recevoir en leur bateaulx aultres pilotes, que ceulx qui seront admis par lesdis de Bruges, et porteront leur enseigne, aussi sur certaines peines.

Et que aussi lesdis consulz, residens en ceste ville, vueillent deputer aulcuns de leur nation pour paier et contenter les pilotes, encontinent qu ilz seront arrivez en ceste ville, de leur salaire en ensuyvant le taux contenu oudit concept en temps bon et ordinaire et deputer aultres commis pour avecque les deputez de la loy taxer le sallaire desdis pilotes, quant ilz auront mene au conduict aulcunes navires par nuict, tempeste ou orraige, selon l exigence du cas, sans que lesdis pilotes ayent plus a faire ou courir apres les maistres des navires. Requerant que lesdis de la nation veuillent de leur coste a ce furnir.

Et ce fait ou cas que messeigneurs de la loy treuvent qu il sera besoing d ordonner encoire aulcunes aultres choses pour la plus grande seurte des marchans et maronniers, ilz s employeront volentiers, comme il appertindra».

VI

23 januari (1547)

Smeekschrift vanwege de stad Brugge aan de deken en het kapittel van de collegiale kerk van Sint-Donaas, hen aldaar aangeboden ten einde van hen te verkrijgen, dat ze het hunne zouden willen bijdragen in de betaling van de nieuwe «assisen» en «cueilloten» of heffingen, die gedurende een periode van drie jaar geïnd zouden worden en waarvan de opbrengst, evenals die van lijfrenten, dienen moest voor de bekostiging van het aanleggen van een tweede kanaal tussen Damme en Sluis.

Brugge, Archief van het Bisdom, register A 60, Acta Capitularia Sancti Donatiani, 1539-1552, f° 103 v° - 104 v°, kopie. De tekst van het stuk wordt in het register op f° 103 r° door een samenvatting in het Latijn voorafgegaan. Daaruit blijkt dat het smeekschrift aan het kapittel werd overhandigd door Franciscus Doingniez, heer van Quesnoy, en Johannes de Vendeul, de toenmalige twee burgemeesters, alsmede door meester Leonardus Casinbroot, eerste schepene, en meester Jacobus Buysaert, stadsclerk, als vertegenwoordigers van de stad Brugge. Op de tekst van het smeekschrift volgt, op f° 104 v° en 105 r°, het tarief van de nieuwe «assisen». We beperken ons hier tot de tekst van het eigenlijke smeekschrift, in genoemd fonds teruggevonden dank zij de bemoeiingen van de heren B. Janssens de Bisthoven, archivaris van het bisdom, en Marc Ryckaert, waarvoor onze dank.

Gedeeltelijke ontleding in : A. Ronse, Les ports belges. Recherches historiques relatives à nos communications avec la mer. Brugge, 1874 (2m éd.) blz. 59-61, met de eenvoudige verwijzing naar genoemd archief en fonds, zonder verdere aanduiding.

Eerweerdeghen heeren deken ende capittle van der kercke collegiale van Sint Donaes in Brugghe

Mijn heeren van der wet moderne ende huerlieder voorsaten, wethouders deser stede van Brugghe, gheroert wesende duer een ghemeen woort, dat men daghelix hoort, de goede gheherterghe lieden lamenteren ende, uut vehemente compassie ende medelijden, exclameren : O Brugghe, Brugghe, ghy hebt gheweist eene van de vermaerste steden, bekendt alle de weerelt duere, vul moghentheden, eere ende rijdommen, ghepuepleert, bewuendt ende ghefrequentert van alle natien, maer die blomme es nu quasi verdweenen ende zijt ghecommen tot declinatie, ja ghevallen in desolatie, u volck es vertrocken, de negociatie van u ghealieveirt, vele huusen zijn in u vaque ende desert, een ontallicke menichte gheruyneert ende zijt, ten upziene van den voorleden tijden, als of ghij niet en waert. Hebben huerlieder uuterste debvoiren ghedaen omme te inquirerene ende gronderene de principaelste cause ende oorzake van desen, omme, die wetende, de zelve stede (zo verre als in hemlieden es) van haer decadence ende ziecte te releverene ende ghenesene ende tot haer pristive ghesontheyt ende prosperiteyt te restituerene.

Ende beminden, dat t watere es de principaelste cause ende oorzake van alle desen, want als t Zween ter Sluus es gheweest van goeder diepte ende breedte, commodieux omme t ontfanghene alle scepen van

wat quartieren ende uut wat landen, dat die quamen ter zee, arriverende ter Sluus, ende van daer de coopmanscepe, uutten grooten scepen ontlaeden zijnde, gheriefsamelicke met minder (a) scepen ghebrocht worden binnen deser voornoemde stede van Brugghe, zonder belemmerheden van dooden stroomen, was doens de zelve stede in prosperiteyt.

Ende ter contrarien metten veraergheren van der voorseyde Zweene ende t vermeneghen van den dooden stroomen tusschen Sluus ende Damme es ghevolcht de declinatie ende desolatie van diere.

Nemaer zo verre alst t voorseyde Zween angaet, es (Gode zij danck ende lof) ghecommen tot redelicke beteringhe ende staet lancx zo meer, om beter te wordene byder grooter menichte van den zeewatere, vallende duer t nieuwe canael uutten zuyden quartiere van Ysendijcke ende andere ghewesten ende metten wercke, dat men daer es continuerende (es te hoopene ontwyfelicke, dat t voorseyde Zween ter Sluus zal worden de beste havene van allen den landen van harrewaerts overe).

Dat nu niet en resteert dan te remedierene ten dooden stroomen tusschen Sluus ende Damme ende maken tusschen tween een goede navigatie, daer inne dat niet van nooden wesen zal te verbeidene naer den wint, ghetide ofte stroom, t welcke doenelick es, mids delvende ende beleedende (ghelijc es van Brugghe tot Damme) een varssche vaert van Damme totter sluys, emmers also naer Sluus als t mueghelic zal zijn te beleedene.

De zelve varssche vaert, ghesepareirt an de noortzyde van der zoute, ende niet min de zelve zoute vaert altijs blivende, maer nochtans die men beteren zal by rechtinghe ende legghen van hoofden, zo dat men hem altijs zal moghen behelpen ter navigatie, zo wel metter zoute als metter varssche.

Ende t hende van der voorseyde varssche zoude men maken een groot zas ofte receptacle met sterke rabatten ontrent der sluus jehens der zee, omme metten hooghe watere de scepen in t zelve zas ofte receptacle te ontfanghene ende alzo van daer onbelemmert duer de varssche voorbij Damme te bringhene tot voor dese stede van Brugghe.

t Welcke werck also ghebrocht tot effecte en es niet te twifelen, de coopman, die vertrocken ende vervreemt es van deser stede en zal daer weder keeren tot zijne oude residencie, dese stede zal wederomme werden ghefrequenteirt, de negociatie ende alle neeringhen zullen daer repullureren ende multiplieren, men zal de oude huusen repareren, de gheruyneerde van niex edifieren ende zal worden Brugghe gherestauereert tot haer eerste moghentheyt, eere ende ryckdomme, zal den dienst Gods worden gheaugmenteert, de fabriquen ghedecoreirt ende daghelicx nieuwe goddelicke diensten gefondeert.

Nemaer totten effecte van desen zijn ghehoudenende zo vele ende ex-

cessive kosten, als dat mijn heeren van der wet onmoghelicken es uuter buerse van deser voornoemde stede die te connen vulstringhene, zo dat daeromme van nooden es te implorerene hulpe ende bystant van haeren goeden vrienden ende goetjonsteghen.

Ende niet min meer doende dan haer moghentheyt verdraghen mach, heeft dese stede haer wel willen belasten, ten desen hende, met twee hondert ponden grooten siaers onder erfvelicke losrenten den penninghe XVIe lyfrenten, t eenen lijfve den penninghe achte ende twee lijfven den penninghe thiene.

Ende boven dien de notable ende t ghemeente der zelve stede heeft wel willen consenteren van te betalene zekere nieuwe assysen ende cueilloten, die gheadviseert zyn upghestelt te zijne up diveerssche etelicke ende drynckelicke waere, als van allerande grane, wijne ende biere ende ooc van zoutte, ende dit den termijn van drie jaeren ende daerondere, omme de penninghen daerof commende gheemployeirt te werdene in t werck ende bedelven van der voorseide varssche ende dat daerof dependeirt.

Wel verstaende dat indien t werc vuldaen zij voor voorseide drie jaeren ofte dat men bij inconveniente van oorloghe of anderssins daerinne niet en wrochte, dat quant et quant met eenen cesserer zullen de (penninghen daerof commende) (b) voornoemde nieuwe assisen ende cueilloten ende zullen de penninghen daerof commende in gheen anderen usaige gheemployert werden, dan in t werck van den voornoemde varssche ende dat daerof dependeirt, ende zal daertoe ghecommitteirt wesen een particulier ontfanger, die daerof rekeninghe doen zal telcx contentemente, zonder yet ghemeens t hebbende metten anderen affairen der voornoemde stede.

Ende Eerweerdeghe heeren, al eist zo, dat mijn heeren van der wet kennen Ulieder vryheit, exemptie ende liberteyt, nochtans niet twijfelende, ghyliden en zijt condolerende de declinatie ende desolatie van deser voornoemde stede van Brugge, ende zoudt die wel willen helpen totter restauratie van haer prosperiteyt, zo eist nochtans mijne voornoemde heeren van der wet bidden ende supplieren, dat Ulieden zoude ghelieven, als sonderlinghe goede vrienden der zelve stede, te willen contribuere in de voorgaende nieuwe assiisen ende cueilloten den termyn van drie jaeren ende daerondere. Ende zult hierinne dese stede ende alle den insetenen van diere grooten dienste, eere ende vriendtschap doen, de welcke zullen hemlieden in der eeuwichede employeren omme t zelve te bekennen bij antidote danbaricheyt.

(a) «minder» betekent hier : kleiner, minder groot.

(b) doorgehaald.

Garemijs, werk van Jan Garemijs

ONGEKEND WERK VAN JAN GAREMIJN IN HET CONFRERIEBOEK VAN DE H. DOROTHEA

A. VANDEWALLE en W. LE LOUP

Elders handelden wij over de samenstelling en de werking van de confrerie van de H. Dorothea in de jaren 1651-1784, zoals die bleken uit het inschrijvingsregister van deze vereniging¹. Dit register of confrerieboek bezit evenwel ook een groot artistiek belang, dat zeker niet in de onbekendheid mag blijven².

Het register meet 36,5 x 24 x 6 cm. Het telt 284 papieren folio's : het 1ste tot het 7de ongenummerd en onbeschreven ; het 8ste ongenummerd en beschreven met een opdracht ; het 9de tot het 171ste genummerd van 1 tot 166 (102, 103 en 142 overgeslagen) en beschreven tot 139 r° met de bestuursvernieuwingen en beslissingen i.v.m. ledenopname en andere activiteiten ; het 172ste tot het 217de ongenummerd en onbeschreven ; het 218de

1. A. VANDEWALLE, *Hoogstaande bloemenliefhebbers in het Brugse, 1651-1784*, in *Biekorf*, 80 (1980) 3-4, p. 89-92. A. VANDEWALLE, *De bloemlievende broederschap van de H. Dorothea te Brugge, 1651-1784*, in *Het Brugs Ommeland*, g. XIX (1979) p. 259-266.

2. SAB., Reeks 539 : *Handschriften, Confrerieboek Dorothea*.

Een recto-blz. uit het confrerieboek, 1759 (f° 115 r°).

genummerd als 167 en het 219de tot het 232ste ongenummerd en beschreven met de chronologische ledenlijsten ; het 233ste tot het 265ste ongenummerd en onbeschreven ; het 266ste en het 267ste ongenummerd en beschreven met de index op de resoluties ; het 268ste tot het 284ste ongenummerd en onbeschreven. De genummerde folio's 99 tot 139 bevatten telkens op de rectzijde een lavistekening (uitgenomen 100, 108 en 120). De bladspiegel is steeds duidelijk afgelijnd. Aan de soms half afgesneden en herschreven nummering van de folio's en de te smalle rug is te zien dat het register niet in zijn oorspronkelijke band steekt, doch later is heringebonden. Het uitzicht van de band laat hem als vermoedelijk van de 18de eeuw dateren. Hij is van bordpapier overtrokken met rood marokijnleder met goudstempeling. Het voor- en achterplat zijn eenvoudig omkaderd door een filet van acanthusbladen. De rug is rijkelijk versierd met een bloemmotief, dat tussen de 7 koorden acht maal herhaald is. De snede is verguld. In het papier vonden we als watermerken de lelie van Straatsburg, het Christusmonogram IHS (met kruis in de H) en de initialen IV. Het zijn allen merken van de Franse papiermolen van Jean Villedary, die van rond 1650 tot 1812 door het familiebedrijf werden gebruikt, en die borg stonden voor een papier van uitstekende kwaliteit, dat een grote uitvoer kende naar de Nederlanden³. Er zijn sporen van het vroeger klassemment in de verzameling Van den Bogaerde : afgescheurd ex-libris en weggenomen rugnummer.

Vanaf het begin is het geschrift in het register zeer verzorgd, en na enige tijd groeit het uit tot werkelijke kalligrafie. Daarenboven zijn er de lavistekeningen die vanaf het jaar 1742 boven elke inschrijving van het nieuw verkozen bestuur zijn aangebracht. Zij zijn steeds een uitgewerkte versiering van het woord proost, en staan meestal met de als dusdanig verkozen persoon in verband. In 27 gevallen bevatten ze het wapenschild van deze persoon, veelal vergezeld van zijn uitwendige versierselen en wapenspreuk. 6 of 7 tekeningen bevatten ook een voorstelling van de

3. W.A. CHURCHILL, *Watermarks in paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII century and their interconnection*. Amsterdam, Menno Hertzberger, 1967, nr. 401.

H. Dorothea, al dan niet met een evocatie van de bloementeel op de achtergrond. De heilige is voorgesteld als een jonkvrouw of een engel met een bloemenslinger of palmtak in de hand, een bloemenkroon boven het hoofd, of bloemenslingers in de omgeving⁴. Hiermede wordt de iconografie van deze heilige te Brugge, tot hiertoe slechts schaars vertegenwoordigd⁵, op een belangrijke wijze aangevuld. Tussen de jaren 1756 en 1771 zijn 10 tekeningen gesigneerd met de letters I.G. of J.G. Dit zijn de initialen van de bekende 18de eeuwse Brugse schilder Jan Garemijn. De andere tekeningen zijn niet genaamtekend. Ze vallen nochtans alle binnen de actieve periode van dezelfde kunstenaar. Of daarvoor alle tekeningen aan Garemijn kunnen toegeschreven worden is helemaal niet bewezen. Vooreerst kunnen we duidelijk stellen dat het tekstgedeelte niet door hem werd verzorgd, evenmin als de omkadering die op ieder blad en na de tekening werd aangebracht.

Van de 18de eeuwse Brugse schilders is Jan Garemijn (1712-1799) wel het best bestudeerd⁶. Hij blijkt in de Vlaamse schilderkunst van die tijd een niet onbelangrijk figuur te zijn ondanks

4. Vergelijk A.E. GREENE, *Heiligen en hun attributen*, Amsterdam, z.d., p. 15. J.J. M. TIMMERS, *Symboliek en Iconographie der Christelijke Kunst*, Roermond-Maaseik, 1947, p. 901. L. REAU, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris, Presses Universitaires, 1958, dl. 3, 1, p. 404. De heilige Dorothea, patrones van tuinbouwers en bloemisten, wordt doorgaans voorgesteld met een mand vruchten en een tuil rozen in de hand of aan de voeten en een kroon van bloemen op het hoofd, soms aangevuld met een palmtak. Op de hier besproken voorstellingen is de mand met vruchten echter nergens te bespeuren. De confrerie was trouwens enkel aan de bloemen gewijd. L. DU BROUC DE SE-GANGE, *Les Saints. Patrons des corporations et protecteurs speciaux*, Paris, 1887, pp. 118-119.

5. V. VERMEERSCH, *Dorothea*, - *Brugs Kunstlexicon*, in *Brugsch Handelsblad*, 26.3.1976.

6. B. DE PREST, *Directeur Jan Garemijn als kunstschilder*, Brugge, 1970, pp. 75-146. E. HOSTEN en E. STRUBBE, *Het leven van Jan Garemijn*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl. LXXIV (1931), pp. 81-96. E. HOSTEN en E. STRUBBE, *De Brugsche academie van 1765 tot 1775*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl. LXXIV (1931), pp. 97-120. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De Schilder Jan Garemijn (1712-1799)*, in *Drie Vlaamse meesters van de XVIIIe eeuw*, Brugge, 1955, pp. 12-68. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Achttiende-eeuwse salonkunst te Brugge*, in *West-Vlaanderen*

het feit dat Brugge als kunstcentrum toen niet veel te betekenen had naast een centrum als Antwerpen. Heel wat 18de eeuwse schilders, waaronder P.J. Verhagen de belangrijkste is, werken nog onder Rubeniaanse invloed en vervolmaken hun kennis door een studiereis en -verblijf te Rome. Anderen laten zich meer door de verfijnde Franse stijl beïnvloeden en naar het einde van de eeuw evolueert men geleidelijk naar de romantiek⁷. Garemin lijkt ons eerder beïnvloed door de Franse meesters voor wat zijn landschappen en salonstukken betreft. Een eigen expressiviteit komt bij hem het best tot uiting in zijn koppen en genretafereelen, terwijl zijn religieuze werken nog eerder aanleunen bij de Rubeniaanse komposities. De beste werken van Garemin kan men situeren in de periode na 1753, waarin hij aanhoudend opdrachten kreeg vanwege de adel, geestelijkheid en gefortuneerde burgerij. Als waardering voor zijn artistieke bedrijvigheid werd hij in 1765 tot directeur van de Brugse Academie benoemd, functie die hij tot 1775 waarnam.

In de tekeningen van het confrerieboek, gewoonlijk in een ruimte van $\pm 9 \times 17$ cm., kan men drie grote groepen onderscheiden. Een eerste groep vormen die waar men een sobere versiering heeft rondom het woord proost. In een tweede groep situeren we deze waar men een versierd wapenschild aantreft en een derde groep geeft het wapenschild een plaats temidden van een landelijk tafereel. Stijlkundig kunnen we in de tekeningen die vanaf 1742 tot 1783 jaarlijks werden aangebracht een evolutie zien die gaat van een rococostijl (bloemen, schelpmotief, cartouches,

(1955), nr. 2, pp. 71-73. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Zeven notitieboekjes van Jan Garemin*, in *Schatten voor Brugge*, Brugge, 1972, nr. 41. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Jan Garemin, landschap met het uitdelven van de Gentse Vaart 1753 : industriegebied 1979*, in *Het Brugs Ommeland*, jg. XIX (1979), p. 304-310. A.M. RETSIN, *Geschiedenis van de Brugse Vrije Academie, 1717-1881*, Lic. Verhandeling, RUG, 1972, pp. 71-86.

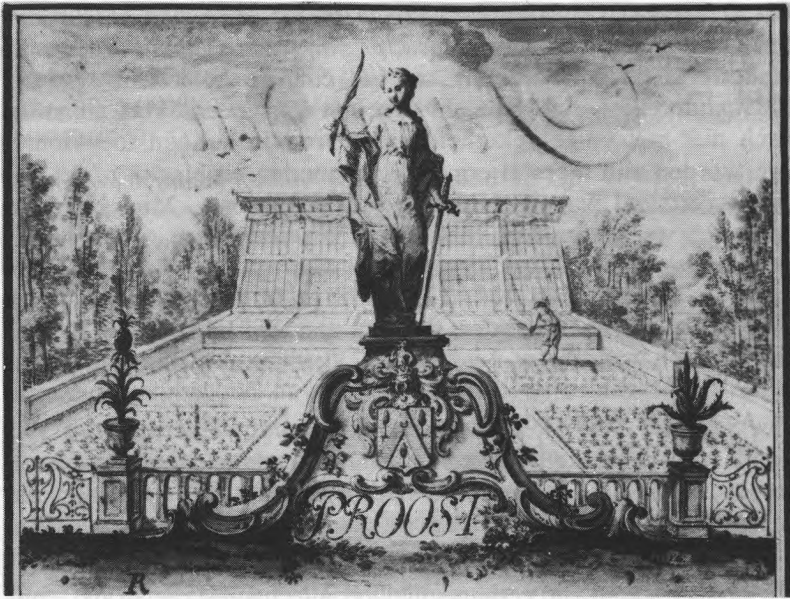
7. P. BAUTIER, *La Peinture en Belgique au XVIIIe siècle*, Bruxelles, 1945. D. COEKELBERGHS, *Les peintres belges à Rome de 1700 à 1830*, Brussel-Rome, 1976. Comte D'ARSCHOT, *Le portrait aux 17e et 18e siècles*, Bruxelles, 1945. C. GAY, *De schilderkunst van de achttiende eeuw*, in *Geschiedenis van de schilderkunst*, XIV, Antwerpen, Spectrum, 1967. F.M. HUEBNER, *De romantische schilderkunst in Vlaanderen (1780-1850)*, Den Haag, Oceanus, 1944.

zwierige lijnen en afgeronde hoeken) naar een meer klassicistische vormentaal (guirlandes, ringen, rechte lijnen en scherpe hoeken).

Ook in de letters van het woord «proost» heeft men dezelfde tendens. Tot in de jaren 1760 zijn de letters versierd met bladmotieven om dan te evolueren naar een strenge geschreefde letter. Het gaat steeds om gewassen tekeningen (lavis). Men krijgt een reliëf- en volumeindruk door het harmonieus samengaan van verschillende grijsgradaties die met de pen en het penseel werden aangebracht, dat alles nog verlevendigd door het plaatsen van korte lijntjes en stippen. Er is geen gebruik gemaakt van kleuren. Om de kleuren van de wapenschilden aan te duiden zijn de conventionele arceringswijzen gebruikt. De compositie is steeds evenwichtig, vanuit het midden opgebouwd.

In de tekeningen heeft men enige elementen die steeds opnieuw voorkomen. Centraal heeft men steeds een wapenschild, gevat in een cartouche. Daarrond zijn dan de wapenhouders en dekstukken aangebracht. Bij ontstentenis daarvan wordt het wapen door enkele putti vastgehouden en soms in een landschap geplaatst. Rond de wapendragende cartouches zijn meestal bloemenslingers en -tuiltjes aangebracht. De eventueel aanvullende elementen die dan nog voorkomen houden meestal verband met het ambt van de proost. Bij militaire gezagsdragers zijn dat wapens, bij geestelijken eerder een voorstelling van de H. Dorothea. In de tekeningen die door Garemijn gesigneerd zijn kan men nooit van oppervlakkigheid gewagen. Op fol. 127 r° (zie pl.) heeft men een duidelijk voorbeeld van de symmetrische opstelling. Centraal staat de H. Dorothea, het wapen en het woord proost. Daarachter spreidt zich een mooi afgebakende tuin die afgesloten wordt met een grote serre. Buiten de tuinmuren bevindt zich een boomgaard, misschien omdat de proost van dit jaar juist A.L. Van den Bogaerde was. Bij de tekening van fol. 115 r° heeft men als cartouchebedekking een liggend wiel waarop brandende kaarsen en een kruis staan, attributen van St. Donaas. Dit is niet zo toevallig want de confrerieproost in 1759 was E.H. R. Vanden Hecke, kanunnik van Sint-Donaas.

Er zijn tien tekeningen door Garemijn gesigneerd, daterend tussen 1756 (fol. 112) en 1771 (fol. 127). De meeste ondertekende tekeningen van Garemijn zijn van de mooiste die in het boek

Lavistekening bij proost A.L. Van den Bogaerde, 1771 (f° 127 r°).

voorkomen. Enkele, zoals op fol. 119 r° en f° 121 r°, zijn eerder sober gehouden. Bij zes van de tien ontmoeten we de nogal zware putti die op wolken gezeten het wapenschild of een bloemenkrans vasthouden. Zij vertonen duidelijk dezelfde kenmerken als bij Garemijn's religieuze schilderijen «de aankomst van Frans de Mulder te Duinkerken» (Brugge, St. Gilliskerk) en «de opvoeding van Maria» (Brugge, St. Annakerk). Het geheel van het wapenschild, bloemenversiering en putti situeert zich meestal tegen een achtergrond van wolken. De weinige taferelen waar een tuinman op voorkomt (vooral fol. 138 r° is typerend) leunen voor wat de personages betreft sterker aan bij de schilderijen-genretaferelelen «het delven van de Gentse vaart» en het «Pandreitje te Brugge», beide bewaard in de Stedelijke Musea te Brugge.

Op stijlkundige basis en rekening houdend met de gesigndeerde tekeningen van Garemijn is het wel mogelijk met enige zekerheid de niet genaamtekende tekeningen van fol. 104, 106, 107, 111,

114, 117, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 135, 137, 138 en 139 aan Jan Garemiijn toe te schrijven. Op grond daarvan kunnen we de medewerking van Garemiijn aan het confrerieboek van 1745 tot 1783 situeren. De tekeningen die niet gesigneerd zijn en stilistisch niet met enige zekerheid aan Garemiijn kunnen toegeschreven worden zijn meestal erg sober gehouden en bieden ofwel een weinig versierd wapenschild of de tekst «proost». Misschien zijn deze het werk van één van Garemiijn's leerlingen, waarbij dan aan A. Suweyns (1720-1789) kan gedacht worden. De tekeningen van fol. 132, 133 en 134 (1776-1778) zijn eerder classicistisch uitgewerkt en doen eerder denken aan de tekeningen - bladversieringen van Pieter Ledoux (1730-1807), leerling van Garemiijn, die de gekleurde lavistekeningen van het gulden boek van de Academie verzorgde.

Het is wel opmerkelijk dat er een nauw verband bestaat tussen de leden van de confrerie, de opdrachtgevers van Garemiijn die gekend zijn⁸ en de leden van de jointe van de Brugse Academie⁹.

We onderzochten dit verband niet op alle namen die in het confrerieboek voorkomen maar beperkten ons tot enkele. Garemiijn kreeg in 1743 als opdracht het grafmonument voor Mgr. J.B. de Castillion, bisschop van Brugge, te ontwerpen. Dezelfde werd in 1744 proost van de confrerie. Mgr. Caïmo, bisschop van Brugge en in 1755 proost van de confrerie bestelde in 1766 bij Garemiijn zeven doeken voor de versiering van de eetzaal in het bisschoppelijk paleis. J. Rapaert die een kamerversiering bestelde was van 1731 tot 1755 lid, en in 1740 proost van de confrerie. In de jointe, die in 1765 Garemiijn tot directeur van de Academie aanstelde, waren er van de dertien edellieden en hogere ambtenaren die ervan deel uitmaakten zes eveneens lid van de confrerie van de H. Dorothea : E.H. Robertus Van Severen, abt van Ter Duinen (lid van de confrerie vanaf 1750 tot 1781) ; J. Vander Stricht, kanunnik van St. Donaas (1736-1775) ; P.F. de Vooght, burggraaf, schepen van het Vrije (1750-1757), die bij Garemiijn

8. B. DE PREST, *op. cit.*, pp. 92-93.

9. E. HOSTEN en E. STRUBBE, *op. cit.*, pp. 118-119.

een «St. Sebastiaan door engelen bijgestaan» (Brugge, St. Sebastiaansgilde) en kamerversieringen bestelde ; J.F. Triest, schepen van het Vrije (1754-1780) ; J. Wynckelman, heer van 't Metersche (1718-) en A. Vanden Bogaerde, schepen van het Vrije (1762-1799).

Jan Garemijn blijkt dus goed bevriend te zijn geweest met heel wat leden van de confrerie van de H. Dorothea. Misschien mede daardoor bezorgde hij ons enige mooie getuigen van 18e eeuwse tuinarchitectuur. De voorname heren pronkten blijkbaar graag met hun tuinen en lieten ze zelfs verwerken in schilderijen. In de Brugse Stedelijke Musea hebben we twee schilderijen die een duidelijk beeld geven van tuinaanleg. «Een Brugse familie» uit 1645 door Jacob van Oost de Oude¹⁰, waarvan we ons afvragen of de welgestelde burger die met enige fierheid met zijn gezin poseert en de aandacht van zijn echtgenote vraagt voor de tuin — waarnaar hij met de rechterhand wijst — niet één van de stichtende leden van de confrerie is.

Het tweede schilderij is «Hovingen van de Eekhoutabdij». Is er een verband tussen het feit dat priester Franciscus Joets in 1725 voorkomt als zorger van de Dorotheaconfrerie en dat onder Antonius Joets, die in 1757 tot abt werd verkozen van de Eekhoutabdij¹¹, in 1759 vermoedelijk door Garemijn een gezicht op «de hovingen van de Eekhoutabdij» werd geschilderd¹²? Is dit schilderij een opdracht van de pas gekozen abt of een geschenk dat hij mocht ontvangen van zijn bloemenlievende oom-priester Franciscus Joets? Of is het gewoon één van de vele salonstukken die vermoedelijk Garemijn schilderde voor een patriciërs woning op de hoek van de Predikherenstraat en Steenhouwersdijk te Brugge, vanwaar het schilderij op doek afkomstig is. Mag men op grond van de relatie Garemijn - Dorotheaconfrerie het schilderij «Hovingen van de Eekhoutabdij» met nog meer zekerheid aan Garemijn toeschrijven?

10. Inv. nr. 0.181 ; H. PAUWELS, *Catalogus Groeningemuseum*, Brugge, 1960, pp. 106-107.

11. J. WEALE, *Notice sur la fondation de l'abbaye de l'Eekhout et sur les abbés qui l'ont gouvernée*, in *La Flandre*, III (1869-70), pp. 274-299.

12. Inv. nr. 0.1375 ; A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Catalogus van de Brugse stadsgezichten*, Brugge, 1977, S 16. B. DE PREST, op. cit., pp. 123-125.

EEN TOEPASSING VAN HET STRANDRECHT IN 1761

B. JANSSENS de BISTHOVEN

Op 11 februari 1761 werd een linnen zak met Portugese goudstukken op het zeestrand van onze kust gevonden door Adriaan De Clercq en door Isabella Clara Pauwaert, echtgenote van Simon Billion. In deze zak bevonden zich twee kleinere linnen zakken, waarvan de ene, met Hebreeuwse letters gemerkt, 197 stukken bevatte en de andere 218 stukken. De totale waarde bedroeg in wisselgeld de som van 1286 pond groot en 10 schellingen. Volgens de wettelijke regeling in de Oostenrijkse Nederlanden moest de vinder van een wrak zijn vondst binnen de drie dagen aan de overheid bekend maken. De vinders deden de voorgeschreven aangifte bij de bisschop van Brugge, Robert Caïmo. Deze melde de vondst aan de raad en ontvanger-generaal van de domeinen van hare majesteit keizerin Maria-Theresia. Aan de vinders werd een vierde van de schat, dit is 321 pond 2 schellingen en 6 stuivers als vinderecht toegewezen, en aan de bisschop de overige drie vierden, namelijk 964 pond 17 schellingen en 6 stuivers. De twee akten die daarover opgesteld en ondertekend werden op 15 maart 1761 door de ontvanger-generaal Hergodts van Nieuwmunster worden hieronder uitgegeven. Zij berusten in het archief van het bisdom, D 26, 44, met authentieke copie ondertekend door C. Beerenbroek, sekretaris van het bisdom, B 267.

Domain.

Alsoo aen den onderschreven raedt ende ontvanger generael van haere Majesteijts domainen ende extraordinaire van Vlaenderen in het quartier van Brugge Lande van den vrijen ende departement van diere door sijne Doorluchtigste Hooghweerdigheijt den heer Bisschop van Brugge inkennen gedaen is dat sekeren persoon langhst de kuste van de zee op het stranghe heeft gevonden merckelijke somme van gelde de welke hij volgens sijne goede conscientie bevint te moeten gerestitueert worden, soo tot voldoen aen sijne plicht als aen haere Majesteits placaelen, ten welken effecten hij hem reets heeft gedeclareert in sijne bighte geintentionneert te zijn tot de restitutie van diere, behoudens te genieten het praemium der aenbringinge daer toe staende ; soo verklaert den onderschreven, geconsidereert sijne hoffelijcke goede trouwe dat hij selfs sal vermogen af te hauden het gerechte suiijver vierde van de totaale gevonde somme ende op sijne declaratie onder expurgatie van eede de drije resteerende vierde te remitteeren in handen van sijne voornoemde Doorluchtigste Hooghweerdigheijt den Heer Bisschop van Brugge, alwaer hij uijt krachte deser sijne volle decharge sal ontmoeten, ende mits welken den onderschreven hem van alle voordere aanspraek is garandeerende. Actum binnen Brugge den 15 maerte 1761, Hergodts de Nieuwmunster.

Den onderschreven raedt ende ontvanger generael voornoemt bekend mits desen ontfangen te hebben uijt handen van sijne Doorluchtigste Hooghweerdigheijt den Heer Bisschop van Brugge en nombre van drije hondert elf en een vierde portugiesche gautstucken, bedraegende volgens declaratie van den geswooren wisselaer (François) Rijelant 18 gulden 12 stuivers wisselgelt ijder, de somme van neghen hondert vierenestigh ponden seventhien schellingen en ses stuivers wisselgelt over de drije vierde in 1286 pond 10 schellingen wisselgelt welke drie vierde aen sijne voornoemde Doorluchtigste Hooghweerdigheijt geremitteert waren onder behoerlijcke expurgatie van eede ende tot doen restitutie van diere als gevonden bij Adriaen Declercq ende Isabelle Clara Pauwaert huijsvrouw van Simon Billion langhst de custen van zee, als bij voorenstaenden act gedetailleert. Toorconde, Hergodts de Nieuwmunster.

Na de copie leest men het volgend attest voor eensluitend afschrift :
Naer collatie gedaen jegens het origineel berustende in het bisdom van Brugge is desen als ook den voorstaende act van woorde tot woorde daer aen conform gevonden. Quod attestor, C. Beerenbroek, Secretarius.

**NIKOLAAS VAN DEN STEEN,
PROOST VAN O.-L.-VROUW TE BRUGGE
EN RAADSHEER VAN DE
GRAVEN VAN VLAANDEREN
(CA. 1270 - 9 JANUARI 1339)**

M. VANDERMAESEN

Tijdens de recente opgravingscampagne in de O.-L.-Vrouwkerk te Brugge onderzocht men niet alleen de grafkelder van hertogin Maria van Bourgondië, doch werden tevens een reeks rustplaatsen van kerkelijke prominenten uit de late middeleeuwen blootgelegd. Onze aandacht gaat hier naar Nikolaas van den Steen, proost van het O.-L.-Vrouwkapittel van 1312 tot 1339¹, en raadsheer van drie opeenvolgende graven van Vlaanderen, nl. Gwijde van Dampierre, Robrecht van Bethune en Lodewijk II van Nevers. Het leek nuttig de kunsthistorische en archeologische vaststellingen rond deze vondst aan te vullen met het beschikbare prosopografische materiaal rond de figuur van Nikolaas van den Steen².

1. Onze hartelijkste dank gaat naar Dhr. H. De Witte, dienst stadsarcheologie te Brugge, die de identificatie van het graf van proost Nikolaas bevestigde.

2. De gegevens voor deze bijdrage werden geput uit M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de XIVde eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*, onuitg. doctoraatsverhandeling, Gent, 1977, bijlage III, pp. 97-100. Zij vullen in grote mate de korte notitie aan door J. GILISSEN, *Les légistes en Flandre aux XIIIe et XIVe siècles*, in *Handelingen van de commissie voor de uitgave van de oude wetten en verordeningen van België*, XV (1939), pp. 150-151.

De mogelijkheden om het vage beeld van Nikolaas' afkomst, verwantschap, jeugd en opleiding scherper te stellen zijn uiterst beperkt. Zo weet men dat hij in 1310 wellicht het poorterschap van Brugge bezat, toen hij voor een bedrag van 4 lb. 12 s. 1 d. par. tussenkwam in de onkosten van een tocht van de Brugse militie naar Watripont³. Verwantschap met leden van de in Brugge voorkomende familie(s) van den Steen kon nog niet achterhaald worden.

Hoewel de loden identificatieplaat, weergevonden in zijn graf-tombe, hem als raadsheer van graaf Gwijde van Dampierre (29.12.1278 - 7.3.1305) betitelt, dateert het oudste nauwkeurige spoor van zijn openbaar optreden van 20 maart 1305, toen hij als geneesheer van Robrecht van Bethune een kwijtschrift voor 50 lb. par. afleverde⁴. Het bleek echter onmogelijk om uit te maken sinds wanneer hij in grafelijke dienst was getreden.

Meteen kennen we zijn beroep nl. *phiscien*⁵, titel die een meer gevorderde opleiding in de geneeskunde impliceert dan een *medicus* aan zijn klanten te bieden had⁶. Er bestond inderdaad een onderscheid tussen beide titels: de *medicus* bezat veeleer een empirische kennis van de geneeskunde en was meestal een leek, terwijl de *phiscus* academisch geschoold was, als *magister* werd aangesproken en tot de geestelijkheid behoorde. Hij zal tot aan zijn dood in 1339 zijn dokterstitel graag laten vermelden, wellicht met enige trots. Men mag hem beschouwen als lijfarts van de toenmalige graven van Vlaanderen⁷. Deze functie liet hem toe

3. S.A.B., S.R.B. 1310-1311, f° 3 r°.

4. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds Gaillard, nr. 409.

5. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds Gaillard, nr. 409; IBID, Fonds de Saint-Genois, nr. 981; C. DESHAISNES, *Documents et extraits divers concernant l'histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut avant le XVe siècle*, Lille, 1886, I, p. 187.

6. F. VERCAUTEREN, *Les médecins dans les principautés de la Belgique et du Nord de la France, du VIIIe au XIIIe siècle*, in *Le moyen âge*, LVII (1951), pp. 88-92. Deze auteur wijst wel op gevallen waarbij beide titels zonder onderscheid voor éénzelfde persoon werden gebruikt (begin 14de eeuw).

7. Graaf Lodewijk II van Nevers had verschillende geneesheren in zijn dienst, doch elk zag zijn tussenkomsten meestal beperkt tot dat deel van het grafelijk patrimonium waaruit hij afkomstig was. Zo was N.v.d.S. van dienst toen de graaf

zich op te werken tot hun vertrouweling en derhalve tot één der aanzienlijkste raadsheren aan het hof⁸. Dit raadsheerschap vanaf Gwijde van Dampierre en zijn geneesheerpraktijk ten laatste vanaf 1305 laten toe zijn geboorte ca. 1270 te situeren. Op Nikolaas' politiek engagement komen we verder in deze bijdrage nog terug.

Naast deze professionele kwalificatie kennen wij hem ook in zijn geestelijke staat. Zijn eerste stappen in de clericatuur zijn echter ook weer moeilijk te dateren : als geestelijke verschijnt hij bijna dadelijk in de funktie van proost van O.-L.-Vrouw te Brugge (1312)⁹. Vooralsnog blijven we in het ongewisse omtrent de datum van zijn intrede in het kapittel als eenvoudig kanunnik. Het verkrijgen van aanzienlijke geestelijke titels moet bovendien in het licht van politieke benoemingen bekeken worden. Dit kan voor N.v.d.S. het geval zijn geweest¹⁰.

Het was wellicht dank zij de tussenkomst van graaf Robrecht van Bethune bij paus Clemens V te Avignon dat Nikolaas van den Steen in 1312 zijn aanstelling tot proost van het O.L.V. kapittel te Brugge bekwam. Deze steun ging zover dat graaf Robrecht, nog vóór de definitieve aanstelling, in een brief aan kardinaal Columpna vroeg te bemiddelen bij de paus om de kandidaat-proost te ontslaan van de residentieplicht verbonden aan deze funktie¹¹. Dank zij dit voorrecht behield van den Steen alle bewegingsvrijheid in grafelijke dienst en genoot hij toch van de voordelen van zijn titel. Toen zijn aanstelling dan een feit ge-

in Vlaanderen vertoefde, Gauthier de Rouvroy was actief in het graafschap Re-thel, en Jehan Monnoie (wellicht) in Nevers. In de hotelhiërarchie (livreirecht) blijkt v.d.S. heel wat hoger te staan dan zijn collega's.

8. Volgens de lijst der livreirechthebbenden van 6 januari 1331 stond hij op hetzelfde niveau als kanselier Willem van Auxonne, of de kanseliers van Frankrijk en Brabant (A.D.N., B 1595², f° 90 v°).

9. S.A.B., S.R.B., 1312-1313, f° 58 r°.

10. Men vergelijke tijdens de regering van graaf Lodewijk II van Nevers met de raadsheren Bernard d'Alby als deken van Sint-Donaas vanaf 1328, opgevolgd door Philippe d'Arbois in 1335, of nog Willem van Auxonne als bisschop van Kamerijk vanaf 1336. Zie hun biografische notities door M. VANDERMAESEN in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 8, Brussel 1979.

11. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Chronologisch supplement Wyffels, nr. 598, op datum (1305-1322).

worden was hield de stad Brugge eraan de nieuwe proost met enkele prozenten te eren¹². Nikolaas bleef in deze functie verder verantwoordelijk voor het kapittel tot bij zijn overlijden in 1339. Zijn beheer van de kapittelgoederen werd wel op kritiek ontvaard : in 1331 liet hij zich door de paus op de vingers tikken omwille van ongerechtvaardigde vervreemding van een deel van deze bezittingen¹³.

Bij dit facet van Nikolaas' biografie hoort nog het lijstje met beneficia, eigen aan bijna elke geestelijke, van welk aanzien dan ook. Van proost Van den Steen mag echter niet gezegd worden dat hij toegaf aan de toen zeer verspreide jacht op prebenden. Naast de proosdij van O.-L.-Vrouw te Brugge bezat hij op 16 mei 1321 een kanunnikaat met prebende in Sint-Salvator te Harelbeke en een in Sint-Servaas te Utrecht, waaraan dan een expectatief kanunnikaat te Doornik werd toegevoegd¹⁴. Op 5 mei 1329 zag zijn beneficiale toestand er als volgt uit : kanunnikaten met prebende in O.-L.-Vrouw te Brugge, Sint-Salvator te Harelbeke en nog te Dendermonde, niet langer in Sint-Servaas te Utrecht, doch opnieuw met de toewijzing van een expectatief te Doornik¹⁵. Spijts enkele leemten in het bronnenmateriaal blijkt toch dat dit facet van zijn curriculum zeker geen uitschieter tussen zijn tijdgenoten mag genoemd worden.

Naast zijn medische en geestelijke roeping trad N.v.d.S. op als stadspensionaris van Gent en Ieper, m.a.w. als juridisch en politiek raadsman van beide steden. Gent deed beroep op zijn diensten van 1314 tot 1338¹⁶. Deze samenwerking eindigde met de installatie van het regime van Van Artevelde in 1338. Ieper

12. S.A.B., S.R.B. 1312-1313, f° 58 r°.

13. R.A.B., Fonds O.-L.-Vrouwkapittel, oorkonden, nr. 420.

14. A. FAYEN, *Lettres de Jean XXII (1316-1334)*, in *Analecta vaticano-Belgica* dl. II, bd. 1, Rome, Bruxelles, Paris, 1908, nr. 948, p. 370.

15. ID., *o.c.*, dl. III, Rome, Bruxelles, Paris, 1909, nr. 2426, p. 289.

16. J. VUYLSTEKE, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen, 1280-1336*, 2 dln., Gent, 1908, pp. 81, 123, 160, 251, 330...

maakte van zijn hulp gebruik van 1315 tot 1321¹⁷. Vermelden we hierbij nog een mandaat van buitengewoon pensionaris van Brugge voor de duur van een half jaar in 1316¹⁸. Deze functie van stadspensionaris en de titel van *magister* waarmee VDS meestal aangesproken werd betekenden echter geenszins dat hij legist was, d.w.z. licentiaat of doctor in kerkelijk en/of Romeins recht behaald na studies te Parijs of Orléans¹⁹. In tegenstelling tot de raadsheren-legisten wordt zijn naam trouwens nooit gevolgd door een academische titel in de rechten.

De figuur van N.v.d.S. komt slechts ten volle tot haar recht in het kader van zijn optreden als raadshere van drie opeenvolgende graven van Vlaanderen. Deze continuïteit alleen reeds getuigt van politieke realiteitszin en doorgedreven soepelheid. Welke kloof lag bvb. niet tussen het beleid van Robrecht van Bethune en Lodewijk II van Nevers t.o.v. de politiek jegens Frankrijk. Toch behield laatstgenoemde hem in zijn dienst.

Nikolaas' raadsherschapp nam zoals hoger vermeld reeds een aanvang onder Gwijde van Dampierre zonder dat hiervoor een nauwkeurige datum kan vooropgesteld worden. Als geneesheer van graaf Robrecht van Bethune bekleedde hij zeker een vertrouwenspositie, doch slechts vanaf 9 november 1309 wordt hij in een tekst formeel diens raadshere genoemd²⁰. *De facto* mag men hem toch wel eerder deze functie toekennen.

Zijn invloed in de centrale bestuursinstellingen en bij de graaf bereikte reeds een hoogtepunt vanaf 1311 toen hij zegelbewaar-

17. G. DES MAREZ en E. DE SAGER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, dl. I, Brussel, 1909, p. 570 ; dl. II, Brussel, 1918, pp. 43, 87, 117, 185. De rekening van het dienstjaar 1321-1322 ging grotendeels verloren doch noch in 1322-1323 noch in 1323-1324 komt VDS voor onder de Ieperse stadspensionarissen.

18. S.A.B., S.R.B. 1316, f° 19 v°.

19. Inzake de legisten in grafelijke en stedelijke dienst, zie GILISSEN, *o.c.*, passim. De treffende gelijkens tussen de activiteiten van v.d.S. en zijn collega's raadsheren-legisten hebben GILISSEN ertoe aangezet deze figuur toch in zijn lijst op te nemen.

20. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Genois, nr. 981.

der werd²¹, taak die in de praktijk gelijkstond met de functie van kanselier. Men verwarre hem echter niet met de kanselier van Vlaanderen, titel verbonden aan het proostschap van Sint-Donaas die sinds de tweede helft van de XIIIde eeuw geen politieke of administratieve inhoud meer bezat²². Wij durven het tot de ambitie van N.v.d.S. rekenen — of was het een opmerkelijk toeval? — dat hij als zegelbewaarder het andere proostschap van Brugge, dat van O.-L.-Vrouw, nastreefde. Wanneer hij deze taak neerlegde, en waarom, is niet duidelijk te achterhalen. In de Gentse stadsrekeningen, na een leemte van 1317 tot 1321, spreekt men hem niet langer aan als zegelbewaarder.

Nikolaas' aanzien in deze periode kan eveneens afgeleid worden uit het feit dat hij vaak één of meerdere dienaars rondom zich had²³, tot een kamerheer toe²⁴.

Bronnen om zijn invloed of activiteiten tussen 1300 en 1322 nauwkeurig af te meten zijn niet zo talrijk voorhanden. In een meer globale optiek mag men stellen dat hij het beleid van Robrecht van Bethune mee hielp bepalen zoals bvb. het verzet tegen de agressieve Franse politiek. Enkele concrete voorbeelden van zijn optreden als raadsheer: bemiddeling bij het tot stand komen van een overeenkomst tussen graaf Robrecht en diens neef Jan van Vlaanderen, heer van Crèvecoeur (februari 1318)²⁵, of nog bij een verzoening tussen de graaf en de stad Brugge

21. Zonder aanstellingsdocumenten valt het uiterst moeilijk de terminus a quo van een ambt te bepalen. In 1310 betitelt de Brugse stadsrekening hem nog als *phiscien* (S.A.B., S.R.B., 1312-1313, f° 58 r°), doch tussen februari en juli 1311 zegelt hij reeds in grafelijke opdracht (A.R.A., Rolrekening nr. 272, Redeninge 1310-1311). In de Gentse stadsrekeningen van 1314-1315 en 1316-1317 verschijnt hij als *ons heren sgraven segelerre* (VUYLSTEKE, o.c., I, pp. 81, 123).

22. Th. DE HEMPTINNE en M. VANDERMAESEN, *De ambtenaren van de centrale administratie van het graafschap Vlaanderen in de Middeleeuwen. Een evolutieschets van de XIIde tot de XIVE eeuw*, in *Tijdschrift voor geschiedenis*, 93 (1980), pp. 177-209.

23. DES MAREZ en DE SAGHER, o.c., I, p. 433, *vallet*; ID., o.c., p. 482, *zijn maisnie*.

24. S.A.B., S.R.B. 1318-1319, f° 60 r°; Walram, *camberlanc*.

25. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Genois, nr. 1351.

(Male, 14 november 1320)²⁶.

Vanaf ca. 1320 raakte de regering van het graafschap bemoeilijkt door interne twisten en factievorming tussen de raadsheren en hovelingen rond de bejaarde graaf Robrecht. Graaf Jan I van Namen en Robrecht van Vlaanderen, jongste zoon van de graaf, betwistten elkaar de politieke leiding. Tot 17 september 1322, bij het overlijden van de graaf, beheerste de jonge Robrecht met zijn aanhangers het politieke toneel²⁷. Het feit dat Nikolaas van den Steen als getuige voorkomt in het testament van Robrecht van Bethune²⁸, laat veronderstellen dat ook hij de gunst van Robrecht van Vlaanderen genoot.

Na de opvolging door Lodewijk II van Nevers kreeg Nikolaas het wel even moeilijk. Jan I van Namen was nu de voornaamste raadsheer geworden en zuiverde Robrechts aanhangers weg uit de Raad²⁹. Ook de politieke ster van de proost van O.-L.-Vrouw taande tijdelijk, tot Robrecht, nu heer van Cassel, graaf Jan opnieuw verdrong na de overval van Brugge op Sluis waar deze laatste werd gevangen genomen³⁰. En proost Nikolaas verscheen opnieuw aan het hof: op 8 oktober 1323 werd hij door graaf Lodewijk belast met het toezicht op de uitvoering van het onlangs gesloten verdrag tussen Vlaanderen en Henegouwen³¹, begin maart 1325 controleerde hij de rekening van Conte Gualterotti, ontvanger van Vlaanderen, voor het dienstjaar 21 nov. 1323 tot 25 febr. 1325³².

26. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Geinois, nr. 1378.

27. M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming*, pp.269-287.

28. A.D.N., B 448/5473.

29. GILISSEN, *o.c.*, p. 131, meende dat VDS tot 1326 één van de slachtoffers was van een anti-Vlaamse zuivering van de raad ten gunste van uit Frankrijk overgekomen raadsheren. Het onderzoek naar de nominale samenstelling van de Raad in deze periode wijst uit dat deze stelling steunde op een te letterlijke interpretatie van enkele kronieken. Wel was het zo dat de overwegende invloed van enkele Franse gunstelingen in de Raad niet in verhouding stond tot hun kwantitatief aandeel in deze instelling (VANDERMAESEN, *De besluitvorming*, p. 347 e.v.).

30. VANDERMAESEN, *o.c.*, p. 345.

31. A.D.N., B 260/5601.

32. A.D.N., B 1568, f° 119 r° - v°, kwijtschrift van de graaf aan Gualterotti van 10 maart 1325.

De opstand van Vlaanderen (1323-1328) en de openlijke steun van Robrecht aan de opstandelingen brachten proost Nikolaas tot een politieke keuze, volledig in overeenstemming echter met zijn trouw aan het centrale gezag: hij sloot zich aan bij de grafelijke partijgangers o.l.v. graaf Jan van Namen te Gent³³. Zo kreeg hij de — louter theoretische — opdracht om bij de adempauze in de opstand de magistraat van Brugge te hernieuwen (26 jan. 1326)³⁴, of nog op 8 februari 1327 maakte hij deel uit van de Grote Raad die een op 30 nov. 1325 van de graaf afgedwongen amnestieverklaring nogmaals bekrachtigde (8 febr. 1327)³⁵. Hij toonde zich in elk geval een onvoorwaardelijke steun voor de graaf tijdens deze moeilijke jaren en bepaalde o.a. mee Lodewijks negatieve houding tegenover de stad Ieper in haar textielconflict met Poperinge in 1327³⁶.

N.v.d.S. smaakte de overwinning van koning Filips VI van Valois en graaf Lodewijk op de opstandelingen toen hij aanwezig was bij de overhandiging van de geamendeerde stadskeuren, o.a. op 10 juli 1330 voor het Brugse Vrije³⁷, op 17 en 18 okt. 1330 resp. voor Aardenburg en Damme³⁸.

In de loop van 1331 ontwikkelde zich tussen de graaf en het kapittel van O.-L.-Vrouw een geschil dat mogelijks de afwezigheid van proost Nikolaas aan het hof in 1331 verklaart. Op 10 februari 1331 had meester Jan van Brugge, raadsheer, opdracht

33. Over deze gebeurtenissen zie J. BOVESSE, *Le comte de Namur Jean Ier et les événements du comté de Flandre en 1325-1326*, in *H.K.C.G.*, CXXXI (1965), pp. 385-454.

34. S.A.G., Oorkonden van Duyse-De Busscher, nr. 333, door GILISSEN, o.c., p. 141, n. 190, foutief op 21 juni 1326 gedateerd.

35. S.A.B., Oorkonden, nr. 315, uitg. TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandrie.*, dl. II, Brugge, 1889, nr. CCCLIX, pp. 405-406.

36. Zie o.a. G. ESPINAS en H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*, dl. III, Brussel, 1920, nr. 598, pp. 9-10.

37. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes du Pays et Comté de Flandre, Coutume du Franc de Bruges*, II, Brussel 1879, nr. XVIII, p. 106.

38. VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*, Zie de keure voor Oostburg van dezelfde datum, uitg. GILLIODTS-VAN SEVEREN, C.P.C.F., *Quartier de Bruges*, III, Brussel 1891, p. 522.

gekregen doorheen heel het graafschap een onderzoek in te stellen naar alle niet-geamortiseerde goederen, onrechtmatig verworven door allerhande geestelijke instellingen³⁹. Dit mag misschien in verband worden gebracht met een andere tekst. Omstreeks het einde van ditzelfde jaar hing nl. een dreiging tot confiscatie van bepaalde goederen van het kapittel door de graaf in de lucht, doch die op 6 dec. dan tijdelijk werd opgeschort omwille van een nakende reis van graaf Lodewijk in Frankrijk⁴⁰. De pauselijke berisping in 1331, waarvan hoger sprake, mag wel aan dit probleem gekoppeld worden. Vooralsnog werd verder geen spoor inzake de afloop van dit geschil gevonden. Feit is echter dat proost Nikolaas amper 2 dagen na de opschorting, op 8 dec., in de Raad aanwezig was toen aan Maldegem een lakenprivilegie werd verleend⁴¹.

Hoewel proost Nikolaas zijn titel van grafelijk raadsheer bleef behouden, worden zijn tussenkomsten in de centrale besluitvorming vanaf 1332 steeds zeldzamer. Op 27 april 1333 zetelt hij met collega-raadsheren in de Audiëntie, de grafelijke rechtbank, waar hij de opdracht krijgt een onderzoek in te stellen naar een geschil tussen de stad Ieper en de heer van Coucy⁴², op 12 januari 1334 gevolgd door een gelijkaardige opdracht betreffende een geschil tussen de plattelandsbewoners van het Vrije en de inwoners van Damme inzake het jurisdictierecht over de watering van Moerkerke tot binnen de muren van Damme⁴³. Deze reeds sporadisch te noemen dienstbaarheid kan nauwelijks nog een actieve politieke tussenkomst genoemd worden. Zijn invloed aan het hof beperkte zich verder, althans volgens het be-

39. A.D.N., B 1595², f° 76 r°.

40. A.D.N., B 1595², f° 53 v°.

41. A.D.N., B 1595², f° 69 v°. Het betreft hier een kortere en onuitgegeven versie van het privilege dat omstreeks maart 1335 op datum van 8 dec. 1331 werd afgeleverd, en uitgegeven door ESPINAS en PIRENNE, o.c., III, nr. 612, pp. 45-48.

42. I. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, dl. II, Brugge, 1854, nr. CDLXXVI, p. 84. v.d.S. zetelde reeds op 13 maart 1330 in de Audiëntie (A.D.N., B 1562, f° 74 r°).

43. A.D.N., B 1565, f° 58 v°.

waarde bronnenmateriaal, tot éénekele voorspraak bij de graaf om een inwoonster van Brugge voortijdig uit ballingschap terug te roepen⁴⁴.

Een reden voor deze sterk verminderde activiteit sinds 1332 kon niet achterhaald worden. Verkoelde zijn verhouding tot de graaf na hun geschil van 1331? Gezien de opdrachten die proost Nikolaas nog uitvoerde en zijn aanwezigheid in de Audiëntie lijkt dit niet waarschijnlijk. Misschien lag er een meer banale reden aan zijn terugtrekking uit het politieke leven, nl. ziekte of ouderdom, doch hierop werd geen toespeling gevonden.

Proost Nikolaas van den Steen overleed op 9 januari 1339 te Brugge en werd op 14 januari 1339 in de O.-L.-Vrouwkerk bijgezet⁴⁵.

Het is vrijwel onmogelijk een relevant beeld te vormen van het bezit of de inkomsten van Nikolaas van den Steen, vermits slechts (toevallige) deelgegevens ter beschikking staan. Van zijn onroerend patrimonium kent men een lapje grond van 3 ½ gemen in het ser Woutermansambacht, meer bepaald in de parochie van Sint-Katharina⁴⁶, anderzijds mocht hij als proost van O.-L.-Vrouw te Brugge een huis van het kapittel betrekken⁴⁷. Zijn diverse opdrachten en functies leverden regelmatige vergoedingen op. Als pensionaris van Gent verdiende Nikolaas 50 lb. par. per jaar en te Ieper 100 lb. par. Zijn loon in grafelijke dienst kan moeilijk afgebakend worden aangezien aanstellingsakten met afbakening van bevoegdheden en de hieraan verbonden vergoeding tot in de XIVde eeuw zelden of nooit werden afgeleverd aan raadsheren-ambtenaren⁴⁸. Wellicht ging 45 lb. par. lijfrente, geschonken door graaf Robrecht op de brief van Saaftinge, door voor wedde. Graaf Lodewijk verplaatste deze rente aanvankelijk naar de tol van Axel, om haar op 2 november 1334 te

44. A.R.A., R.K., Register 46, f° 7 v°.

45. R.A.B., Fonds O.-L.-Vrouwkapittel. Oorkonden (Bl. nr. 597).

46. R.A.B., Fonds O.-L.-Vrouwkapittel, Oorkonden (Bl. nr. 825).

47. R.A.B., Fonds O.-L.-Vrouwkapittel, Oorkonden (Bl. nr. 762).

48. DE HEMTINNE en VANDERMAESEN, *o.c.*, passim.

zetten op de brief van Pieter Mazière⁴⁹. Schenkingen van de graaf, meestal zonder opgave van reden, kwamen deze inkomsten aandikken, zoals het bedrag van 257 lb. par. dat proost Nikolaas in 1336 ontving op laatstgenoemde brief⁵⁰. Ook de stad Brugge liet soms wel wat meer los, bvb. 30 lb. 4 s. 6 d. par. aanvullend pensioen in 1316⁵¹. Prominente figuren als Van den Steen konden ongetwijfeld hun invloed aanwenden om allerlei voordelen ten gunste van privaat personen te bepleiten of te bekomen, waarvoor zij dan op een of andere wijze werden vergoed. Misschien behoorde een zekere Jan Mulet tot Nikolaas' clientele toen eerstgenoemde hem in zijn testament bedacht met een vergulde drinkbeker.

A. VANHEWALD.E., *Deelname inventaris van het stadsarchief van Brugge, Deel 1 - Oud Leuief*. - Brugge 1979, 266 nr. - Oudleuief geschiedkundigen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, VIII.

Tot voor kort was de inventaris van het Brugse stadsarchief de eenmalige in een verspreid werk die niet enkel alle andere inventarissen van de stad Brugge in zijn beschouwing kon betrekken. Dit uitvoerige inventaris van het Brugse archief is nuverre "Gilliodis" inventaris, de tweedevergeerde onderneming waarvan ook deze de inventarisatie (1877) en ook delen van de inventaris van 1878 (1878-1879) het beste voorbeeld zijn. E. Gilliodis van 1878-1881 werd aldus met twee delen uitgegeven. Hiermede was slechts een inventaris deel van het reeds geveren inventaris. Deze inventaris van het werk van Gilliodis was een in het archief van de stad Brugge niet meer nodig, ook al was het in de hand van de stad Brugge niet meer nodig en werd het in de hand van de stad Brugge niet meer nodig. In deze inventaris wordt nu, aldus van het werk van Gilliodis van 1878, worden alle de Brugse inventarissen van stadsarchief A. Vandermaesen, waarin tenminste, als inleiding van de inventaris van het stadsarchief te Brugge.

49. A.D.N., B 1565, f° 97 v°.

50. A.R.A., Rolrekeningen, nr. 274.

51. S.A.B., S.R.B., 1316-1317, f° 19 v°.

BOEKBESPREKING

A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge. Deel I : Oud Archief.* - Brugge 1979, 266 blz., ill (Brugse geschiedbronnen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, VIII).

Tot voor kort was de bezoeker van het Brugse stadsarchief als een reiziger in een vreemd land, die als enige gids enkele katernen uit een oude *Baedeker* te zijner beschikking zou hebben. Die onvoltooide *Baedeker* van het Brugse archief is natuurlijk Gilliodts' *Inventaire*, die breedvoerige onderneming waarvan ooit maar de *Introduction* (1878) en zes delen van de *Inventaire des chartes* (1871-1876) het licht zagen (door E. Gailliard in 1879-1885 aangevuld met twee delen *Tables*). Hiermede was slechts een bescheiden deel van het depot geïnventariseerd. Hoe verdienstelijk het werk van Gilliodts ook was en hoe bruikbaar het nog op vandaag moge wezen, toch deed zich reeds lang de nood voelen aan een kort maar volledig en systematisch overzicht van wat dit belangrijke archief herbergt. In deze behoefte wordt nu, althans voor het zgn. Oud Archief (tot ca. 1795), voorzien door de *Beknopte Inventaris* van stadsarchivaris A. Vandewalle, waarin tevens, als inleiding, een interessante historiek van het stadsarchief is opgenomen.

Voor wie minder of niet bekend is met het Brugse archief, mag het opstellen van een dergelijke inventaris een redelijk gemakkelijke op-

dracht lijken. In werkelijkheid is het dit beslist niet. De geheel eigen structuur van het archief, die voor een groot deel teruggaat op (meestal nu niet meer te wijzigen) negentiende-eeuwse ingrepen, maakt het opstellen van een gids per fonds onmogelijk. Het archief bestaat eigenlijk, zoals de auteur terecht opmerkt in zijn verantwoording (blz. 7), uit één groot fonds: dat van de stedelijke administratie. Daarin zijn wel een aantal gehelen te onderkennen, doch deze kunnen zelden precies afgebakend worden. Naast dit hoofdfonds zijn er wel enige kleinere fondsen, die veelal door schenking of aankoop werden verworven. De methode die Vandewalle toepast, bestaat uit het opnemen van de archiefstukken per *reeks*, per groep documenten die onder dezelfde, doorgaans negentiende-eeuwse titel worden bewaard.

Behalve het feit dat dit een zeer goede oplossing blijkt te zijn voor de klasseringsproblemen waarmee de auteur werd geconfronteerd, heeft deze methode nog twee bijkomende voordelen. De inventaris bevat meer informatie dan een gewone archiefgids. En de oude Franstalige titels van de reeksen zijn nu eindelijk door vaste Nederlandse vervangen; een concordantietabel laat toe de oude benamingen, die vaak in studies worden geciteerd, probleemloos te identificeren met de correcte nieuwe benamingen (blz. 219-223).

De eigenlijke inventaris beslaat 150 pagina's met in totaal 542 reeksnummers. Achtereenvolgens worden er in behandeld: archieven van de centrale en provinciale administratie, de stedelijke archieven, de niet-stedelijke archieven. Telkens wordt in een korte inleiding oorsprong en betekenis van de diverse groepen documenten gegeven. Hetzelfde gebeurt met de afzonderlijke reeksen: bij elk nummer van de inventaris treft men een soms tamelijk uitvoerige commentaar aan, met zonodig verwijzing naar andere, verwante inventarisnummers, naar onuitgegeven hulpinstrumenten, naar bronnenuitgaven, catalogi, inventarissen, en studies betreffende bepaalde documenten of verzamelingen uit het archief. Ook vindt men er zoveel mogelijk de opgave van ontbrekende elementen in de reeksen die uit chronologisch op elkaar aansluitende registers bestaan (bij voorbeeld de stadsrekeningen).

De raadpleging van de inventaris, die op zichzelf nochtans al zeer helder is ingedeeld, wordt nog vergemakkelijkt door een aantal aanvullende lijsten in bijlage, en door indices. De aanvullende lijsten betreffen de stadscartularia, de «stokhouders» (officiehouders belast met de verkoppingen bij afslag) en hun registers, de stadsrekeningen, en de charters der ambachten, neringen, gilden en officiën (die hier voor de allereerste keer in een overzichtelijk rijtje bij elkaar gebracht werden!). Er is bovendien een afzonderlijke lijst toegevoegd waarin de gepubliceerde inventarissen, catalogi, indices en belangrijke bronnenpublicaties betreffende het archief nog eens worden opgesomd.

Verder mag zeker niet onvermeld blijven dat in annex een summier overzicht gebracht wordt van wat er in de andere archiefdepots van Brugge te vinden is betreffende de stad. De vorsers worden hier dus in één moeite door ook nog even wegwijs gemaakt in de Bureaus van de Burgerlijke Stand (waar de parochieregisters worden bewaard), in het O.C.M.W.-archief, in het Rijksarchief en in het Bisschoppelijk Archief!

Uit het voorgaande blijkt duidelijk welk een onschatbaar waardevol werkinstrument de *Beknopte Inventaris* van Vandewalle is; het feit dat het boek binnen het bestek van slechts enkele jaren gereedkwam, benadrukt nog in niet geringe mate de verdienste van de auteur. Thans wacht hem een nog zwaardere taak: het inventariseren van het zgn. Nieuw Archief, of de zeer rijke en nog steeds aangroeiende verzameling dokumenten die dateren van na \pm 1795. Hierin bevinden zich talrijke grote en bijzonder boeiende fondsen, die weinig bekend zijn en zelden geraadpleegd worden — bevolkingsregisters, bouwvergunningen, openbare werken, politiearchieven,... om er maar enkele te noemen. De snelheid en de degelijkheid waarmee Vandewalle het Oud Archief ontleepte, wettigen de hoop dat hij ook de reuzentaak die het inventariseren van het Nieuw Archief is, tot een goed einde zal brengen. Het is evenwel niet realistisch te verwachten dat dit reeds binnen zeer afzienbare tijd zou kunnen gebeuren.

MARC RYCKAERT

HUGO THOEN, De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd. Bijdrage tot de studie van de landelijke bewoningsgeschiedenis. - Brussel 1978, 256 blz., krtn., tab., ill. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XL/88). Prijs: 1200 Bfr.

De ontdekking van Romeinse archeologica in de Belgische kustvlakte is niet bepaald een recent verschijnsel. In de achttiende en het begin van de negentiende eeuw — en ongetwijfeld ook vroeger, maar daar zijn dan geen berichten over — kwam in de veenderijen al heel wat Romeins materiaal aan het licht. Het ging hier louter om toevalsvondsten; van actief archeologisch onderzoek was toen geen sprake. Op het einde van de negentiende eeuw werden de sites van Brugge-Haven en De Panne aan een meer systematisch onderzoek onderworpen. In de meer recente periode is de meest spectaculaire opgraving ongetwijfeld deze van het Romeins *castellum* van Oudenburg. Wanneer men alle Romeinse vondsten samenbrengt, zowel uit de literatuur (vanaf het *Recueil d'Antiquités*

van kanunnik J. De Bast uit 1808) als uit ruim veertig verzamelingen en musea, dan blijken ze een onverwacht grote massa te vormen, die duidelijk laat uitschijnen dat onze kustvlakte een niet geringe Gallo-Romeinse aanwezigheid gekend heeft. Het is echter zo dat tot voor kort nog niemand er was toe gekomen al de ons bekende Romeinse vondsten uit de kustvlakte overzichtelijk samen te brengen. Pas in 1976 is dit voor het eerst gebeurd. Toen verdedigde de archeoloog H. Thoen aan de Gentse Rijksuniversiteit een doctoraatsproefschrift over *De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd — Bijdrage tot de studie van de landelijke bewoningsgeschiedenis*. Thans verschijnt dit doctoraat onder dezelfde titel in druk. Het eerste deel, waarin de resultaten van het onderzoek zijn vervat, verscheen in 1978 in de reeks Verhandelingen van de Koninklijke Academie. Op deze publikatie wordt zo dadelijk uitvoeriger ingegaan. Twee banden met gedetailleerde vondstbeschrijvingen zijn ter perse onder de auspiciën van de Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen ; ze zullen t.z.t. eveneens in dit tijdschrift ter sprake komen.

Het belang van het werk van Dr. Thoen ligt, zoals reeds aangestipt, in het feit dat hij voor het eerst alle Romeinse vondsten uit de kustvlakte heeft samengebracht en aan een kritisch onderzoek heeft onderworpen, waarbij een aantal vroeger verkeerd geïdentificeerde vondsten werden geëlimineerd. Verder dient zeker aangestipt het grote belang dat hij hecht aan de jongste geologische ontwikkeling van het door hem bestudeerde gebied. Bij de studie van de occupatie van een streek dient immers ook steeds aandacht besteed aan de relatie tussen bodem en bewoning. En dit geldt voor de kustvlakte wellicht méér dan voor om het even welk ander gebied, want tot ver in de middeleeuwen hebben er onder invloed van de zee diepgaande en snel op elkaar volgende wijzigingen plaatsgegrepen. In deze wijzigingen heeft men vooral de laatste decennia een beter inzicht verkregen, dank zij de activiteiten van het Centrum voor Bodemkartering. In het eerste hoofdstuk van zijn boek brengt de auteur dan ook een overzicht van de evolutie van de Belgische kustvlakte tijdens het kwartaar. Daarvoor baseert hij zich op de talrijke geologische publikaties die ter zake zijn verschenen, doch hij aarzelt niet om zo nodig aanvullingen en korrekties aan te brengen wanneer de bevindingen die hij deed tijdens eigen archeologisch onderzoek zulks rechtvaardigen.

Vervolgens wordt een hoofdstuk gewijd aan de Belgische kustvlakte in de IJzertijd, dus de periode net vóór de Romeinse tijd. Zich baserend op archeologisch en geologisch onderzoek, brengt de auteur een uitstekend overzicht van de feitelijke stand van zaken betreffende een onderwerp waarover nog heel wat tegenstrijdige opvattingen bestaan. Bij de bewoningssporen uit de IJzertijd gaat de aandacht vooral naar de sites

van Brugge en De Panne, de enige twee plaatsen waar de aanwezigheid van een nederzetting kon worden aangetoond. Beide plekken waren tevens zoutwinningscentra.

De vroegste sporen uit de Romeinse tijd dateren in de kustvlakte uit \pm 70 na Christus ; dit is enkele decennia later dan in het aangrenzende Binnen-Vlaanderen. Dit tijdsverschil is te verklaren door natuurlijke omstandigheden : de kustvlakte was als bewoningsgebied minder aantrekkelijk (drassig veengebied) of zelfs aanvankelijk nog onbruikbaar (schorren en slikken, gevormd door de zich toen terugtrekkende Duinkerke-I-transgressie). In de loop van de IIde eeuw was er een langzame toename van de bevolking, terwijl de periode van ca. einde IIde tot ca. midden IIIde eeuw als de bloeiperiode van de Gallo-Romeinse bewoning in de Belgische kustvlakte kan worden beschouwd. Vanaf het midden van de IIIde eeuw valt een snelle verslechtering van de situatie te constateren. Die is vooral te wijten aan de toenemende druk van de Germanen aan de grenzen van het Romeinse Rijk, en de als gevolg daarvan optredende interne moeilijkheden. In het derde kwart van de IIIde eeuw blijkt het bestudeerde gebied plots heel snel en totaal te zijn verlaten. Dit had een dubbele oorzaak : eerst waren er de verwoestingen aangericht door invallende (piraten)benden, en zeer kort daarop overstroomde de zee de gehele kustvlakte (begin van de Duinkerke-II-transgressie, die voorgoed een einde maakte aan de Gallo-Romeinse bewoning aldaar). H. Thoen slaagt er in de datum waarop het gebied werd ontruimd, verrassend nauwkeurig te bepalen aan de hand van archeologische en numismatische gegevens : hoogstwaarschijnlijk in 268-270. Nadien was er van Romeinse aanwezigheid enkel nog sprake in het pleistocene randgebied, dat nu de nieuwe kustlijn vormde. Deze aanwezigheid had bovendien, in tegenstelling tot de vroegere bewoning in de kustvlakte een duidelijk militair karakter : ze maakte deel uit van de verdedigingslinie van de *litus Saxonicum*.

De periode gaande van de vroegst bekende Gallo-Romeinse overblijfselen in de kustvlakte tot aan het opgeven van de *litus Saxonicum* in het begin van de vijfde eeuw, vormt het chronologisch kader van het vierde en vijfde hoofdstuk. Eerst wordt de Gallo-Romeinse bewoning behandeld : Romeins wegennet, burgerlijke nederzettingen en hun activiteiten (visserij en zoutwinning ; andere lokale nijverheden ; landbouw en veeteelt ; handel, met handelsrichtingen en verhandelde producten), en de militaire nederzettingen, met vooral de opeenvolgende Oudenburgse *castella*. Daarna (in hoofdstuk 4) volgt een overzicht van de in de kustvlakte aangetroffen types van Gallo-Romeinse archeologica : munten en muntschatten, aarden en glazen vaatwerk, sieraden, bouwmaterialen,...

Het boek wordt afgesloten met een chronologisch overzicht van de be-

studeerde periode, een bijdrage door P. De Paepe van het Laboratorium voor Aardkunde van de R.U. Gent over «Mineralogisch onderzoek van enkele potscherven uit de kuststreek», een uitgebreide bibliografie en een reeks kaarten.

Het is niet gemakkelijk een appreciatie van het werk van H. Thoen te geven, zonder onmiddellijk in formele, wat hol klinkende lofbetuigingen te vervallen. Het *is* namelijk zondermeer een uitzonderlijk verdienstelijk boek, een mijlpaal in de geschiedschrijving van de kuststreek en ook van de stad Brugge. Want alhoewel Brugge aan de rand van de kustvlakte ligt, komt deze stad meermaals ter sprake. Daarbij blijkt dat Brugge, behalve bewoning in de IJzertijd, ook een belangrijke Gallo-Romeinse aanwezigheid heeft gekend. Er was in de eerste plaats de derde-eeuwse handelsnederzetting van Fort Lapin, die door de auteur «een van de belangrijkste agglomeraties uit de kuststreek» wordt genoemd. Daarnaast moet ook op de hogergelegen zandgronden van de oude binnenstad, langsheen de Romeinse weg Oudenburg - Aardenburg, een belangrijke Romeinse bewoning aanwezig geweest zijn, die echter nog niet precies kon worden gelokaliseerd. Evenmin opgehelderd tot nog toe zijn de vragen over de aard van de bewoning in het gebied van de latere binnenstad, en de relatie van die nederzetting tot de bewoning van Fort Lapin. De nederzetting van de binnenstad zou zijn blijven verderbestaan na de verwoesting van Fort Lapin door de Germaanse invallers en het overspoelen van de puinen door de Duinkerke-II-transgressie. Het is niet uitgesloten, aldus de auteur, dat bij die tweede nederzetting, die dank zij een hogere ligging niet werd getroffen door de overstroming en nu aan de rand van het overstromingsgebied kwam te liggen, een Romeins *castellum* verrees zoals er één was te Oudenburg en ook te Aardenburg.

Hiermee kreeg Brugge ineens een Romeins verleden, en gaat zich meteen ook de vraag stellen naar de continuïteit tussen het Gallo-Romeinse Brugge (mét eventueel een laat-romeins *castellum*) en de latere middeleeuwse stad, die voor het eerst met name wordt genoemd op een reeks negende-eeuwse munten. Mede naar aanleiding van H. Thoen's resultaten, heeft de Gentse hoogleraar A. Verhulst dit continuïteitsprobleem bestudeerd («An Aspect of Continuity between Antiquity and Middle Ages : the origin of Flemish cities between the North Sea and the Scheldt», in : *Journal of Medieval History*, III (1977) 175-206). Daarbij kan hij de band leggen tussen het Romeinse en het middeleeuwse Brugge, en komt tot de verrassende vaststelling dat Brugge eigenlijk niet zo'n vroege handelsstad was, zoals men vroeger wel aannam. De stad zou gedurende vele eeuwen, voortlerend op de traditie van Gallo-Romeinse vicus, de rol van een eerder bescheiden lokaal centrum — politiek, bestuurlijk, militair, commercieel — hebben ge-

speeld, en pas vrij laat, rond het jaar 1000, actief zijn geworden in de internationale handel. Deze kleine revolutie in de geschiedschrijving over Brugge is een goed voorbeeld van de stimulerende werking die kan uitgaan van een uitstekend boek als dit van H. Thoen.

MARC RYCKAERT

N. HUYGHEBAERT, P. CALLEBERT, J. DE GRAUWE, N. GEIRNAERT, B. JANSSENS de BISTHOVEN, M. NUYT-TENS, M.-TH. STERKEN, K. VAN WONTERGHEM, **Monasticon Belge, T.III, Flandre Occidentale, vol. IV**, Luik, Centre National de recherches d'histoire religieuse, 1978, in 4°, pp. 1019-1287 gevolgd door V. BONHEILL, **Table alphabétique des noms de lieux et de personnes**, pp. 1289-1431.

Met dit deel is het *Monasticon* voor de provincie West-Vlaanderen volledig, bijna 90 j. nadat Dom U. Berlière naar het voorbeeld van de beroemde *Gallia Christiana* (13 dln in folio) deze onderneming begon. Aan West-Vlaanderen werd eerst sinds 1955 begonnen en het is de niet geringe verdienste van Dom. N. Huyghebaert in nog geen kwarteeuw het werk naar de voltooiing te hebben gestuwd (vol. I, 1960 ; II, 1966, III, 1974). Het deel dat wij hier bespreken is zeker belangrijk om de behandelde instellingen, maar ook omdat hier voor het eerst een register op de 4 delen aan West-Vlaanderen gewijd voorkomt. Daardoor wordt het een nog meer bruikbaar en onmisbaar werkinstrument. De kloosters die thans besproken worden zijn de drie van de kartuizerorde (J. De Grauwe), de priorij van reguliere kanunniken van St.-Augustinus te Damme (N. Geirnaert) en de 7 van de reguliere kanunnikessen van de H. Augustinus (St.-Trudo door K. Van Wonterghem, De Nieuwe Plant te Roesbrugge door P. Callebert en N. Huyghebaert, Sarepta door N. Geirnaert, Bethanie door N. Huyghebaert, Nazareth (Engels Klooster) door B. Janssens, Conincksdale te Ieper door N. Huyghebaert, Sion te Kortrijk door M. Nuytens). Opzet en plan van het *Monasticon* zijn nu stilaan genoegzaam bekend : elke notitie bestaat uit vier onderdelen : naam, bronnen en literatuur, stichting en beknopt historisch overzicht, en dan vooral een gedetailleerder historisch overzicht per overste. Binnen dit strict chronologisch schema is men natuurlijk eerder op de externe geschiedenis bedacht al krijgt de lezer af en toe wel meer. De lof van de reeks moet niet meer gezongen worden, de nieuwe aflevering is een aanwinst en bevestigt alleen de waarde ervan. De mededelingen, met preciese en veelvuldige bronnenvermeldingen goed gestaafd, meestal kort weergegeven, zijn het resultaat van veelzijdig onderzoek en grondige kennis en, al ontbreken hier en daar de voorstudies niet, toch is er

veel onuitgegeven materiaal bij. Het is dus origineel pionierswerk. Enkele kleine onduidelijkheden. Waarom op p. 1430 het klooster Nazareth van Damme onderbrengen bij de reguliere kanunnikessen ? Waarom de naam van de auteur niet bij elke notitie aangeven ? Waarom keurde G. Stampe de evolutie onder A. vanden Hende niet goed (p. 1022, n. 12) ? Op p. 1025 worden de zusters van Biervliet vermeld en in n. 11 verwezen naar p. ... is dat 1095 ? en waarom niet naar Sarepta zoals op p. 1026 en 1100 ? Wat betekent de verwijzing p. 1026, n. 3 ? n.l., p. 1069 zou beter *complétées* worden en waarom in n. 5 A.S.E.B. voor de Handelingen van dit geëerd genootschap ? Op p. 1071 liever *entre* dan *en* en de verwijzing p. 1072 n. 3 is te vaag. Waar zijn die gegevens te vinden ? Is het op p. 1073, n. 9 wel *bonus quando(que) dormitat* ? Opvallend kort zijn een aantal notities op pp. 1128-1132) alhoewel in andere verve en humor niet ontbreken zoals op p. 1126 en 1135. Dat zijn nietigheden in een werk van zulke omvang en allure.

P. DECLERCK

N. HUYGHEBAERT, Une Translation de Reliques à Gand en 944. Le Sermo de Adventu Sanctorum Wandregisili, Ansberti en Vulframni in Blandinium publié avec une introduction et des notes (Kon. Com. Gesch.), Brussel, 1978, CXXXV + 74 pp.

Deze kritische tekstuitleg wordt voorafgegaan door een uitvoerige kritische inleiding en meer bruikbaar gemaakt door een register van persoons- en plaatsnamen. Het is de gedeeltelijke publicatie van de doctorale dissertatie waarmee de gechrevene historicus Dom Huyghebaert aan de U.C.L. promoveerde. Meer nog dan voordien munt deze publicatie van de geleerde monnik uit door beheersing en beknoptheid, fijnzinnig-kritische analyse en helder betoog. Geen gevaar hier voor «*érudition indiscrete, voire inutilement encombrante*» (p. CXXXIII). In het kader van de restauratie en reformatie van de Gentse abdijen St.-Pieter en St.-Baafs o.l.v. abt Gerard van Brogne op initiatief van graaf Arnulf de Grote (918-964) vertrokken op 23 aug. 944 abt en monniken in stoet naar Boulogne om er een stel relieken, afkomstig uit de na de invasie van Noormannen verjaagde abdij St. Wangrille te Fontenelle, af te halen. Ze werden naar de St. Pietersabdij overgebracht (*translatio*). Daarvan is ons een verhaal gebleven in de *Sermo de Adventu* enz. De tekst daarvan werd nu opnieuw kritisch bestudeerd en voor het eerst kritisch uitgegeven op basis van het enige bestaande handschriftelijke archetype, de codex *Bigotianus* (Parijs, Bibl. Nat. lat. 5606, ff. 1-56) uit het begin van de 13de e. en naar alle waarschijnlijkheid in de Gentse St. Pietersabdij voor koorgebruik geschreven. Wellicht kwam deze codex

langs de abdij St.-Wandrille in de 18de e. in handen van Emeric Bigot van Rouen. Vermoedelijk is het niet het originele handschrift van de *Sermo* en zelfs geen directe copie van het origineel maar staat er toch heel dicht bij. Ook de andere bewaarde en bekende hss. van de *Sermo*, de bewerkte versies en de uitgaven worden beschreven en besproken. Een interessante bijdrage omschrijft het literair genre van de *Sermo* : een soort «Blijde Inkomst» van relieken in een heiligdom. Ook de structuur en opbouw van de tekst worden eerst globaal en dan per afzonderlijk stuk bestudeerd : de reliekencatalogus, een mirakelverhaal, de laatste twee paragrafen en tenslotte de *Adventus* zelf (par. 1-28 en 32-47) : bronnen en herwerkingen. De huidige tekst dateert van tussen 1079 en oktober 1131 (heiligverklaring van Gerardus van Brogne, feit dat niet in de tekst voorkomt) en bijna zeker uit het eerste kwart van de 12de e. omstreeks de tijd dat de hervorming van Cluny in de abdij werd ingevoerd (31 jan. 1117). Hij werd opgesteld door een anonymus uit de Gentse abdij. Motieven voor herziening van de vooraf bestaande tekst waren wellicht van liturgische aard, genoodzaakt door invoering van de hervorming van Cluny. De zeer delicate reconstructiepoging van de tekst van het oorspronkelijk translatieverhaal lijkt ons bijzonder bewijskrachtig ; van de H. Vulframus was daarin geen spraak. Alle eerbied voor deze kritische inleiding.

Niet minder belangrijk is de kritische Latijnse tekstuitgave rijkelijk van nota's voorzien en waarin typografisch duidelijk de tekst van de hand van de opsteller, de zekere bronnenontleningen, de bijbelse referenties en allusies evenals de ontleningen aan de regel van Benedictus en aan liturgische teksten worden onderscheiden. Tekst en aantekeningen zullen nog vele jaren dienst bewijzen.

Een paar vragen : was het niet toegelaten een systematische bibliografie aan te geven ? Zou het *manna Domini* (p. 31, 29 B, n. 3) soms verwijzen naar het laatste avondmaal en de *trans Jordanen plantatio* aldaar (n. 4) naar Mt. 18,20 ?

Het geheel komt ons voor als een gedegen en voldragen werk van de geleerde historicus Dom N. Huyghebaert, die er de volle maat van zijn talenten op verzorgde, discrete maar meesterlijke wijze op een netelig terrein veelzijdig ten toon spreidt.

P. DECLERCK

N. MADDENS, De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V (1515-1550) (Standen en Landen, 72), Kortrijk-Heule, 1978, LX + 459 pp., register.

Beden zijn belastingen die de Staten van Vlaanderen op formeel verzoek van de landsheer of landvoogdes (propositie) desgevallend toestonden. Meestal was dit in die Staten in feite een aangelegenheid van de derde stand en eigenlijk van de Vier Leden (Brugge, Gent, Ieper en het Brugse Vrije). Men maakt onderscheid tussen buitengewone (niet periodiek) en lopende of gewone beden, en, volgens de wijze van innen, in omslaggelden, tiendepenningen, imposten en tolrechten. De repartitie van de omslaggelden gebeurde eeuwenlang volgens het kwotenstelsel van de transport opgemaakt in 1408 en aangepast in 1517 en 1631. De grote waarde van het werk van N. Maddens lijkt ons benevens in de degelijke aanwending van een uitgebreide documentatie te liggen in de klare methodische uiteenzetting van de diverse stadia en bevoegde instanties waardoor een bede werd gevraagd, toegekend en geïnd alsmede in de poging om zoveel mogelijk niet alleen juridische bronnen aan te wenden maar tevens het reële verloop en de betekenis van de keizerlijke belastingpolitiek in deze periode te belichten. Veel begrippen zijn er voor mij helderder en levensnabijer door geworden.

De Staten-Generaal blijkt dan een heel bescheiden rol te hebben gespeeld ; belangrijkst was die van de Staten van Vlaanderen, het belangrijkste gewest dat instond voor een derde van 's lands bedegelden. Opvallend is ook, naar ons huidig aanvoelen, de ongelijkheid in belastingdruk : rijken en steden zijn bevoorrecht t.o.v. platteland en armen ; voor een groot stuk wordt dat verklaard door de macht van Brugge, Gent en Ieper en door de sociale welvaart van de vertegenwoordigers van het toch plattelandse Brugse Vrije. Zelfs het invoeren sinds 1543 van accijnzen veranderde daar weinig aan en de rechtvaardiger verdeelde tiendeheffingen op het jaarinkomen van onroerend goed en op de jaarwinst uit de handel, gingen weldra meer op de pachters dan op de eigenaars drukken. Tussen 1521 en 1543 namen de Staten van Vlaanderen steeds meer deel aan het beheer van de toegestane gelden. Sinds 1543 werd het beheer van de beden aan de regering overgelaten, maar dat van de tiendeheffingen en imposten kregen de Staten die op die wijze over eigen gelden... en macht beschikten. De invoering van deze nieuwe belastingen met de opbouw van een eigen Vlaamse financiële organisatie en de groeiende onderwerping ook van de bevoorrechte groepen aan die nieuwe belastingen is een belangrijke gebeurtenis tussen 1543 en 1550.

P. DECLERCK

ELIANE VAN IMPE, Marie-Christine van Oostenrijk, Gouvernante-Generaal van de Zuidelijke Nederlanden 1781-1789 ; 1790-1792. (Standen en Landen, 77), UGA, Stijn Streuvelslaan 73, B 8710 Kortrijk-Heule, 1979, 204 blz. ill.

Aartshertogin Marie-Christine werd in 1742 in Wenen, op 13 mei, geboren, als vijfde kind en vierde dochter van keizerin Maria-Theresia. Zij had een gelukkige jeugd en een even gelukkig huwelijksleven met Albert-Casimir van Saksen-Teschen (1738-1822). In 1768 vertrok het jonge paar naar zijn eerste opdracht : het stadhouderschap in Hongarije. Op 20 augustus 1780 gaf de keizerin hun een nieuwe functie als gouverneurs-generaal van de Zuidelijke Nederlanden. Kort nadien stierf keizerin Maria-Theresia, op 29 november 1780. Zij werd opgevolgd door haar oudste zoon Jozef II, die zijn zuster Marie-Christine en haar echtgenoot, op 12 januari 1781, in hun ambt bevestigde.

«Op 10 juli gebeurde de plechtige intrede in Brussel... Een maand later begon hun rondreis in het land, waarbij de belangrijkste plaatsen werden bezocht. Overal wachtte hen een warme ontvangst en werden ze met dezelfde hartelijkheid ontvangen» (blz. 41). Deze samenvatting had kunnen toegelicht worden door de beschrijving van een of andere van deze blijde intredes in een provinciestad. Voor Brugge bezitten wij over het prinselijk bezoek van 29-31 augustus 1781 verscheidene concrete verslagen : Brugge, Rijksarchief, Aanwinsten n° 3929 (uitgegeven door A. van Zuylen van Nyevelt, *Une visite princière à Bruges*, HEm, 66, 1923, blz. 39-45) ; Archief van het Bisdom, A 90, blz. 484-487 ; B 73, f° 229 v° - 231 r°. Er wordt o.a. aangestipt dat de gouverneurs-generaal, op vrijdag 31 augustus om 10 uur, de mis en het *Te Deum* bijwoonden en daarna de relikwie van het H. Bloed, welke uit de Sint-Basiliuskapel in een zilveren schrijn door kapelaan Kleemayer was aangebracht en op het altaar geplaatst, hebben vereerd en gekust.

Keizer Jozef II wilde een algehele hervorming in bestuur en rechtspleging doorvoeren, de kloosters van contemplatieven afschaffen, een seminarie-generaal te Leuven verplichtend stellen, dit alles zonder rekening te houden met de bestaande instellingen en de rechten van de Kerk. Christine en Albert trachtten te vergeefs keizer Jozef II tot een meer gematigde en voorzichtige manier van hervormen bewegen. Het «verlicht» despotisme van de vorst was echter onverbidlijk, hetgeen aanleiding gaf tot de Brabantse revolutie. Marie-Christine en Albert verlieten Brussel op 18 november 1789 en gingen in Bonn de verdere gebeurtenissen afwachten. Jozef II stierf op 20 februari 1790. Zijn broeder Leopold II volgde hem op en kon onze provincies weer in bezit nemen. De gouverneurs-generaal kwamen op 15 juni 1791 in Brussel terug ; zij reisden, zoals in 1781, het land rond en werden overal gehuldigd. Maar

tussen de regering en de staten was een te diepe kloof gegroeid opdat de rust kon blijven duren. Leopold II stierf op zijn beurt, op 1 maart 1792. Aan zijn opvolger, Frans II, verklaarde Frankrijk de oorlog en veroverde België na de overwinning bij Jemappes op 6 november 1792. Marie-Christine en Albert vertrokken voorgoed uit de Nederlanden.

Minder bekend dan haar voorgangers gouverneurs-generaal, bood Marie-Christine alle mogelijkheden voor een boeiende studie. Als één van de vertegenwoordigers van het stervend Ancien Régime, verenigde zij in haar persoon zowel de romantiek van het verleden als de harde politieke werkelijkheid. Haar persoonlijkheid wordt bekeken, zowel vanuit haar politiek optreden als vanuit haar intermenselijke relaties (uit de Inleiding). Daartoe wordt haar briefwisseling veelvuldig en uitvoerig verwerkt en aangehaald, hetgeen het verhaal levendig maakt, concreet en objectief. Op directe wijze komen tot uiting : haar innemend karakter, haar gevoels- en denkwereld, haar politieke opvattingen, haar bekommernis voor het algemeen welzijn, haar onwrikbare trouw aan het keizerlijk gezag. Als illustratie van deze laatste eigenschap kon de volgende strenge brief aangehaald worden, welke zij naar de bisschop van Brugge stuurde, omdat de studenten van het algemeen seminarie deze keizerlijke instelling deserterden : A l'Evêque de Bruges... Comme il nous revient que la plupart des Elèves du Séminaire général de Louvain, séduits par une Bulle de Rome, en date du 28 Novembre 1786, introduite et répandue dans ce Pays par des manœuvres clandestines et criminelles, désertent, ou sont sur le point de désertier le Séminaire, sous prétexte que leur Conscience ne leur permet pas de fréquenter la leçon de Droit Ecclésiastique où l'on enseignerait des principes hétérodoxes dans le sens de la dite Bulle, Nous Vous faisons la présente pour Vous dire que Ceux qui auront déserté le Séminaire, étant, par une suite de l'Edit de S.M. du 16 octobre 1786, inhabiles aux Ordres Sacrés et à toute fonction de l'Etat Ecclésiastique, Nous Nous attendons que Vous ne Leur donnerez aucun asile, faveur ni écoute quelconque, Vous prévenant que dans le cas contraire, Nous Vous tiendrons comme complice de leur mutinerie, et Vous traiterons en conséquence. A Tant Très révérend Père en Dieu, Très cher et bien Amé, Dieu Vous ait en Sa Sainte garde. De Bruxelles le 21 janvier 1787. (Get.) Marie. Albert». (Brugge, Archief van het Bisdóm, B 77, f.6).

B. JANSSENS de BISTHOVEN

KRONIEK

PERSONALIA

Overlijden M. Mispelon, 6.2.1980. — Op 6 februari jl. is ons medelid Michiel Mispelon te Handzame schielijk overleden. Hij was een verdienstelijk genealoog, die steeds opnieuw benadrukte dat genealogie moest uitmonden in een ruimer opgevatte familiegeschiedenis, en kende bijzonder goed de inhoud van heel wat archiefdepots.

In 1964 was hij één der initiatiefnemers voor de oprichting van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde en van meetaf aan was hij hoofdredacteur van haar tijdschrift «Vlaamse Stam».

In 1968 richtte hij een Centrum voor Familiekunde op te Antwerpen en in 1978 volgde een gelijkaardig centrum te Handzame.

Hij bezorgde publicaties, vooral in «Vlaamse Stam» maar ook in andere tijdschriften. Voor radio en T.V. hield hij regelmatig praatjes over genealogie en gaf eveneens een cursus «Familiegeschiedenis» uit ten behoeve van de leden van de vereniging waarvan hij één der bezielers was.

J.M.

Overlijden M. Sebrecchts, 15.5.1980. — Op 15 mei jl. overleed te Rimini (Italië) ere-notaris Ridder Maurice Sebrecchts, zoon van wijlen professor Sebrecchts, de befaamde Brugse chirurg.

M. Sebrecchts, geboren te Brugge op 15 mei 1912 was ongeveer vijftig jaar trouwe bezoeker van de Belgische archiefdepots. Met ongekende werkkraft, bewonderenswaardige methodiek en schranderheid wijdde hij zich gedurende heel die tijd aan zijn hobby, de genealogie.

Ridder Sebrecchts publiceerde talrijke bijdragen in binnen- en buiten-

landse genealogische tijdschriften. Spijtig genoeg heeft men de publikatie van een werk over historische demografie, dat zeker vernieuwend zou geweest zijn voor die tak van de wetenschap, niet meer mogen beleven. M. Sebrecchts was immers niet alleen een zeer belangrijk genealoog maar ook iemand met faam inzake demografie, die fier ging op zijn lidmaatschap van de «Société de Démographie historique» te Parijs.

J.M.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Romeins België. — Sinds prof. dr. H. Van de Weerd in 1944 zijn «Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden» liet verschijnen, heeft het archeologisch bodemonderzoek onze kennis van het vier eeuwen-durende Romeinse tijdvak grondig veranderd en vermeerderd. De talrijke archeologische gegevens werden nu voor het eerst verwerkt in een algemene geschiedenis van deze periode. In een door het Mercatorfonds uitgegeven boek getiteld «Belgica Antiqua», schetst prof. dr. M. Mariën, die in 1952 «Oud-België, van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar» publiceerde, in twaalf hoofdstukken, gaande vanaf de Tweede IJzertijd tot aan Hlodeweg, een beeld van de Romeinse tijd in onze gewesten. Militaire gebeurtenissen, wegen en handel, kunst en godsdienst worden bestudeerd als één cultuurfenomeen, waarvoor de archeologie de tastbare getuigen aanbrengt. Ook de letterkundige bronnen zijn een waardevolle hulp voor de rekonstruktie van het Romeins verleden en het is dan ook zeer lofwaardig dat de auteur talrijke klassieke schrijvers aan het woord laat komen. Foto's in zwart-wit en kleur, kaarten, grondplannen en typologische tekeningen van gebruiksvoorwerpen illustreren de tekst op een prachtige wijze.

Uit deze studie blijkt nog maar eens duidelijk hoe weinig we eigenlijk weten over het Romeinse Brugge, gelegen aan de weg van Steenvoorde naar Cassel (over dit Castellum Menapiorum is al evenmin veel gekend). In het voorwoord van prof. dr. S. De Laet staat wel dat een Romeinse vicus de oorsprong vormt van Brugge, maar dit valt nog te bewijzen.

De zoutwinning te Leffinge wordt terloops vermeld; over deze in 1974-1978 onderzochte zoutziederij, die door de opgraver dr. H. Thoen als uniek in Europa bestempeld wordt, hadden we graag iets meer gelezen.

Ook over vakwerk- en houtbouw vernemen we zeer weinig (blz. 182). Hoe werden de wanden en de bekappingen gemaakt? Vertonen de grondplannen verwantschap met plattegronden uit vroegere en latere perioden?

Een laatste opmerking. Uit enkele steekproeven is gebleken dat de index op namen en zaken niet erg zorgvuldig opgemaakt werd.

Deze enkele randbemerkingen doen hoegenaamd geen afbreuk aan de zeer grote waarde van dit boek, dat voor vele jaren *het* werk over Romeins België zal blijven.

Vakwerk. — Reeds één jaar na het verschijnen van de herdruk van C. Trefois' «Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur» (1978) ziet het tweede deel van het geplande vierdelige levenswerk van architect Trefois het licht ; het draagt als titel «Van vakwerk tot baksteenbouw» en heeft de bedoeling de evolutie te schetsen van het vakwerk naar de baksteenbouw.

Men moet een grote bewondering opbrengen voor Trefois die op 85-jarige leeftijd zijn nog niet gepubliceerd documentatiemateriaal uitwerkt tot een reeks boeken die de jonge uitgeverij Danthe uit Sint-Niklaas op de markt brengt. C.V. Trefois begon in 1926 zijn opzoekingswerk en heeft het tot aan de tweede wereldoorlog voortgezet, eerst in Vlaanderen, en dan verder, op zoek naar vergelijkingsmateriaal, in Nederland, Wallonië, Noord-Frankrijk en Engeland. Het veldwerk gebeurde in die tijd in gans andere omstandigheden dan dit nu het geval is. Met trein, tram, bus en te voet ging Trefois op zoek naar zijn hoeven, gewapend met papier, foto toestel, driepikkel en een koffertje glasnegatieven. Het schijnt reeds generaties geleden !

In zijn jongste boek nemen de hoofdstukken over hout en vakwerk — geïllustreerd met vele eigen foto's en tekeningen — uiteraard de belangrijkste plaats in naast enkele onverwachte hoofdstukken over het dak, de «Saksische» boerderij en de schuur (waar de uit 1319 foutief gedateerde schuur uit Klemskerke een taai leven leidt, blz. 166-167). Het boek is geen eigenlijke geschiedenis geworden van het vakwerk, noch van de evolutie van het stijl- en regelwerk naar de baksteenbouw. Het zijn losse hoofdstukken gebleven. Het boek van Trefois is — hoe kan het ook anders — een kind van zijn tijd, zij het dan een zeer laat-geborene. De opvattingen van die tijd klinken nadrukkelijk door en het latere onderzoek van na de tweede wereldoorlog is in zijn studie omzeggens niet betrokken, zoals o.m. blijkt uit de gedeeltelijk verouderde bibliografie waarin o.m. belangrijke studies van J. Weyns en R.C. Hekker ontbreken, evenals de recente inventarissen over het bouwkundig patrimonium in België.

Welke afstand Trefois scheidt van het hedendaagse historisch-gerichte boerderijonderzoek kan men het best zien bij een vergelijking van zijn jongste boek met het eveneens in 1979 verschenen werk van J.J. Voskuil «Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland».

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

De Zuidpoort te Veurne. — Tijdens de bouwwerken voor een rijksadministratief centrum te Veurne is men in 1979 o.m. op de funderingen van de middeleeuwse Zuidpoort gestoten.

Op initiatief van het stadsbestuur werden de werken gedurende enkele dagen stilgelegd, zodat wij op 22 mei 1979 in de gelegenheid waren deze blootgekomen funderingen te onderzoeken en op te meten¹.

De Zuidpoort die in het verlengde van de Zuidstraat gelegen is, wordt summier afgebeeld op het 16de-eeuwse grondplan van Veurne door Jacob van Deventer dat een beeld geeft van de stad met zijn middeleeuwse vestingswerken : gracht, muur met 35 halfronde muurtorens, 4 stadspoorten met hun bruggen. Van de Zuidpoort schijnen wel twee ronde torens getekend te zijn.

Op het plan in Sanderus' *Flandria Illustrata* (II, 478-479. Keulen, 1644) is vóór elke stadspoort een ravelijn bijgekomen. Op deze tekening bestaat de Zuidpoort uit een rechthoekig gebouw (waarin een doorgang) geflankeerd door twee ronde torens.

Achter de stadsmuur lag een straat die voor het grootste deel onbebouwd was ; op de midden-19de eeuwse kaart van P. Popp heet deze straat de «vestenstraat» ; de straten dragen nu de naam Peter Benoitlaan, Lindendreef, Karel Coggelaan, Oude vestingsstraat, Astridlaan en Daniël De Haenelaan.

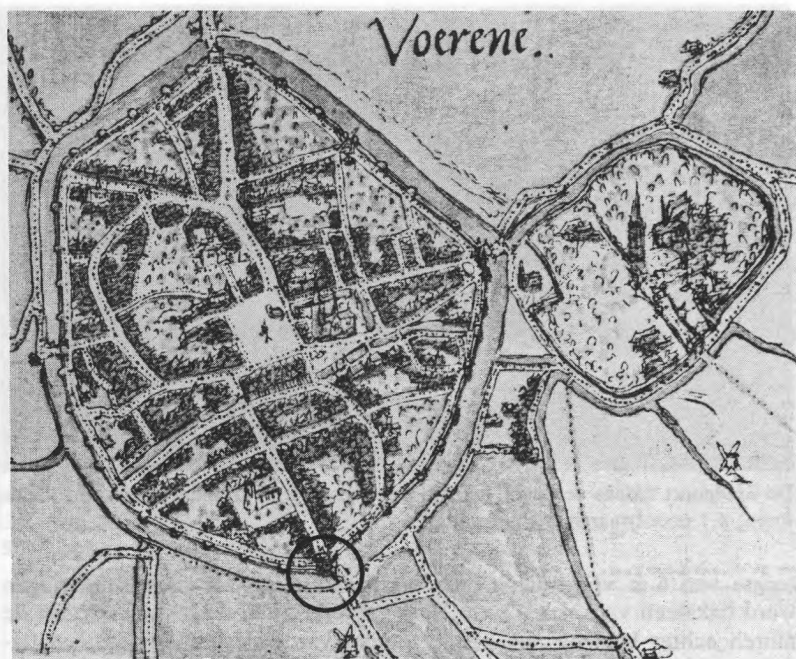
De weergevonden funderingen behoren tot een grote en een kleine toren die door een muur met elkaar verbonden zijn ; van de kleine toren vertrekt een muur noordwaarts.

De grote toren, die een diameter van 9.80 m heeft, is aan de binnenzijde veelzijdig uitgewerkt.

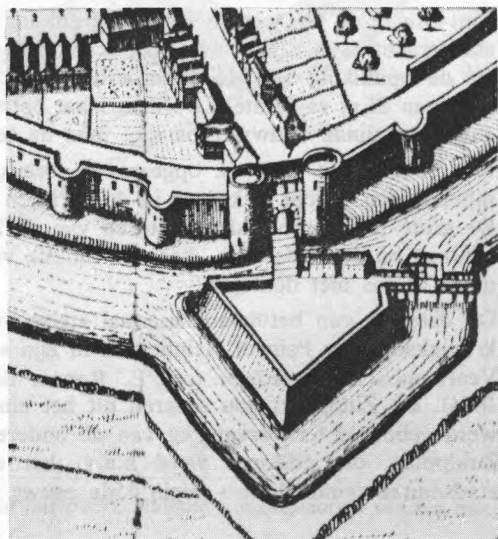
De grote toren is met de kleine toren verbonden door een muur van 4,35 m lengte en 1,22 m breedte². De kleine toren, die volledig vol gemetseld is, heeft een doormeter van 5 m. Van de kleine toren vertrekt een muur van 1,22 m breedte noordwaarts ; deze muur werd over een

1. Dit onderzoek gebeurde in het kader van de provinciale inventarisatie van het kunstpatrimonium in West-Vlaanderen.

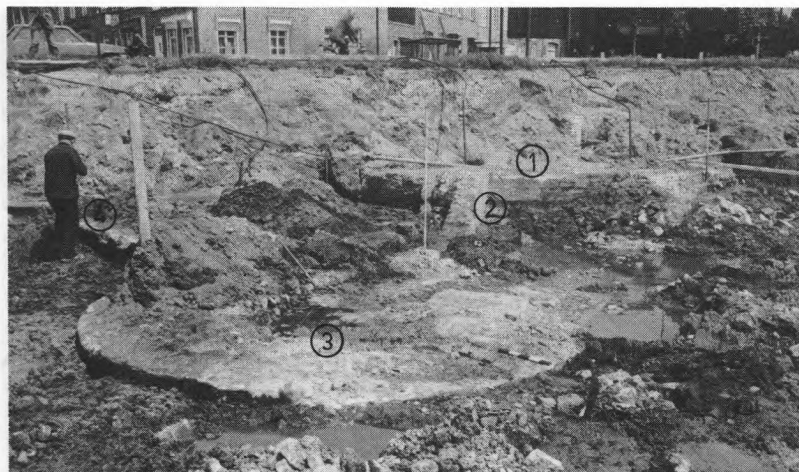
2. Een jongere bakstenen muur met natuurstenen buitenparement verbond eveneens de grote en de kleine toren ; 5 m zuidwaarts lag een gelijkaardige fundering die waarschijnlijk tot het reeds vermelde ravelijn behoorde. Deze en nog andere muurfragmenten konden niet verder onderzocht worden.

Stadsplan van Veurne (Jacob van Deventer, midden 16de eeuw). Onderaan, in een cirkel, de Zuidpoort.

De Zuidpoort op het stadsplan van Sanderus (1644).

De Zuidpoort tijdens de opgraving. 1 : grote toren, 2 : verbindingsmuur, 3 : kleine toren, 4 : noordwaartsgerichte muur.

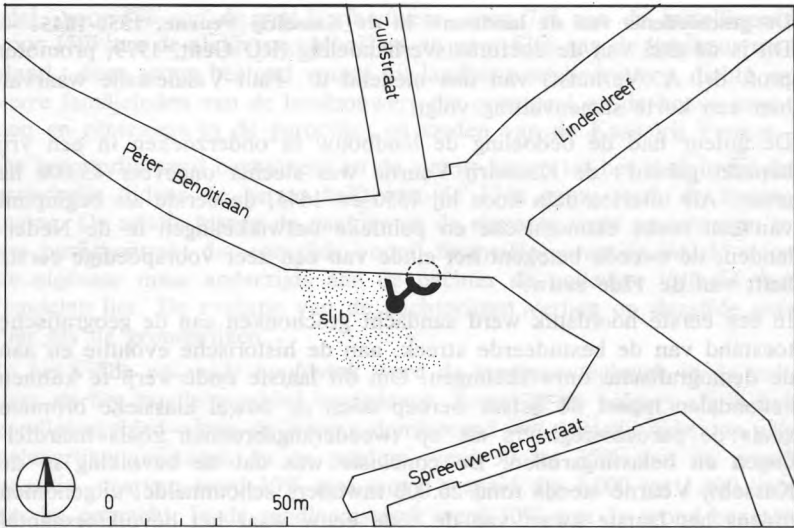
lengte van 6 m vrijgemaakt. Als bouw materiaal voor deze funderingen werd baksteen van 24 x 12 x 5,5 cm gebruikt ; aan de buitenkant zijn de muren echter bekleed met een parement van Balegemse zandsteen (lagen van ± 10 cm hoogte) ; de bakstenen en de natuurstenen zijn gemetseld met grijze kalkmortel.

Ten zuiden en ten westen van de torens lag zwart slib van de vroegere stadsgracht. Ten zuiden was de gracht ongeveer 24 m breed, zoals bleek uit de opduiking van de onberoerde grond. Ten westen kon het slib over een 23 m vastgesteld worden, maar het verder verloop was door de aan gang zijnde bouwwerken niet juist na te gaan.

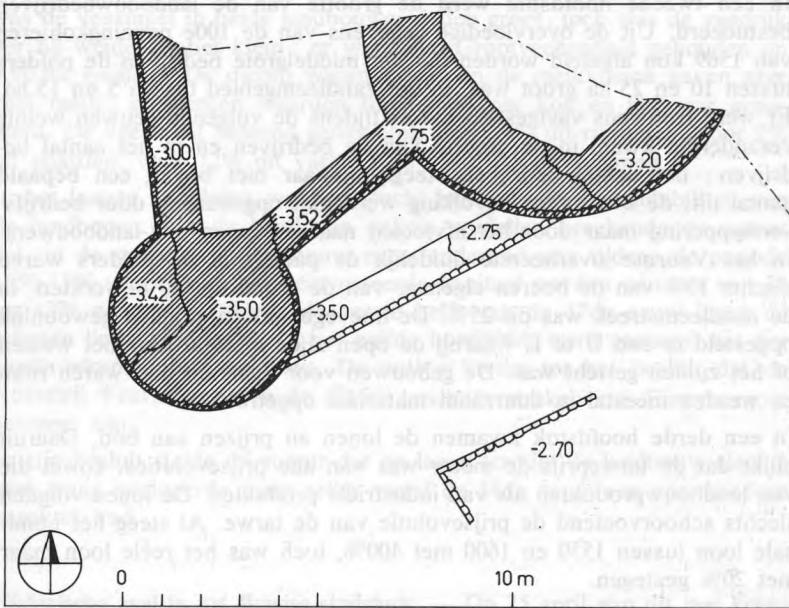
Met behulp van de twee opgegraven torens en de twee muren is het moeilijk een inzicht te krijgen in de vorm en het plan van de Zuidpoort. De grote toren is o.i. de westtoren van de Zuidpoort ; de kleine toren behoort bij de stadsmuur, maar de functie van de noordwaarts gerichte muur is ons niet duidelijk.

De datering van het bouw materiaal stemt overeen met de data die de kroniekschrijver Pauwel Heinderycx in zijn «Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht» mededeelt (ed. E. Ronse, deel I, blz. 73-85. Veurne, 1854). De Zuidpoort zou dateren uit het einde van de 14de eeuw ; ze werd gebouwd ter vervanging van de oudere, meer oostwaarts gelegen Zuidpoort, die gesloopt werd n.a.v. het optrekken van de nieuwe stadsmuren (einde 14de - begin 15de eeuw).

L. Devliegheer

Situatieplan van de opgraving.

De opgegraven fundering van de Zuidpoort. Nulpunt : ingangsdorpel van het huis Spreeuwenbergstraat 20.

De geschiedenis van de landbouw in de Kasselrij Veurne, 1550-1645. — Dit is de titel van de doctoraatsverhandeling (RU Gent, 1979, promotor prof. dr. A. Verhulst) van ons medelid dr. Paul Vandewalle waarvan hier een korte samenvatting volgt.

De auteur had de bedoeling de landbouw te onderzoeken in een vrij beperkt gebied: de Kasselrij Veurne was slechts ongeveer 45.000 ha groot. Als uiterste data koos hij 1550 en 1645, de eerste als beginpunt van een reeks economische en politieke ontwikkelingen in de Nederlanden, de tweede betekent het einde van een zeer voorspoedige eerste helft van de 17de eeuw.

In een eerste hoofdstuk werd aandacht geschonken aan de geografische toestand van de bestudeerde streek, aan de historische evolutie en aan de demografische ontwikkelingen. Om dit laatste onderwerp te kunnen behandelen moest de auteur beroep doen op zowel klassieke bronnen zoals de parochieregisters als op tweederangsbronnen zoals haardtellingen en belastingsrollen. De conclusie was dat de bevolking in de Kasselrij Veurne steeds rond 26.000 inwoners schommelde, uitgenomen tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw waar het bevolkingsaantal ten gevolge van de godsdienstoorlogen daalde tot 4.000 inwoners.

In een tweede hoofdstuk werd de grootte van de landbouwbedrijven bestudeerd. Uit de overvloedige gegevens van de 100e penningkohieren van 1569 kon afgeleid worden dat het middelgrote bedrijf in de polders tussen 10 en 25 ha groot was, in het zandleemgebied tussen 5 en 15 ha. Er werd trouwens vastgesteld dat er tijdens de volgende eeuwen weinig verandering kwam in de grootte van de bedrijven en in het aantal bedrijven: het aantal bedrijven steeg blijkbaar niet boven een bepaald aantal uit, de overtollige bevolking werd niet opgevangen door bedrijfsversnippering maar door het afvloeien naar de groep niet-landbouwers. In het Veurnse overheerste duidelijk de pacht: in de polders waren slechts 10% van de boeren eigenaar van de grond die zij bewerkten, in de zandleemstreek was dit 25%. De hoevegebouwen stonden gewoonlijk opgesteld in een U of L waarbij de open zijde meestal naar het westen of het zuiden gericht was. De gebouwen voor mens en dier waren ruim en werden meestal in duurzaam materiaal opgetrokken.

In een derde hoofdstuk kwamen de lonen en prijzen aan bod. Daaruit blijkt dat de tarweprijs de motor was van alle prijsevoluties, zowel die van landbouwproducten als van industriële produkten. De lonen volgden slechts schoorvoetend de prijsevolutie van de tarwe. Al steeg het nominale loon tussen 1550 en 1600 met 400%, toch was het reële loon maar met 20% gestegen.

In het vierde hoofdstuk werd de relatie tussen eigendom en pacht bestudeerd. De gronden in het gebied behoorden voor 14% toe aan de

adel, voor 3% aan de niet-landbouwers, voor 7% aan de instellingen, voor 13% aan de abdijen en kloosters en voor 63% aan de landbouwersstand ; deze groep bestond vooral uit landbouwers-bedrijvers, dichte en verre familieleden van de landbouwers die eventueel op de hoeve inwonen en renteniers in de parochies en steden van de Kasselrij Veurne.

De grondprijs werd bestudeerd en de auteur kwam tot het besluit dat de grondprijs tijdens de eerste helft van de 17de eeuw sterk de hoogte inging. De relatie tussen de pachter en de eigenaar werd omschreven in het pachtkontraakt dat enerzijds vooral financiële garanties inhield voor de eigenaar maar anderzijds aan de pachter de volledige vrijheid van handelen liet. De evolutie van de pachtprizen verliep op dezelfde manier als de grondprijzen.

In het vijfde en zesde hoofdstuk werd de landbouwtechniek in de polders en het zandleemgebied bestudeerd. Zowel in de polders als in het zandleemgebied waren de weiden dominerend wat duidelijk wees op een belangrijke veestapel. In de polders werd 30 tot 35% van de grond bezaaid, daarvan werd 30% met tarwe bezaaid die 1.000 tot 1.100 liter per ha opbracht. In de zandleemstreek werd 50% van de grond bezaaid en daarvan 40% met tarwe, de opbrengst lag hier 10% lager. De andere gewassen, vooral voedergewassen, brachten daarentegen veel op. Al was de veestapel in beide landbouwgebieden groot, toch was de veedruk per ha weide relatief klein : er werd één Grootveeëenheid gehouden op 0,80 ha weiland. De dieren waren zwaar en de melkkoeien gaven zeer veel melk ; er werden waarden tot 3.400 l per koe en per jaar genoteerd. De veestapel bestond gewoonlijk voor 70% uit runderen, voor 7% uit paarden, voor 12% uit varkens en voor 9% uit schapen.

In het laatste hoofdstuk werd aandacht besteed aan de rendabiliteit van de landbouw. Aan de hand van enkele modellen berekende de auteur dat, in de polders, de landbouw zeer renderend was tijdens de periode 1550-1580 : tegenover het geïnvesteerde kapitaal werden winsten van 28 tot 43% genoteerd, tijdens de eerste helft van de 17de eeuw lagen de winsten beduidend lager. In het zelfde hoofdstuk werd gepoogd het per capita-inkomen te berekenen. De auteur kwam tot het besluit dat de Kasselrij Veurne een van de rijkste landbouwstreken van Europa moet geweest zijn.

In zijn besluit stelde de auteur dat op lange termijn de landbouw slechts zeer traag evolueerde maar reeds vanaf de 14de eeuw een zeer modern karakter had.

Historische zaal in het Brugse stadhuis. — Op 25 april van dit jaar kreeg Brugge er een nieuw «museum» bij : in het stadhuis werd namelijk een zaal ingericht die betrekking heeft op de stadsgeschiedenis.

Naast de kunsthistorische, oudheidkundige en volkskundige musea zijn historische musea een nog betrekkelijk nieuw begrip dat echter in de laatste jaren door enkele opmerkelijke Nederlandse realisaties bekend geworden is : het Amsterdams Historisch Museum en het Catharijnenconvent in Utrecht.

Te Brugge werd nu o.l.v. conservator dr. V. Vermeersch en stadsarchivaris lic. A. Vandewalle gestart met een kleine kern waarin toch reeds verscheidene onderwerpen aan bod komen ; archeologie, numismatiek, godsdienst, gerecht, ambachten, vreemde naties, e.a. Daarnaast geven enkele stadsplannen (van de 16de tot de 18de eeuw) een beeld van de evolutie van de stad. Al met al een hoopvol begin.

800 jaar stadsrechten te Damme. — Op 30 april 1980 werd in het gotische dubbelhuis «De Grote Sterre» te Damme een tentoonstelling «800 jaar stadsrechten» geopend. Naast de eigen stadsverzameling — waarvan vele stukken van onbekende herkomst — werden ook stukken uit andere depots (archieven en musea) getoond. De geschiedenis van de stad, Jacob van Maerlant en Tijl Uilenspiegel waren de tentoonstellingsthema's waarvan de voorwerpen beschreven en voorgesteld werden door lic. Christine Bakker.

Het ware wenselijk het stadsmuseum in de toekomst op een definitieve wijze in «De Grote Sterre» uit te bouwen ; het huis biedt voldoende mogelijkheden en de ligging op de markt bij het stadhuis is zeer geschikt.

Historische tuinen. — Op 26 en 27 april 1980 vond in de stadskwekerij te Kortrijk een kleine tentoonstelling plaats gewijd aan «De Vlaamse tuinen vroeger en nu».

Albrecht Rodenbach (1856-1880). — Op 20 juni 1980 werd, na een korte academische zitting in de conferentiezaal van het Stadhuis van Roeselare, een tentoonstelling over Albrecht Rodenbach geopend. De tentoonstelling, die een produktie is van de Provincie West-Vlaanderen - Dienst voor Cultuur, loopt eerst in het Arsenaal te Roeselare van 21 juni t.e.m. 13 juli 1980, zal later nog te zien zijn te Brugge, Antwerpen en Leuven. De Rodenbachtentoonstelling bestaat uit een 120-tal grote foto's die grotendeels terug te vinden zijn in de gelijktijdig gepubliceerde «Kroniek van Albrecht Rodenbach» (294 p., ill., 975 fr., uitgeverij Orion) waarin Michiel De Bruyne de Roeselaarse periode en Lieve Gevers de Leuvense periode van Albrecht Rodenbach behandelen. Het nawoord werd geschreven door Max Wildiers.

L.V.

Louis Gilliodts-van Severen herdacht. — Zowat een eeuw geleden verscheen van de hand van Louis Gilliodts-van Severen (Brugge 1827-1915, en er stadsarchivaris van 1868 tot zijn dood) de «Inventaire des archives de la ville de Bruges». Daarin werd, na het nederig klasseringswerk van de voorgaande archivariissen, voor het eerst een belangrijk deel van het Brugse stadsarchief kenbaar gemaakt. Niet alleen de politieke oorkonden tot 1500 zijn erin terug te vinden, maar ook tal van andere documenten en belangwekkende commentaren. Aldus was en is het werk nog steeds een onvervangbare goudmijn voor de Brugse geschiedenis.

Om deze reden alleen al was een herdenking van de figuur van Gilliodts verantwoord. Toen dan in de loop van 1979 het persoonlijk nagelaten archief van de voormalige archivaris door de stad Brugge kon worden aangekocht, was meteen het materiaal voor een herdenkingstentoonstelling voorhanden. Deze ging door van 9 febr. tot 2 maart 1980, ingeleid met een academische zitting op het stadhuis.

Zowel in de tentoonstelling als op de academische zitting werd de figuur van Gilliodts belicht in zijn familiaal milieu, als stadsarchivaris, en als wetenschapsman buiten het archief. Ook werd een beeld geboden van zijn persoonlijk archief. Er werd een tentoonstellingscatalogus gedrukt, die tevens de tekst bevat van de referaten en de bibliografie van Gilliodts. De tentoonstelling, hoewel in een kleine en wat verdoken zaal (de voormalige maritieme zaal in het stadhuis, thans historische zaal), was op een overzichtelijke manier gepresenteerd en bevatte de nodige blikvangers. Ze genoot dan ook een verdiend succes, met een gemiddelde van meer dan 200 bezoekers per dag.

De belichting van de figuur Gilliodts in zijn verschillende facetten op de academische zitting is in sommige perscommentaren als een ontluistering overgekomen. Er werd inderdaad door de sprekers op gewezen dat Gilliodts evengoed en misschien zelfs meer zakenman was dan geleerde, dat hij de geschiedschrijving op een al te positivistische manier hanteerde, dat zijn «Inventaire» grotendeels het werk was van zijn voorganger Bossaert en dat hij slechts toegankelijk werd dank zij de indices en het glossarium van Gailliard. Dit alles is evenwel slechts het herleiden van het verschijnsel tot zijn juiste proporties. Niemand heeft de enorme verdiensten van Gilliodts voor de geschiedschrijving te Brugge en erbuiten ontkend. Maar anderzijds is niemand, en nog het minst de herdachte zelf, erbij gebaat dat mythen rond de figuur worden gevormd of bestendigd. De historicus is zelfs ertoe opgeleid deze te ontmaskeren...

Het Rustoord te Loppem. — In het begin van 1980 werd te Loppem het Rustoord afgebroken. Het oudste gedeelte dateerde uit 1847-1850, de

neo-gotische kapel uit 1859. In 1851 met veel luister ingehuldigd in aanwezigheid van gouverneur en bisschop, werd het niet onbelangrijke gebouw thans vlug gesloopt alhoewel stappen waren ondernomen om tot een officiële bescherming te komen.

Hofsteden in West-Zeeuws-Vlaanderen. — De Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen zet de uitgave van zijn regionale hofsteden-geschiedenis verder. Nadat in 1977 Cadzand, Retranchement en Zuidzande aan bod kwamen (zie bespreking in onze *Hand.*, 114 (1977), 418-419), is het nu de beurt aan IJzendijke (J. Ch. Cornelis (†) en H.A.M. van de Vijver, «De hofsteden van IJzendijke», *Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen*, nr. 8, [Aardenburg], 1979 (80 blz.)). Ook hier stond J. de Hullu's serie «De Hofsteden» model, waarvan echter het deelje over IJzendijke door het vroegtijdig overlijden van de auteur nooit het licht zag. Wel konden de auteurs putten uit materiaal dat vermoedelijk in opdracht van dr. De Hullu werd samengebracht door I.J. de Grootte en P.B. Van der Weijde. Daarnaast werd een beroep gedaan, enerzijds op geschreven dokumenten (burgerlijke stand, bevolkingsregister, kadaster), anderzijds op mondelinge mededelingen van bewoners uit de streek.

Na een korte inleiding over de geschiedenis van de vroegere gemeente IJzendijke, wordt volgens het beproefde systeem, polder na polder een systematisch overzicht van alle hoeven gebracht, met hun opeenvolgende bewoners en belangrijkste wederwaardigheden. Net zoals bij het deel over het land van Cadzand valt ook hier op dat heel wat hofsteden te lijden kregen van de Tweede Wereldoorlog. Ook nu weer is de publikatie voorzien van enkele verhelderende kaartjes en van talrijke foto's.

M.R.

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75

Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 400 F.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (400,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20% verleend op de prijs van de «Handelingen» die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen en op de afzonderlijke uitgaven.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Devliegheer (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), A. Vandewalle (penningmeester), D. Dalle, P. Declerck, J. De Cuyper, N. Huyghebaert, A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, L. Valcke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

Druk : Grafisch Bedrijf Schoonbaert - 8200 Brugge 2
